T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

URSULA KİNG'İN DÜŞÜNCELERİ IŞIĞINDA FEMİNİST TEOLOJİ, KADIN VE MANEVİYAT

İpeknur AÇIKGÖZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Elif Hilal KARAMAN

2024

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

URSULA KİNG'İN DÜŞÜNCELERİ IŞIĞINDA FEMİNİST TEOLOJİ, KADIN VE MANEVİYAT

İpeknur AÇIKGÖZ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Elif Hilal KARAMAN

İZMİR - 2024

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	: İPEKNUR AÇIKGÖZ
Öğrenci No	: 2021800225
Tez Başlığı	: Ursula King' İn Düşünceleri Işığında Feminist Teoloji, Kadın Ve Maneviyat
Savunma Tarihi	: 09.09.2024
Danışmanı	: Dr. Öğr. Üyesi Elif Hilal KARAMAN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Dr. Öğr. Üyesi Elif Hilal KARAMAN	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Prof.Dr.Ali İhsan YİTİK	-Dokuz Eylül Üniversitesi	.....
Prof.Dr.Bekir Zakir ÇOBAN	- Ege Üniversitesi	.....

İPEKNUR AÇIKGÖZ tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu( ) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Asuman ALTAY
Müdür

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ursula King’in Düşünceleri Işığında Feminist Teoloji, Kadın ve Maneviyat” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
29.07.2024
İpeknur AÇIKGÖZ
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Ursula King'in Düşünceleri Işığında Feminist Teoloji, Kadın ve Maneviyat

İpeknur AÇIKGÖZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı

Felsefe ve Din Bilimleri Programı

Günümüzde kadın hakları ve cinsiyet eşitliği konularında toplumsal bilinç gittikçe artmakta ve etkileri geniş kitlelere ulaşmaktadır. Kadınların eşitlik, hak ve özgürlüklerini savunan ve kadınların her türlü ötekileştirilmesini eleştiren feminizm, 18. yüzyıl sonlarında başlayıp dalgalar halinde yayılarak akademik çalışmalarda ve eğitim müfredatında da yer almaya başlamıştır. Bu etkiler sadece kamusal alanla sınırlı kalmayıp içerisinde ataerkil ön kabulleri barındırdığı ve erkek egemen hiyerarşi sistemi tarafından yorumlandığı düşünülen dini gelenekleri de içine alarak yeni bir teoloji denemesi olan feminist teolojinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Temelleri 1960'lı yıllarda atılan ve Hıristiyanlık bağlamında gelişen feminist teoloji, önemli kadın teologların bu alanda zengin çalışmalar yapmasına olanak sağlamıştır. Bu teologlardan biri de Roma Katolik olan din bilgini Ursula King olmuştur.

Bu araştırmada ülkemizde hakkında çalışma yapılmamış olan, hayatını dinin zenginliğini ve çeşitliliğini tüm insanlara aktarmaya adayan Profesör Ursula King'in, toplumsal cinsiyet, kadın, maneviyat ve feminist teoloji alanlarında yaptığı çalışmaları ve görüşleri incelenmiştir. Ursula King'i tanıtmak ve görüşleriyle farklı perspektifler yaratmak amacıyla yaptığımız bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ursula King, Feminist Teoloji, Feminizm, Kadın, Maneviyat, Toplumsal Cinsiyet, Kadın Deneyimi, Feminist Maneviyat.

ABSTRACT

Master's Thesis

Feminist Theology, Women and Spirituality in the Light of Ursula King's Thoughts

İpeknur AÇIKGÖZ

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Philosophy and Religious Sciences

Philosophy and Religious Sciences Program

Today, social awareness on women's rights and gender equality is increasing and its effects are reaching large masses. Feminism, which advocates for women's equality, rights and freedoms and criticizes all forms of marginalization, started in the late 18th century and spread in waves and began to be included in academic studies and educational curricula. These influences were not limited to the public sphere, but also extended to religious traditions, which were thought to contain patriarchal presuppositions and to be interpreted by the male-dominated hierarchy system, leading to the emergence of feminist theology, a new theological experiment. Feminist theology, whose foundations were laid in the 1960s and developed in the context of Christianity, has enabled important women theologians to carry out rich studies in this field. One of these theologians was the Roman Catholic theologian Ursula King.

In this study, the works and views of Professor Ursula King, who has devoted her life to conveying the richness and diversity of religion to all people, in the fields of gender, women, spirituality and feminist theology are examined. This study, which aims to introduce Ursula King and create different perspectives with her views, consists of an introduction, two chapters and a conclusion.

Keywords: Ursula King, Feminist Theology, Feminism, Women, Spirituality, Gender, Women's Experience, Feminist Spirituality.

URSULA KİNG'İN DÜŞÜNCELERİ IŞIĞINDA FEMİNİST TEOLOJİ, KADIN VE MANEVİYAT

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM	
FEMİNİST TEOLOJİ VE USRULA KİNG	
1.1. FEMİNİST TEOLOJİ	5
1.1.1. Feminizmin Arka Planı	5
1.1.2. Feminist Teolojinin Genel Görüşleri	14
1.2.URSULA KİNG	34
1.2.1. Ursula King'in Akademik Biyografisi	34
1.2.2. Ursula King'in Eserleri	36
1.2.3. Ursula King'in Düşünceleri Bağlamında Feminist Teoloji	40
İKİNCİ BÖLÜM	
URSULA KİNG'DE KADIN VE MANEVİYAT	
2.1. URSULA KİNG'DE DİN VE CİNSİYET	51
2.1.1. Din	51
2.1.2. Cinsiyet	53
2.1.3. Din ve Toplumsal Cinsiyet Arasındaki İlişki	55
2.1.4. Toplumsal Cinsiyet ve Din Üzerine Yapılan Çalışmalar	59
2.2. URSULA KİNG'DE KADIN DİNDARLIĞI	63

2.3. URSULA KİNG'DE MANEVİYAT 72
2.3.1. Maneviyat Kelimesi Üzerine 73
2.3.2. Maneviyat Nedir? 75
2.3.3. Dinin Ötesinde Bir Maneviyat 79
2.3.4. Manevi Feminizm 82

SONUÇ 90
KAYNAKÇA 95

GİRİŞ

Farklı teoloji türlerini öğrenmenin Tanrı'yı, insanı ve dünyayı anlamanın farklı yolları olduğunu ileri süren King, 1960'lı yılların başında Hıristiyan teolojisi içerisinden doğan feminist teolojiyi bütünsel bir yaklaşımla ele almış, özellikle beyaz, batılı ve orta sınıf kadınların seslerine odaklanan feminizmin göz ardı ettiği üçüncü dünya kadınlarının da seslerini duyurmaya çalışarak feminist teolojinin küresel bir boyut kazanması için yoğun çaba göstermiştir. Toplumsal bölünmelerin ve tüm ikiliklerin üstünden maneviyatla gelinebileceğine inanmış ve kararlılıkla bu alanda eserler üretmiş, kadın deneyiminin manevi boyutuna vurgu yaparak kadınların içsel yolculuklarına eşlik etmeyi hedeflemiştir. Kadın, din ve feminist teoloji alanında yaptığı çeşitli konferanslar, dersler ve yayınlarla dünyanın dört bir yanından bu alanı ilgiyle takip eden öğrencilere, akademisyenlere ve ötekileştirilmiş tüm kadınlara ilham olmaya çalışmıştır.

Araştırmanın Konusu ve Amacı;

Araştırmamızın temel konusunu din çalışmalarıyla tanınan, dinin zenginliğini ve çeşitliliğini küresel anlamda duyurmaya çalışan Ursula King'in feminist teoloji, toplumsal cinsiyet, kadın ve maneviyat çalışmaları ve bu alanlara dair yaklaşımları oluşturmaktadır. Konunun daha iyi aktarılabilmesi ve bir bütün oluşturulabilmesi amacıyla öncelikle feminizm kavramına ve feminizmin genel hatlarıyla tarihine değinilecektir.

Genel anlamda kadınların eşitliğini, haklarını, özgürleşmesini savunan feminist hareketin çıkış noktasına bakıldığında kavram olarak henüz literatüre girmemişken öncü ve cesur sayılabilecek, kadınların eğitim hayatına ve kamusal alana katılımda tam haklara sahip olması gerektiğini savunan ve feminizmin öncüsü kabul edilen Lady Mary Wortley Montagu, Fransız Devrimi sırasında kadınların tam eşitliğini savunan ve fikirleri nedeniyle giyotine mahkum edilip öldürülen Olympe de Gouges, feminizm tarihine ilk akademik eserini veren Mary Wollstonecraft gibi isimlerin feminizmin ilk tohumlarını attıkları görülmektedir. Orta çağ teolojisinin, felsefesinin ve tıbbının barındırdığı kadınların erkeklerden daha aşağı olarak görülmesine sebep olan söylemler ve bunlara ek olarak Sanayi Devrimi, Reform ve Rönesans hareketleriyle kadının geri plana atılmaktan da öte görmezden gelinmesi

feminist hareketin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Dünyanın pek çok yerinden kadınlar kendi seslerini duyurabilmek, eğitim, iş, siyaset, oy kullanma gibi alanlarda tam eşitlik hakkına sahip olmak için örgütlenmiş, sesleri dalgalar halinde tüm dünyada yankılanmıştır.

Eşitlik kavramı üzerine temellenen birinci dalga feminizm hareketi etkilerini sürdürürken Simone de Beauvoir'in The Second Sex (*İkinci Cinsiyet*) eserinin temellerini oluşturduğu ikinci dalga feminizm hareketi 1960'lı yıllarda kadınların erkeklerden farklılığını vurgulayan argümanlarıyla ortaya çıkmaya başlamıştır. İlk defa Beauvoir'in eserinde geçen 'toplumsal cinsiyet' kavramının etkileri sadece kamusal alanla sınırlı kalmayıp teolojide de tartışılan bir konu haline gelerek yeni bir teolojinin doğmasına sebep olmuştur. 1960 yılında feminist teolog Valerie Saiving'in The Human Situation: A Feminine View (*İnsanlık Durumu: Kadınsı Bir Bakış*) adlı makalesi, teoloğun cinsel kimliğinin teoloji yapmadaki önemini tartışma cesareti göstererek feminist teolojinin ilk dönüm noktası olarak kabul edilmiştir. Saiving'i takip eden Mary Daly, Judith Plaskow, Carol Christ, Naomi Goldenberg, Starhawk, Rosemary Radford Ruether, Elizabeth Cady Stanton, Elisabeth Schüssler Fiorenza, Letty Russel, Sheila Collins ve Ursula King gibi teologlar ön plana çıkmış, öncelik olarak Hıristiyan teolojisi içerisinde Tanrı'ya dair eril dilin kullanılması, kadınların doğası ve Tanrı suretinde yaratılıp yaratılmadıkları, kurtuluşa erip eremeyecekleri hususunda araştırmalarda ve eleştirilerde bulunarak feminist teolojinin gelişmesine ve küresel çapta yayılmasına katkıda bulunmuşlardır. Araştırmamızda bu isimlerden ve çalışmalarından sıklıkla yararlanılacaktır.

Birinci bölümün devamında feminist teologlar tarafından yapılan eleştirilerin ilk sıralarında bulunan yaratılış mitleri, kadının ilk insan olarak kabul edilen Adem'den sonra ve onun kaburga kemiğinden yaratıldığı inancı, Havva'nın ilk günahın sebebi olarak görülmesi, kutsal metinlerde bulunan androsentrik unsurlar gibi konulara değinerek geleneksel din anlayışları içerisinde bulunan kadınlara yönelik olumsuz ve ötekileştirici unsurları feminist teoloji bağlamında analiz etmeye çalışacağız.

Araştırmamızın amacını tezimizin konusunun temelini oluşturan Ursula King'in öğrencilere, akademisyenlere ve kadınlara ilham olan eserlerine değinip tanıtmak oluşturmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak birinci bölümde King'in feminizme dair bütüncül yaklaşımına ve feminist teoloji anlayışına değinilecek, ikinci

bölümde ise konuyu detaylandırarak din ve toplumsal cinsiyet meselesine, kadınların dini yaşamdaki rolü ve deneyimlerine dayanarak kadın dindarlığı konusuna ve feminist maneviyat bağlamında maneviyat anlayışı hakkında bilgiler vereceğiz.

King'e göre kadın ve erkek fark etmeksizin kadınların ikincil konumda olduğunu kabul eden herkes feministtir. Bundan dolayı kadın ve erkeklerin eşit bir düzlemde buluşması, farklı düşünce biçimlerine yer verilmesi ve yeni bir dayanışma içerisinde kadın beraberliğinin kurulması yeni bir bütünsel yaklaşımla karakterize edilmektedir. King'in sıklıkla üzerinde durduğu bütünlük vizyonu, tam anlamıyla insan olabilmenin koşulunu oluşturan kadın ve erkeklerin anlayışlarının bir araya getirilmesine ve gerçek anlamda kapsayıcı olmaya dayanmaktadır. Nitekim üzerinde durduğu birçok konuda da bütüncül bir yaklaşım sergilemiştir. Bu yaklaşımın gerçek hayata uyarlanabilmesinin koşulunu eğitim vasıtasıyla sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel ve dini dönüşümlerin yaşanmasına dayandırmıştır. Çalışmamızı King'in sıklıkla üzerinde durduğu yaklaşımlara sadık kalarak objektif bir biçimde yansıtmaya çalışacağız.

İki bölümden oluşan bu çalışmamızda daha önce Türkçe kaynaklarda hakkında detaylı bir çalışma yapılmamış olan Ursula King'i çoğunlukla kendi eserlerinden yararlanarak tanıtmayı, bu alanda çalışacak olan öğrencilere ve akademisyenlere veya ilgili olan okuyucuya farklı bir perspektif sunmayı amaçlıyoruz.

Araştırmanın Yöntemi ve Güçlükleri;

Çalışmamızda ilk olarak feminizm kavramının ortaya çıkış sürecine kadar ve sonrasında yaşanan olayları tarihsel akışa dikkat ederek ve döneminde öne çıkan isimlere odaklanarak aktarmaya çalışacağız. Feminizm konusunun genişliği göz önünde bulundurularak konuya daha bütünsel yaklaşma amacıyla feminist hareketin ve feminist teolojinin tarihine genel hatlarıyla yer vererek sınırlandırmayı amaçlıyoruz. Öncü isimlerin görüşlerine sıklıkla yer verip, benzer ve farklı görüşleri tespit etmeye çalışarak karşılaştırma yapmayı ve objektif bir biçimde aktarmayı hedefliyoruz. Özellikle feminist teoloji noktasında kadınların dini yaşamlarının ve uygulamalarının kültürel ve toplumsal bağlam içerisinde nasıl şekillendiğini analiz etmeye çalışarak antropolojik yöntemden faydalanacağız. Aynı zamanda feminist teolojinin temel eleştirisini oluşturan Kutsal Kitap'ın ataerkil yorumları hususunda metodolojik inceleme metodu göz önünde bulundurularak eleştirileri analiz etmeye

çalışacağız ve Kutsal metinlerin ilgili söylemleriyle destekleyip olduğu gibi aktarmayı hedefliyoruz.

Ursula King'in biyografisi hususunda derinlemesine bir araştırma yapılmış olup verilerin azlığı sebebiyle kısıtlı bilgilere ulaşılsa da genel bir fikir sahibi olunacak şekilde bilgilendirilmeye çalışılacaktır. Tamamını Ursula King'in görüşlerine ayırdığımız ikinci bölümde çoğunlukla Ursula King'in eserlerinden faydalanmayı hedefliyoruz.

BİRİNCİ BÖLÜM
URSULA KİNG VE FEMİNİST TEOLOJİ

1.1. FEMİNİST TEOLOJİ

1.1.1. Feminizmde Farklı Sesler

Feminizm, kavramsal olarak literatüre henüz girmemişken, 1689 yılında Londra'da doğan Lady Mary Wortley Montagu'nun kadınların eğitim haklarını ve kamusal alanda tam olarak yaşama katılma ve hak sahibi olması gerektiğini savunan düşünceleri dolayısıyla feminizimin ilk öncüsü olarak kabul edilmiştir. Yine feminizimin erken dönemlerinde önemli bir figür olarak kabul edilen, 18. Yüzyıl Fransız aydını Marquis de Condorcet tarafından 1790 tarihinde yazılan *Sur L'admission Des Femmes Au Droits De La Cité* (Kadınların Vatandaşlık Haklarına Kabulü Üzerine) adlı makale, feminist düşünce tarihi boyunca kadın haklarının en özlü ve güçlü savunmalarından biri olarak kabul edilmektedir.[1]

> *Biz, anneler, kız çocukları, kız kardeşler, ulusun temsilcileri, Ulusal Meclis'e alınmayı talep ediyoruz. Toplumun sefaletinin ve siyasal iktidarların ahlâki bozulmuşluğunun başlıca nedenlerinin, kadınların haklarının tanınmaması, unutulması ya da göz ardı edilmesi olduğunu göz önüne alarak, kadınların doğal, devredilemez ve kutsal haklarını bir bildirgeyle ilân etmeye karar verdik. Böylelikle istiyoruz ki, bu bildirge toplumun bütün üyelerinin gözü önünde dursun, herkese hak ve yükümlülüklerini hatırlatsın; kadınların ve aynı şekilde erkeklerin iktidarı kullanmaları siyasal kurumlar açısından karşılaştırılabilsin ve buna daha çok saygı gösterilsin; kadın yurttaşların basit ve dokunulmaz esaslara dayanan şikayetleri daima, anayasanın ve iyi geleneklerin korunması ve herkesin esenliği için etkili olabilsin.*[2]

Bu sözler 1789 yılında Fransız Devriminin temelini oluşturan İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesine cevap olarak 1791 yılında *Declaration Des Droits De La Femme Et De La Cıtoyenne* (Kadın Ve Yurttaş Hakları Bildirgesi*)* adlı eseri yayınlayan Olympe de Gouges'e aittir. Bildirge her ne kadar 'eşitlik', 'özgürlük', 'kardeşlik' gibi kavramları içeren evrensel bir bildirge olarak görünse de aslında eşitlik ve iktidarda hak sahibi olduklarını iddia eden burjuvaziyi ve belirli bir miktarda vergi veren

[1] Edward N. Zalta(Ed.), "The History of Feminism: Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Spring 2022 Edition), 15.04.2024 https://plato.stanford.edu/archives/spr2022/entries/histfem-condorcet/.

[2] Olympe De Gauges, **Kadın Hakları Evrensel Bildirgesi**, çev.: Ece Göztepe, s.186, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/629497

erkekleri kapsadığı kısa süre içinde anlaşıldı. Gouges'in bildirgesinin temel iddiasını "*eğer kadınların giyotine gitme hakları varsa, kürsüye de çıkma hakları vardır*" sözleri oluşturmuştur. Kadınlarla erkeklerin yasa önünde eşit olmaları gerektiğini savunan iddialarıyla Fransız Devrimi'nin kahramanlarından biri olmuştur ve fikirleri nedeniyle 1793 yılında giyotin ile idam edilmiştir.[3]

Fransa'da yaşanan devrim ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesinin yayımlanmasından sonra kadınlar hak ve özgürlüklerine ulaşabilmek için büyük çaba sarf etmişlerdir. Birçok ülkede kadınlar eğitim, oy, çalışma, boşanma, miras, seçim gibi haklara ulaşabilmek için feminist harekette bulunmuşlardır.

1792 yılında Mary Wollstonecraft tarafından kaleme alınan *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi) adlı eser, feminizm tarihinde yapılan ilk akademik çalışmadır. Wollstonecraft'a göre kadınların büyük çoğunluğunun entelektüel ve etik açıdan erkeklerden daha aşağıda görülmesinin sebebi doğuştan gelen yetenek ve potansiyel eksikliği değil, yetersiz eğitim ve fırsatçı sosyal koşullanmadır. Wollstonecraft, kadınların da erkekler kadar rasyonel ve bağımsız olduğunu, bundan dolayı aynı hak ve sorumluluklara sahip olduklarını savunmaktadır. [4]

Feminizm terimi kadın anlamına gelene Latince *femina* kelimesinden türemiştir. Yine bu kelimeden türetilen feminen kavramı ise kadınlara veya kadın cinsiyetine özgü davranış tipine uygun özellik anlamında kullanılmaktadır. Feminist terimi ise, kadınların eşitliğini, haklarını, ilerlemesini ve özgürleşmesini savunan anlamına gelmektedir.[5]

Feminizmin çıkış noktasına bakıldığında, orta çağ teolojisi, felsefesi ve tıbbı, kadınların erkeklerden daha aşağıda görülmesine olanak sağlayan birçok argümanla dolu olduğu görülmektedir. Ve bu argümanlara ek olarak Sanayi devrimi, Fransız devrimi, Reform ve Rönesans hareketleriyle kadının ikincilleştirilmesi, feminist hareketin ilk adımlarını atmasını sağladı. Çünkü bu hareketler kapitalist ekonomik ilişkileri etkilemekle beraber ticaret ve sanayi ile uğraşan şehirli kimselerden oluşan burjuvazinin de ortaya çıkmasıyla, toprağa dayalı iş kollarını geri plana atmıştı. Üretim

[3] Olympe De Gauges, Kadın Hakları Evrensel Bildirgesi, s.186

[4] https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/wollstonecraft-mary-introduction

[5] Dorothea McEwan (Ed.) ve Lisa Isherwood (Ed.), **An A-Z of Feminist Theology**, Bloomsbury Academic, London, 2016, s. 63.

kısmında burjuvazi erkekler yer alırken kadının payına ev işleri, erkeğe hizmet ve çocuk bakmak gibi görevler düşmüştü. Sanayinin gelişmesiyle kadına yönelik iş alanları çeşitlense de kadın erkek arasındaki cinsiyet ayrımcılığı farklı tezahürlerle kendini göstermişti. "Yoksul kadınlar ucuz iş gücü olarak fabrika ve madenlerde çalışmaya, aynı zamanda yeni kuşak emekçileri doğurmaya zorlanmıştır. Burjuva kadınlar ise, ev kadını göreviyle eve kapatılarak toplumsal rolleri neslin devamını sağlamak biçiminde sınırlandırılmıştır. Bu duruma uymayı reddeden bağımsız burjuva kadınlar ise toplum dışı ilan edilerek cezalandırılmıştır."[6]

15. ve 18. yüzyıllar arasında Avrupa'da yaşanan bu gelişmeler gün geçtikçe kendini geliştiren ve sesini duyurabilen birçok kadının, kadınları ikincilleştiren ve onların erkeklerden daha aşağı konumda olduğuna dair ortaya atılan iddialara meydan okuma fırsatı buldu. Feminist hareketin toplumsal olarak ilk kitlesel örgütlenmesi 19. yüzyıl ortalarında temelini 'eşitlik' kavramı üzerine kuran Birinci dalga feminist hareketle olmuştur. Birinci dalga feminizmin gündemini kamusal alana erişim, eğitim ve istihdamdan dışlanmak oluştururken kadınların talepleri; kanun önünde tam eşitlik, eşit işe eşit ücret, kendilerini reddeden yükseköğrenime erişim, oy kullanma hakkı, adaletsiz boşanma ve çocuk velayetleri gibi konulardan oluşmaktaydı. Ataerkilliğe karşı yapılan bu ilk tepkiler bazı değişimlerin temelini oluştursa da kökten bir cinsiyet özgürlüğü veya eşitlik söz konusu olamamıştır. Politik bir sistem olmaktan ziyade adeta bir yaşam tarzı haline gelen ataerkillik karşısında verilen bu mücadeleler tutucu bir tepki almaktan kaçamadı ve görevini tam anlamıyla tamamlayamadı. Yine de vatandaşlık hakları, kadın hakları, eşitlik konusunda küçümsenmeyecek derecede reformlar yaratmayı başarabilmiştir. Birinci dünya savaşından sonra 21 ülkede kadınlara oy hakkı tanınsa da kadınlar kamusal ve özel alanlarda eşitsizliğe maruz kalmaya devam etti.[7]

Eşitlik kavramını temel alan birinci dalga feminizmin etkileri devam ederken 1960'lı yıllarda kadınların erkeklerden farklılıkları konusunu vurgulayan İkinci dalga feminizm hareketi başladı. Kadınları ev işlerinden ibaret olan aile içi veya ev içi 'özel alanına' hapseden mevcut ataerkil sistemin dayattığı normların kadınların biyolojik

[6] Esra Üzel," **Feminizm ve Doğa Çerçevesinde Ekofeminizm**" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 43.

[7] Arınç Ekin Çakır, **Simone De Beauvoir'in Felsefesinde Aşkınlık Ve İçkinlik Kavramları**, Lisans Bitirme Tezi, Ege Üniversitesi, Felsefe Bölümü, İzmir, 2015, s. 47.

yapılarından dolayı değil ataerkil sistem tarafından kurgulanan bir durum olduğu ileri sürülmüştür. İkinci dalga feminizm hareketinin temellerinin Simone De Beauvoir'in *The Second Sex* (İkinci Cinsiyet) eseri üzerine kurulduğu kabul edilmektedir. Nitekim Beauvoir eserinde "Kadın doğulmaz kadın olunur" cümlesiyle kadınlığın kültürle biyolojik varlığını aşabileceğini, cinsiyetin de toplumsal cinsiyet gibi toplum tarafından ortaya çıkarıldığını iddia etmiştir. İlk defa Beauvoir tarafından kullanılan toplumsal cinsiyet kavramı da ikinci dalga feminist hareketin üzerinde durduğu temel konulardan biri olmuştur.[8] Beauvoir'e göre toplumsal cinsiyet kadınları kendi varlıklarından uzaklaştırarak kendilerine yabancılaşmalarına ve dıştan gelen bir gücün tahakkümü altına girmelerine sebep olmaktaydı. Kadının biyolojik kaderi onu hayatı tekrarlamasına yani ekonomik bağımsızlıktan vazgeçerek sürekli bir döngü haline gelen ev içi yaşama bağlı hale getirmekteydi.[9]

Batıda doğum kontrol yöntemlerinin gündeme gelmesiyle kürtaj ve doğum kontrol gibi konularda kadınların kendi bedenleri üzerinde söz sahibi olmak istemeleri de ikinci dalga feminizminin önemli temalarından biri olmuştur. Kadınlar cinsellik ve kendilerini ilgilendiren yasaklanmış her konuda söz sahibi olmak istediler. Farklı algılara sahip olan, feminist düşünceye sıkı sıkıya bağlı olan kadınlar tarafından temelleri atılan, bir terapi niteliğinde olan bilinç yükseltme grupları kurularak kadınlar cinsiyetçi düşünceyle mücadele etmek için örgütlenmeye başladılar. Farklı fikirler, farklı ideolojiler, farklı algılar beraberinde kendi içinde tartışmaları da getirmiştir. Nitekim bu tartışmalar bir tepki haline gelerek Üçüncü dalga feminist hareketinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kadın erkek arasındaki farklılıklara odaklanan ikinci dalga feminist hareketin eksik kalan yönünü 'kadınların kendi içlerindeki farklılıklar' konusuyla tamamlamaya çalışmış, kadınların kendi aralarındaki tartışmadan doğan bir feminist teori olarak doğmuştur. Feminizmin sadece üst, orta sınıf beyaz kadınların üzerinde yoğunlaşması siyah işçi sınıfı kadınların tepkisine yol açmıştır. Üçüncü feminist dalga hareketi kadın sorunlarıyla bireyselliği esas alarak ilgilenmek istemiştir. [10]

[8] Ceren Avcil, "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Ekim 2020, s. 1297.
[9] Simone De Beauvoir, **İkinci Cinsiyet**, 1. Cilt, KoçKam, çev.Gülnur Savran, İstanbul, 2019, s. 26.
[10] Ceren Avcil, "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru, s. 1300.

21. yüzyıl feminizmi postmodernist ve çokkültürcü[11] teorinin vurguladığı 'fark' kavramının etkisiyle kadınlar arasındaki ırk, sınıf, etnik ve cinsel konular gibi bireysel farklılıklara daha fazla odaklandı.[12] İkinci dalga feminizim de inşacı yaklaşım[13] söz konusuyken üçüncü dalga feminizmde yapısökümcülük[14] (*deconstructionism*) ve yeniden inşaacılık[15] (*reconstructionism*) üzerinde durularak yeni bir feminist teori oluşturulmaya çalışılmıştır.[16] Diğer feminist teorilerin ortaya koyduğu ilkelerin farklı kültür ve coğrafyadaki her birey için geçerli olamayacağı görüşünden hareketle evrensel kadın algısını eleştirerek kadınların kendi öz farklılıklarını esas almaya çalışmışlardır.

Konu başlığından da anlaşılacağı üzere bu bölümde feminizmin tarihçesine detaylı bir şekilde girmekten ziyade feminizmle ilgili farklı görüşler ve yaklaşımların üzerinde durulacak ve feminist yazarlar arasındaki ortak hedefler belirlenmeye çalışılacaktır.

Mary Wollstonecraft'ın modern feminizm hareketinin ilk yazılı belgesi olarak kabul edilen *A Vindication of the Rights of Woman* (Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi) adlı eserini Fransız diplomat ve politikacı olan Talleyrand Périgord'a ithaf etmiştir. Talleyrand Périgord 1791 yılında Fransız anayasasını gözden geçirme sürecinin bir parçası olarak *Rapport sur l'instruction Publique*'i (Halk Eğitimi Raporu) Fransız Ulusal Meclisine sundu. Raporda kamusal eğitimin yalnızca erkekler

---

[11] Egemen bir kültürün tahakkümü altında olmadan ve dil, din, cinsiyet, etnik köken ve kimlik ayrımı yapmadan herkesin dilediği hayatı yaşayabilmesini savunan normatif bir yaklaşımdır. (Derya Çakır Demirhan, **Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir Okuma**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014, s. 11.)

[12] Josephine Donovan, **Feminist Teori Entelektüel Gelenekler**, çev. Aksu Bora - Meltem Ağduk Gevrek Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, Politika Dizisi, 1997-2014, İstanbul, s. 349.

[13] Bireyin toplum içerisinde aktif bir şekilde rol almasıyla benliğini inşa ederek aynı zamanda toplumsal değişimin de yaratıcısı konumunda olduğunu savunan bir bilgi teorisidir. (https://www.tuicak-ademi.org/insacilik/)

[14] İlk kez postyapısalcı düşünür Jacques Derrida tarafından 1960'lı yıllarda ortaya çıkarılan yapısöküm terimi dilin kesin hatları olmayan bir araç olarak kabulüne dayanarak eski metinlerin yeni anlamlarını yeniden yapılandırarak inşa eden eleştirel bir yaklaşımdır. Batı felsefesine ilişkin doğa-kültür, söz-yazı, zihin-beden, varlık-yokluk gibi ikili karşıtlıkların kökenini keşfetme ve bunların yalnızca metafiziksel düşüncenin ürünü olduğunu göstermeye çalışmıştır. Feminist düşünceyle ittifak kurduğu nokta da burasıdır. Yapısöküm 'ötekilik' kavramıyla ilişkilendirilmiş ve yalnızca metindeki farklı anlamlara yönelik değil, evrensel kabul edilen kültürlerdeki farklı kimliklere de odaklanmaktadır. (https://www.klufelsefe.com/kelime/yapibozum)

[15] Toplumda eskiyen ve yıkılmaya yüz tutmuş değerlerin eğitim vasıtasıyla toplumu yeniden düzenlemeyi ve gerçek demokrasiyi yerleştirmeyi amaçlayan ilerlemecilik akımının devamıdır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeniden_kurmac%C4%B1l%C4%B1k)

[16] Esra Akay Dağ, "Ötekinin Ötekisi: Hırsitiyan Feminist Dinler Teolojileri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 2020, s. 875.

için olduğuna değinmekte, kadınlar için de evde eğitimin yeterli olmasını önermektedir. Wollstonecraft'a göre belli bir cinse ilişkin görüş ahlaktan sapmaya neden olmaktadır. Erkeklerin kendi özgürlükleri, mutlulukları ve kendi adlarına karar verebilmek için mücadele edebilirken kadınların baskı altına alınmasını radikal bir şekilde eleştirir.[17] Wollstonecraft'a göre kadınlar, yaşamlarının ilk yıllarının büyük bir bölümünde içi boş becerilerle donatıldıklarından dolayı güzellikleri bedensel ve zihinsel güçlerinden önce gelir. Çünkü bu dünyada yükselmelerini sağlayacak tek yol, evlilik yoluyla kendilerine bir gelecek hazırlamaktır. Yazarın üzerinde çalıştığı kadın tipi genellikle kaygıları yok denecek kadar az olan üst sınıfın, liderlik cesaretine sahip, bolca boş zamanı olan kadınları üzerine olmuştur. Bu tip kadınları, kendilerini fiziksel ve mental anlamda yükseltmek için akıl ve vücutlarını geliştirmek yerine güzellikleri vasıtasıyla evlilik yolunu tercih ettikleri için şiddetle eleştirmektedir.[18]Wollstonecraft bunun sebebinin; kadınların bugüne kadar aldıkları eğitimin ve toplumun sivil yapılanmasının onları önemsiz bir arzu nesnesi haline getirmesi olduğunu da vurgular.[19]

Bu bağlamda aynı zihinsel ve ahlaki temele sahip olduğu varsayılan kadın ve erkeklerin eğitim konusunda da eşit olmaları gerektiğini düşünmektedir. Rousseau'nun erkek ve kadınların farklı düşündükleri fikrine karşı çıkarak liberal feminist duruşunu ortaya koymaktadır. Eğer kadınlar akıl yürütme konusunda yanlışlığa düşüyorlarsa bu, onların eğitimlerinin yetersiz olduğu anlamına gelmektedir. Bu yetersiz eğitim de kadınların genel prensiplerin ötesindeki gerçekleri anlamalarını engeller. Bundan dolayı içinde bulundukları durumu analiz edemeyerek sürekli tekrara dayalı bir kısır döngüye girerler [20]

Kadınlara çocukluluklarından itibaren anneleri tarafından öğretilen iyi huyluluk ve yumuşak başlılık, itaatkarlık, terbiyeli davranışlara bağlılık ve bunlara ek olarak güzellik, hayatlarının büyük bir bölümünde başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaksızın bir erkek koruması getirecektir. [21] Bundan dolayı Wollstonecraft'ın üzerinde durduğu eğitim -kendi deyimiyle 'bireysel eğitim'- , çocuğa düşünme ve akıl

[17] Mary Wollstonecraft, **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, çev. Deniz Hakyemez, VII. Basım İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020, s. 3-5.
[18] Donovan, Feminist Teori, s. 34.
[19] Mary Wollstonecraft, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, s. 14.
[20] Wollstonecraft, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, s. 35.
[21] Wollstonecraft, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, s. 30.

yürütme becerileri katan, duyularını geliştirirken aynı zamanda mizacını oluşturacak ve bedensel olgunluğa erişmeden kavrama yetisini çalışır hale getirecek bir eğitim verilmesidir. Buna rağmen bu bireysel eğitimin her zaman her yerde tek başına geçerli olabileceğini iddia etmez. İçinde bulunulan toplumun fikirlerinin ve davranış kalıplarının da önemsenmesi gerektiğini vurgular. Yani Wollstonecraft'a göre toplum değişmedikçe eğitimden de çok fazla bir şey beklenemez.[22]

Kadınlara çocukluklarından itibaren aşılanan erkeğe hizmet ve itaatkarlık, eğitim eksikliği ve bunun doğal sonucunda akıl yürütme konusunda ve içinde bulunduğu durumu kavramada yetersizlik sebebiyle kadınların sosyal hayatın içinde kendini var edememesi Wollstonecraft'ın temel eleştirisi olmuştur. O'nun asıl hedefi, kadınların erkekler üzerinde değil, kendi üzerlerinde güç sahibi olmalarıdır.[23]

Kadınların eğitimi konusunda düşüncelerini keskin bir biçimde ortaya koyan bir diğer yazar ise ilk kadın sosyolog olarak kabul edilen, 19. yüzyıl İngiltere'sinde fikirlerini korkusuzca önce süren Harriet Martineau olmuştur. *Society in America* (Amerika'da Toplum) adlı kitabında kadının zekasının eğitim yönteminin haksız bir şekilde kısıtlanmasıyla sınırlandırıldığını ifade eder. Entelektüel faaliyetlerin kadınlara göre tehlikeli ve uygun görülmemesi sebebiyle kadına uygun kılınan tek şey evliliktir. Sanat, edebiyat, felsefe gibi dalların kadınlar için açık bırakıldığı söylense de gerekli öğrenmenin eksikliği bunun mümkün olmadığını gösteriyor. Böylece kadınlara evlilikten başka seçenek kalmadığını vurgulamaktadır.[24]

Feminizm üzerine yazan yazarların hem fikir oldukları konulardan biri de kadınların ikincilleştirilmesi konusudur. Çağdaş kadınların deneyimlerinin büyük bir bölümü önceki kuşaklardaki kadınların deneyimlerine benzemiştir. Tarih boyunca kadınların yeri hep başkaları tarafından belirlenen bir yerde olmuştur. Çoğu zaman aile büyükleri, eşleri, çocukları, akrabaları tarafından kendilerine verilen rollerle çocuk bakımı, yaşlılara veya aile büyüklerine hizmet, eşlerine itaat gibi görevler edinerek kamusal alandan uzak tutulmuşlardır.

Yapılan tanımlarına bakıldığında feminizm yalnızca kadınlara has ve erkek karşıtı bir hareket olarak algılanmaktadır. Radikal feminizmin şiddetle karşı çıktığı şey

---

[22] Juliet Mitchell ve Ann Oakley, **Kadın ve Eşitlik**, çev. Fatmagül Berktay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998, s.41-42.

[23] Wollstonecraft, Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi, s. 96.

[24] Harriet Martineau, **Society in America**, Doubleday, USA, 1968, s. 292.

de budur. İster kadın olsun ister erkek, kadınların ikincilleştirilmesinin ve baskılanmasının ortadan kaldırılması için mücadele eden herkesin feminist olarak tanımlanabileceğini savunan bir yaklaşım mümkündür.[25]

Bu bağlamda, *The Feminist Challenge* (Feminist Meydan Okuma) eserinin yazarı David Bouchier feminizme oldukça kapsayıcı bir tanım yapmaktadır. Ona göre feminizm; 'kadınların cinsiyetleri nedeniyle maruz kaldığı her türlü sosyal, kişisel veya ekonomik ayrımcılığa karşı her türlü muhalefeti içermektedir'.[26] Hatta bunu daha da detaylandırarak feminizmi siyasetin ve günlük yaşamın her alanına dokunan evrensel bir hareket' olarak tanımlamaktadır. Feminizm, hükümetlerde, siyasi partilerde, sendikalarda, okullarda, üniversitelerde ve kitle iletişim araçlarında kadın yanlısı konuları savunan kadın ve erkeklerin yanı sıra sosyalist grupları, radikal ayrılıkçıları, bilinç yükseltme gruplarını, barış kampanyacılarını ve kadın merkezi gönüllülerini kapsar. [27]

Yine feminist hareketin erkek karşıtı değil cinsiyetçilik karşıtı olduğunu savunan Bell Hooks'un tanımına göre feminizm, "cinsiyetçiliği, cinsiyetçi sömürü ve baskıyı sona erdirmeye çalışan bir harekettir." Kadın ya da erkek fark etmeksizin herkes dünyaya geldiği andan itibaren farkında olmasa da çevrenin ve toplumun etkisiyle cinsiyetçiliğe doğru yönlendirilmektedir. Hooks'a göre bu da feminist hareketin erkek karşıtlığı olduğu varsayımının yanlış olduğunu ve bu durumun aynı zamanda erkek tahakkümünü mazur göstermediğini de ortaya koymaktadır.[28]

20. yüzyıl feminizm düşüncesini etkilemiş bir diğer kişi de Feminist felsefenin temel eserlerinden biri olarak kabul edilen *The Second Sex* (İkinci Cinsiyet) kitabının yazarı Simone De Beauvoir olmuştur. Kadın sorununu tarihsel, kültürel, psikolojik olarak detaylı bir şekilde ele alan Beauvoir kitabına "Kadın Nedir?" sorusuyla başlar. Bu sorunun yanıtını aşkınlık/içkinlik, özgürlük/ sorumluluk, özne/başka ikilemleri üzerinden varoluşçu felsefeyi temel alarak şöyle açıklamaktadır: "Kadın erkek için cinsiyettir, dolayısıyla mutlak olarak da öyledir. Kadın kendini erkeğe göre belirler ve

[25] King, **Women And Spiritualtity Voices Of Protest And Promise**, Second Edition, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 1993, s. 4.
[26] David Bouchier, **The Feminist Challenge:The Movement for Women's Liberation in Britain and the United States**, Macmillan, London, 1983, s. 2.
[27] Bouchier, Feminist Challenge, s. 177.
[28] Bell Hooks, **Feminizm Herkes İçindir**, çev. Aysel Yıldırım, Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, bgst Yayınları, 2012, s. 9.

farklılaştırır, erkek kadına göre değil; kadın, özsel olan karşısında özsel olmayandır. Erkek Özne'dir, mutlak olandır, kadın Başka'dır."[29]

Kadını mutlak başka yapan şey kadının doğurganlığı karşısında erkeğin kapıldığı korkudur. Beauvoir bunu erkeğin kadını tıpkı başta üzerinde tahakküm kuramadığı doğa ile ilişkilendirir. Kadın bedeninin bilinemez, kontrol edilemez yapısı erkeği hayrete düşürür. Yani doğa ile kurduğu ilişkinin doğa tarafından belirlendiğini düşünür. Alet yapımı gibi teknolojinin ve tarım kültürünün gelişmesiyle beraber erkek doğaya hükmetmeye, değiştirmeye ve dönüştürmeye başlar. Doğa karşısında kendini daha üstün görmektedir ve artık onun için cezbedici olmaktan çıkmıştır. Erkek başta kadını özsel gibi görmüştü ve artık özsel olanın kendisi olduğunu anlar ve kadına verdiği statüyü geri alarak onu hizmetkarı yapar. Kadın, erkeğe tabi hale gelir ve artık o "mutlak başka"dır. Erkek, biyolojik olarak kadının doğasının erkekten çok farklı olduğunu, Tanrı tarafından farklı yaratıldığını, onun eş ve anne olmasının doğasının bir gereği olduğunu ve dolayısıyla onun için en iyi şeyin iyi bir eş ve anne olmak olduğunu düşünür.[30]

Beauvoir kadınlık durumunu içkinlik ve aşkınlık boyutlarıyla ele alır. Varoluşçulara göre aşkınlık, bir kimliğin içine hapsolmadan, kendi için olan, geleceğe dair tasarılar yapan ve kendi bilincinin farkına vararak kendi varoluşunu kurma beceresine sahip olan özne olarak tanımlamışlardır. Yani aşkınlık, insanın içinde bulunduğu koşulları değiştirme gücüne ve hep bir sonraki evreye taşıma becerisine sahip olmaktır. İçkinlik ise, aşkın olamama durumu, sabit bir kimlik nedeniyle hiçbir değişime izin vermeyen, kendi içinde olan, maddileşmiş bir varlıktır.[31] Bundan hareketle Beauvoir kadınlığını durumunu şu şekilde açıklar:

> *Oysa kadının durumu özel bir biçimde şöyle belirlenir: Her insan varlığı gibi özerk bir özgürlük olan kadın, erkeklerin ona Başka olmayı dayattığı bir dünyada kendini bulur ve seçer; onun aşkınlığı, özsel ve egemen olan başka bir aşkınlık tarafından sürekli olarak aşılacağından, bir nesne gibi donup kalması ve içkinliğe yazgılı olması beklenir.*[32]

Buradan hareketle Beauvoir'in çözümlemeyi hedeflediği temel sorunun, kadının kadın olma durumu içinde kendini nasıl gerçekleştireceği, özgürlüğünü

[29] Beauvoir, İkinci Cinsiyet, 1. Cilt, s. 26.
[30] Beauvoir, İkinci Cinsiyet, 1. Cilt, s. 16-17.
[31] Donovan, Feminist Teori, s. 227.
[32] Beauvoir, İkinci Cinsiyet, 1. Cilt, s. 36.

kısıtlayan koşullar altında içkinlik yazgısından sıyrılıp aşkınlığı nasıl var edeceği anlaşılmaktadır.

Kadına günlük tekrarlardan ibaret olarak verilen ev işi görevleri onu içkin bir varlık olma eğilimine sokmaktadır. Bu görevlerin topluma doğrudan bir yararı olmadığı gibi kadına da bir özgürlük kazandırmaz hatta eşine ve çocuklarına bağımlı kılarak kendini ancak onlar vasıtasıyla ortaya koyar.[33] Beauvoir kadınların aşkın varlık konumuna erişememelerinin sebebinin bu kötü yazgıyı kabullenmeleri, öteki rolünü benimsemelerinden kaynaklandığını ileri sürer. Bu bir "özgürlükten kaçış olgusu" dur. Ahlaken zararlı olsa da kolaydır ve varoluşu yaratabilmenin zahmetinden kaçıştır. Beauvoir, kadının özgürlüğüne, geleceğe dair yaratıcı planlar ortaya koyarak, hayatın içinde kendini gerçekleştirerek, aşkın bir varlık olma halini seçerek ulaşabileceğini ileri sürer.[34] Buradan anlaşılacağı üzere kadının mutlak ötekilikten çıkabilmesi için kendi bilincini fark etmesinin yanı sıra koşulları da değiştirebilecek gücü bulup harekete geçmesi gerekmektedir. Beauvoir'in feminizme yaptığı en büyük katkılardan biri varoluşçu felsefeyle feminizmi bir araya getirmesi olmuştur.

1.1.2. Feminist Teolojiye Genel Bir Bakış

Teoloji genel anlamda her dinde olan ve basitçe, inanç deneyimine dayalı entelektüel düşünme olarak tanımlanabilir. Her dini gelenekte o dinin takipçileri, bireysel veya toplumsal, özgün veya yenilikçi olsun, ya da tarihi bir geleneğin kalıplarını izlesin, yaşadıkları deneyime dayalı entelektüel yöntemler ve soyut kavramlar geliştirir. Bundan dolayı teoloji, çok farklı şekillerde gelişebilir. Tek tanrılı dinlerde teoloji özellikle Tanrı üzerine düşünmeyle ilgilidir ancak evrensel olarak bakıldığında nihai bir anlam arayışı ve aşkınlıkla ilgili bir araştırma alanı olarak anlaşılabilir. Farklı teoloji türleri Tanrı, insan ve dünyayı anlamanın farklı yollarını göstermektedir. Genel anlamda teoloji tecrübeye, dönüştürücü bir bakış açısı olarak iman deneyimine, sıradan bir deneyimi aşan vahiy temelli bir deneyime dayanır. İnsanlık tarihinin ilk günlerinden bugüne kadar kadınlar ve erkekler bu deneyimi sıklıkla yaşamışlardır. Feminist teoloji bu deneyim serüveni içerisinde kadınların

[33] Simone De Beauvoir, **İkinci Cinsiyet**, 2. Cilt, çev. Gülnur Savran, KoçKam, İstanbul, 2019, s. 192.
[34] Donovan, Feminist Teori, s. 235-237.

deneyimlerinin dini geleneğin ve teolojinin içerisinde ne kadar yer aldığı ve ne kadar görmezden gelindiğiyle ilgilenmektedir. Yapılan bazı araştırmalar dinin aslında başlangıçta feminist değerlere sahip olduğunu, ancak bu değerlerin gelenek ve göreneklerin ağırlığı altında yavaş yavaş ezildiği sonucuna varmaktadır.[35]

Teologlar, bireysel ve toplumsal deneyimler, kültürel olarak ortaya çıkan düşünceler ve fikirler, toplum bilimsel çalışmalar, kadın deneyiminin dini ve teolojik yorumları üzerinde araştırmalarda bulunurlar. Çağdaş seküler ve dini feminist literatürde insan yaşamının hem kişisel hem de toplumsal boyutlarında ataerkillik ve cinsiyetçilik etrafında kadınların ikincilleştirilmesi konusunda fikir birliği vardır. Feministler bu durumun yol açtığı adaletsizliği araştırmak ve bunun üstesinden gelmek için beraber hareket etmişlerdir.[36]

Dini bir gelenek içindeki feminist düşünce, başlangıçta kadınların dünyanın tüm önemli dini geleneklerindeki ikincil konumlarına duydukları öfkeyle feminist teoloji olarak adlandırılarak diğer teolojiler arasında yerini almıştır. Feminist teoloji kökeni daha eskiye dayansa da akademik bir çalışma olarak 1970'lerin başında teoloji ve dini çalışmalar bölümlerinde özel bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmıştır. 1960'ların sonlarında mevcut koşulların kadınların yüksek öğrenime girmesi ve Hıristiyan kiliselerinde görev almaya başlamasına olanak sağlamasıyla beraber feminist teolojinin de temelleri atılmaya başlamıştı. Buna ek olarak din olgusunun yanı sıra farklı inançlara sahip insanların metinlerinin ve geleneklerinin incelenmesi, farklı kültürel ve dini geçmişe sahip toplumlar hakkında bilgi ve bu toplumlarla etkileşimin sağlanması, dinler arası ilişkilerin giderek büyüyen bir akademik araştırma alanı haline gelmesini sağlamıştır. Bu durum, dünyanın her yerinden farklı inançlara sahip kadınların birbirini tanımasına, ortak sorunları keşfetmesine yol açmış, kadınların dini gelenek ve kurumlar içindeki konumlarını soruşturmasına ve bu gelenek içindeki yaşamı ve refahı üzerindeki etkilerini araştırmaya yönelik yeni bir çalışma başlatmalarına sebebiyet vermiştir. Bundan dolayı feminist teoloji, dinin ve dini kurumların bağlamlarını ve uygulamalarını araştırmak, kadınların inananlar olarak dini gelenek ve kurumlar içerisinde tam katılımını daha elverişli hale getirmeye

[35] King, Women and Spirituality, s. 156.
[36] Anne E. Carr, **Transforming Grace-Christian Tradition and Women's Experience**, Harper&Row, SanFrancisco, 1988, s. 119.

yardımcı olabilmek için toplumsal cinsiyetin analizlerini kullanan teoloji olarak anlaşılabilir.[37]

Feminist teoloji 1970'lerde Avrupa'ya gelmeden önce ABD'de gelişmişse de sadece Kuzey Avrupa ve Amerika ile sınırlı kalmamış, küresel bir boyutta gelişimini devam ettirmiştir. Feminist teolojinin ilk dönüm noktası Valerie Saving'in 1960 yılında yayınladığı *The Human Situation: A Feminine View* (İnsanlık Durumu: Kadınsı Bir Bakış) adlı makalesiyle olmuştur. Saiving teologlarca tartışılan evrensel insanlık durumunun kadın ve erkek deneyimleri arasındaki farka değinmediğini saptamış ve bir teoloğun cinsel kimliğinin teoloji yapmada önemini ve nasıl bir fark yaratacağını görme cesaretini göstererek bu makaleyi yayımlamıştır. Bu makale diğer feminist teologları da etkisi altına almayı başarmış, radikal feminist Mary Daly *The Church and the Second Sex* (Kilise ve İkinci Cinsiyet) kitabında bu makaleden alıntı yapmış, Judith Plaskow ve Carol Christ'in yazdığı *Womenspirit Rising: A Feminist Reader in Religion* (Kadın Ruhu Yükseliyor: Dinde Feminist Bir Okuyucu) adlı eserinde bu makaleye yer vermişlerdir. Daly'nin çalışmasının ardından Yahudi ve Hıristiyan bakış açısıyla, ana tanrıçaya tapınma konusunda, cadılık ve yeni manevi hareketleri destekleyen birçok konuda eser ortaya çıkmıştır. Sheila Collins, Letty Russel, Naomi Goldenberg, Rosemary Radford Ruether, Judith Plaskow, Carol Christ, Starhawk gibi isimler ön plana çıkmıştır.[38]

1960'lı yıllar toplumun kural ve geleneklerinin sorgulandığı bir zaman dilimi olarak nitelendirilmiştir. Erkeklerin sahip olduğu özgürlük ve avantajların farkına varan ve kendilerine yönelik yaklaşımlarda değişiklik isteyen kadınlar aynı hakları kendilerinin de elde etmesi gerektiklerini düşünmüş ve harekete geçmişlerdir. Bu gayretlerinde ısrarlı bir duruş sergilemişler ve resmi olarak da örgütlendikçe, mücadelelerinin manevi ve teolojik yönlerini de araştırmaya başlamışlardır. Böylelikle feminist teolojinin temelleri -kökeni her ne kadar farklı dönemlere dayandırılsa da- atılmaya başlanmıştır. Bazı feminist teologlar kadın haklarının kökenini 16. yüzyılda ortaya çıkan Protestan Reformuna dayandırmaktadır. Martin Luther ve John Calvin sadece erkeklerin değil, kadınların da Tanrı suretinde yaratıldıklarını ve Tanrı önünde eşit olduklarını dile getirmişler ve böylelikle kadınları günahın kaynağı olarak gören

[37] Susan Frank Parsons (Ed.), **The Cambridge Companion To Feminist Theology**, Cambridge University Press, 2004, s. 14.
[38] King, Women And Spiritualtity, s. 158.

Roma Katolik görüşüne karşı çıkmışlardır. Bu yaklaşım 'tüm inananların rahipliği' ile birleştiğinde, kadınların da kilise ve gelenek içerisinde bir yer bulabileceği bir ortam yaratmıştır.[39]

14. yüzyıl ve 17. yüzyıllar arasında yaşanan Rönesans ve Reform dönemlerinde toplumsal cinsiyet rolleri üzerine orta çağ kilisesine yönelik Protestan eleştiriler ve teolojik metinlerin yeniden okunması gündeme gelmiştir. Bu dönemin önde gelen figürü Fransa'da yazarlık yapan İtalyan asıllı Christine de Pizan olmuştur. Pizan *The Book of the City of Ladies* (Kadınlar Şehri Kitabı) adlı eserinde kadınların iyi ve kötü olarak doğası hakkında kilise adamları ve şairlerin kadın düşmanı söylemlerine karşı kadınların erdemini savunmuş, kadınlar için tam bir insanlık talep etmiştir. 16. Yüzyıl sonlarında İngiliz asıllı yazar Jane Anger farklı bir teolojik yaklaşımla Adem'e karşı Havva'nın kusursuzluğunu ve üstünlüğünü savunmuş, erkeklerin yeme, içme, giyinme gibi temel ihtiyaçlarının kadınlar tarafından gerçekleştirildiğini söyleyerek kadınların üstünlüğünü iddia etmiştir. Yine de bu isimler feminist teoloji açısından etkili bir hareket olarak görülmemiştir.[40]

Hıristiyanlık içerisinde kendine yer bulan ilk feminist söylemin sahipleri Margeret Fell ve Mary Astell olarak kabul edilmiştir. Quakerizmin[41] annesi olarak bilinen Fell, 1666 yılında yayınladığı 'Kutsal Yazılara Göre Kadınların Vaaz Vermesi' adlı makalesinde Hıristiyanlığın yeniden inşası olarak gördüğü kadınlar vaaz verme yetkisine sahip olduğu görüşünü savunmuştur. Fell'e göre kadınların kamuya açık vaaz vermeleri bir kurtuluş hareketi olarak kilisenin doğuşunun temel koşuludur. Bir diğer isim olan Mary Astell 1694 yılında yayınladığı *A Serious Proposal to the Ladies* (Hanımlara Ciddi Bir Öneri) adlı kitabında kadınların şimdi ve gelecek hayatlarında ruhsal gelişim konusunda eşit olmaları kaydıyla eğitimde eşitliği savunmuştur. 17. yüzyıl İngiltere'sinin feminizminde yer alan bu önemli iki isim ortaya çıkacak olan küçük feminist örgütlerin öncüleri olmuşlar ve feminist teolojinin ilk hareketleri olarak kabul edilmelerine rağmen kadınların hala kilise, eğitim ve kültür kurumlarından dışlanıyor olmaları sebebiyle beklenen sesi getirememişlerdir.[42]

---

[39] David L. Smith, **A Handbook of Contemporary Theology**, Paperback, 2001, s.241.

[40] Aysel Okudan, **Batı Hıristiyanlığında Feminist Teoloji Çalışmaları Ve Kiliselerin Yaklaşımları**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023, s. 124.

[41] Var olan Hıristiyan mezhep ve tarikatlarını desteklemeyenler tarafından 17. Yüzyılda İngiltere' de ortaya çıkan bir mezheptir.

[42] Parsons, The Cambridge Companion To Feminist Theology, s. 5.

18. yüzyıl sonu 19. Yüzyıl başlarına gelindiğinde Olympe de Gouges, Mary Wollstonecraft, Abigail Adams ve Frances Wright gibi isimler toplumsal cinsiyet eşitliğine yönelik, kadınların mülkiyet hakları, yüksek öğrenimde bulunma hakları, sosyal ve siyasal haklar elde etmesi gibi konularda çağrıda bulunarak örgütlü bir hareket başlatmışlardır. ABD'de ise feminizm köleliğe karşı bir hareketle ortaya çıkmıştır ve bu bağlamda erkek tahakkümünü destekleyen Hıristiyan teolojisinin cinsiyetçi paradigmalarına karşı sistemli hareketlerin izlerine rastlanmaktadır. Feminist teolojinin 19. yüzyılda Amerika'daki gelişiminde Sarah Grimke, Lucretia Mott, Elizabeth Cady Stanton gibi isimler ön plana çıkmıştır. Grimke ve Mott çalışmalarını, 17. yüzyıldan beri kadınların vaaz vermelerine ve kilisede hizmet etmelerine izin veren Quaker geleneği üzerine inşa etmişlerdir. Cinsiyetçiliğin kadınlara ve Tanrı'ya karşı işlenen bir günah olduğunu ve Tanrı'nın yaratılış amacına ters olduğunu vurgulamışlardır. Teolojik eleştirilerini daha çok Tanrı'nın suretinde yaratılan cinsiyetlerin eşitliği üzerine yapmışlardır ve Tanrı'nın asıl niyetinin toplumsal eşitlik olduğunu vurgulamaya çalışmışlardır. Kutsal metinlere daha radikal bir perspektiften yaklaşan, ABD'de kadın hareketinin lideri olarak kabul edilen Elizabeth Cady Stanton ise kutsal metinleri cinsiyetçi bir teolojinin yanlış yorumları olarak görmekten ziyade bizzat cinsiyetçiliğin ürünleri olduğu savunmaktadır. *The Woman's Bible (*Kadının Kutsal Kitabı*)* adlı eserinde İncil'i bizzat cinsiyetçi olarak vurgulamaktadır.[43]

1960'ların sonlarına doğru ABD'de feminist teolojide bazı gelişmeler yaşanmıştır. Liberal Protestanlık başta olmak üzere Hıristiyan kiliselerinde kadınlar yavaş yavaş teoloji eğitimine girmeye ve papazlığa erişim elde etmeye başlamışlardır. 1970'lere gelindiğinde kadınlara papazlık ünvanın verilmesi ilahiyat fakültelerine giderek artan sayıda kadın öğrenci kazandırmıştır. Bu gelişmeyle beraber feminist teoloji Hıristiyan teoloji eğitiminde kurumsal bir temele sahip olmuştur. Bu sürecin devamında Amerikalı feminist teologlar arasında Katolik kadın yazarlar da öne çıkmaya başlamışlardır: Mary Daly, Rosemary Radford Ruether, Elizabeth Schussler Fiorenza gibi. Liberal Protestanlığın kadınlara papazlık görevi vermesi, Roma Katolik Kilisesinin kadınların kilisede eşitlik isteklerine karşı olan uzlaşmazlığı konusundaki zorluğu azaltmıştır. 1970-2000 yılları arasında Protestan kadınlar ilahiyat fakültelerine

[43] Parsons, The Cambridge Companion To Feminist Theology, s. 6.

akın ederek öğrencilerin %40 ila %60'ını oluşturmuşlardır. Vatikan'ın, kadınların Mesih'i imgeleyemeyeceği ve doğaları gereği papaz olamayacakları yönündeki söylemleriyle kadınları kiliseden ve papazlıktan reddetmeleri, kadınların bu argümanların gerekçelerini teolojik olarak araştırma ihtiyacı hissetmelerine neden olmuştur. 1975 yılında düzenlenen Katolik Kadınlar Ruhbanlık Konferansı, Vatikan'ın yaklaşımını teolojik olarak incelemiş, kutsal metin tefsirlerine yönelik çalışmalar yapmıştır. 1980'lerin başlarında ilahiyat fakültelerinde birçok feminist ilahiyatçı yerlerini almış ve feminist teoloji alanında çalışmalar yürütmüştür. 1990'ların başlarında teolojik okullarda kadın akademisyen sayısı yükselmeye başlamış hatta daha muhafazakâr okullar bile bazı kadın öğretim üyelerine istihdam sağlamışlardır. Artık feminist teoloji Amerikan teoloji okullarının yerleşik bir söylemi haline gelmiştir.[44] Bu dönemde Ursula King, Karen Armstrong, Mary Pat Fisher gibi ünlü dinler tarihçileri, din ve kadın konusunda önemli eserlere imza atmışlardır. Ursula King'in *Women and Sprituality- Voices of Protest and Promise* (Kadınlar ve Maneviyat-Protesto ve Vaat Sesleri) adlı eseri, Mary Pat Fisher'ın *Women and Religion* (Kadınlar ve Din) adlı eseri kadın ve din konusunda dinler tarihi çalışmalarına katkıda bulunan önemli eserlerdendir.[45]

Dine yönelik feminist eleştirilere geçmeden önce dinin insan yaşamı üzerindeki etkilerine, insan davranışlarını ve bir toplumun kültürel kimliğini tanıma konusunda model oluşturan dini sembollerin ve mitlerin önemine kısaca değineceğiz.

İnsanlık tarihinden bugüne kadar din, yaşamın değişmez bir parçası olmuştur. Modern sekülerler dahi dini işlev gören semboller, ritüeller ve gelenekler inşa etmişlerdir. Varoluşçu filozof ve teolog Paul Tillich dini daha kapsamlı bir şekilde; bir anlam ve değer merkezi olan varlığın gücüyle bağlantıya duyulan özlemlerin dile getirilmesi ve insanlığın nihai kaygısının bir ifadesi olarak tanımlamıştır. Nihai kaygı insanların değerler arasında seçim yapmasını sağlayarak yaşamı merkezine alır. Tillich'e göre Marksizm ve varoluşçuluk seküler anlamda dinin eşdeğerleridir çünkü hepsi insanın varoluşuna anlam ve yön verme etkilerine sahiptir. Aynı şekilde Carl Jung da kurumsal dinleri ne kadar eleştirse de mit ve sembollerin bilinçdışı ve rüyalardaki işlevine dair teorileri önemini korumaktadır. Aynı zamanda Jung da Freud

[44] Parsons, The Cambridge Companion To Feminist Theology, s. 8.
[45] Bekir Zakir Çoban (Ed.), **Dinler Tarihinde Kadın**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023, s. 29.

gibi bilincin insan yaşamının sadece küçük bir bölümünü oluşturduğunu ve en temel duygu ve tutumlarımızın bilinçdışından kaynaklanan ve genellikle mit, rüya ve fantezilerde ifade edilen semboller tarafından üretildiğine inanıyordu. Jung'a göre modern bilimsel gerçekliğin kabulü, insanlar üzerinde bir ruh hastalığı ve anlam eksikliği yaratmıştır, bunun tedavisi de ancak mit ve sembollere dönüşle mümkün olacaktır. Aynı zamanda geleneksel dini sembolleri anlamsız bulan kişilere kendi rüyalarına dönmeyi tavsiye etmiştir. Dini sembollere önem atfeden bir diğer kişi de antropolog Clifford Geertz'dir. Geertz'e göre din, insan topluluklarında güçlü, yaygın ve uzun süreli motivasyonlar ve ruh halleri üreten semboller sistemidir. Dini semboller ilahi varoluş ve insan davranışı için bir model niteliği taşır. Nitekim ilahi ve insani acının bir modelini oluşturan İsa'nın çarmıha gerilişi, Hıristiyanlar için temel bir semboldür. Bu anlayış feministler içinde bir önem oluşturmaktadır çünkü cinsiyet rolleri ve dini semboller arasındaki etkileşimi anlamanın bir yolunu sunmaktadır. Tanrı, ilahi var oluşun modelini oluşturmakla beraber kadının erkeğe tabii oluşunun modelini de oluşturmaktadır. Feministler tarafından geleneksel dinlerin kadınlara dair olumsuz yorumlarının anlaşılması, mitlerin ve sembollerin taşıdığı hayati önemin fark edilmesiyle olmuştur.[46]

Mit ve sembollere büyük önem atfeden, feminist teolojinin kökenine dair derin araştırmalar yapan ve bu konuda büyük çaba sarf eden feminist teologlardan biri de Rosemary Radford Ruether'dir. Ruether'in feminist teolojisi, 1983 yılında yazdığı ve kendisinin 'sembolik yapılar üzerine teolojik düşüncelerin yer aldığı bir kitap'[47] olarak bahsettiği *Sexism and God Talk* (Cinsiyetçilik ve Tanrı Söylemi) eseriyle gelişmiştir. Ruether eserinde kadın-erkek ilişkisini insanın doğa üzerindeki hiyerarşisini ele alarak açıklamış, sonraki dönemlerde feministler tarafından tartışılan kendi-öteki, aşkın-içkin, eril-dişil gibi ikiliklerin ortaya çıkışını insanlık tarihinin en erken dönemlerinde ana tanrıça figürünün ataerkil dinler tarafından bastırılması ve reddedilmesi ile açıklamıştır.[48]

Ruether, arkeolojik bulgulardan elde edilen verilerden hareketle ilahi olan en eski insan imgesinin dişi olduğu, Tanrıça imgesinin Paleolitik Dönemden Neolitik

[46] Carol Christ ve Judith Plaskow, **Womenspirit Rising- A Feminist Reader in Religion**, HARPER & ROW, San Fransisco, 1979, s. 3.
[47] Rosemary Radford Ruether, **Sexism and God Talk-Toward a Feminist Theology**, Beacon Press, Boston, 1983, s. 72
[48] Ruether, Sexism and God Talk, s. 52

Döneme ve antik uygarlığın başlangıcına kadar yaygın bir şekilde kullanılmasının önemini vurgulamaktadır. Antik Akdeniz'de, Hindistan'da ve Batı Avrupa'da bulunan Tanrıça figürlerinin daha çok kadının göğüslerini, kalçalarını ve şişmiş karnını vurguluyor olması doğurganlığın gizemli güçlerinin imgelemesinin bir ifadesidir. Ruether, ilahi olan insan imgesini, içinde Tanrıların ve insanların, yer yüzünün ve gök yüzünün, insan ve insan olmayan varlıkların üretildiği rahim olan 'İlkel Matris' olarak ifade eder. Bu ilkel matris en temel madde (matter, ana anlamında) ve aynı zamanda yaşamın ve ruhun güçleriyle dolu *annedir*. Ruh ve maddenin henüz hiyerarşik olarak ayrılmamış, ilahi olan 'yukarıda' değil, yaşamın kuşatıcı kaynağı olarak insanların etrafında varlığını devam ettirmiştir. İlahi olanın dişi imgesi Sümer ve Babil'in ilk kent uygarlıklarında da varlığını devam ettirirken bu imgeye bir de erkek Tanrı eşlik etmiştir. Tapınan kişi, Tanrı ya da Tanrıça'yla, her şeye gücü yeten bir kral ya da kraliçeden lütuf diler gibi mütavazi bir kul olarak ilişki kurmuştur. Ruether Tanrı ve Tanrıça'yla ilişkilendirilen iki önemli mitten bahseder. Bunlardan ilki ölmekte olan Tanrı-kralın Tanrıça tarafından kurtarılması ve onunla evlenmesi mitidir. Bu mitin önemi tarihsel süreçte paralel olarak devam ediyor olmasıdır: Sümer'de İnanna-Dumuzi, Babil'de İştar-Tammuz, Kenan'da Anath-Baal ve Mısır'da İsis-Osiris. İkincisi ise Akad'ların yaradılış hikayesi Enuma Elish'de geçen eski Tanrıça (İlkel matris, ana) Tiamat'ın, Babil şehir devletinin Tanrısı Marduk tarafından temsil edilen kent-tarım dünyasının yeni Tanrı ve Tanrıçaları tarafından yenilgiye uğratılması mitidir. Ruether Marduk hikayesini, kadının ataerkillik karşısındaki yenilginin sembolü olarak ifade eder. Nitekim Ruether, ataerkil dinlerin dişil olarak tasvir edilen doğaya karşı mücadelenin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve anaerkilliğin yıkılışına dair mitlerin de erkeklerin ergenlik ayinlerinde yer bulduğundan bahsetmektedir. Erkeğin sosyalleşmesini annenin alanından babanın alanına taşıyan ergenlik ayinleri, hiyerarşi görevini yerine getirmiş olur. Erkeğe kadın alanının erkek alanından daha düşük olduğu ve artık bunu aşması gerektiği öğretilir. Çünkü kadının fizyolojik süreçleri kültür (erkek) için tehlikeli ve kirletici olarak görülmekte ve kadının rolleri doğa-kültür hiyerarşisinde en alt sıralarda yer almaktadır. Erkeklerin doğaya hükmetmeye başlamaları kadına da hükmetmek anlamına geliyordu çünkü kadınlar erkeklere göre doğaya daha yakın olarak sembolize edilmekteydi.[49]

[49] Ruether, Sexism and God Talk, s. 47-51.

Neolitik çağda Orta Doğunun çeşitli kültürlerinde Ana Tanrıça kültünün İ.Ö. 2. Binyıla kadar varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Kadınların ana olarak kutsallığı paleolitik dönemde varlığını sürdürmekle beraber tarımın keşfi bu kutsallığın pekiştirilmesine sebep olmuştur. Çünkü toprağın verimliliği kadının doğurganlığına bağlanmaktadır. Mircea Eliade'ye göre; "Beslenmeye yönelik bitkileri ilk kez kadın yetiştirmiştir. Tabii ki, toprağın ve hasadın sahibi haline gelen odur. Kadının büyüsel-dinsel prestiji ve buna bağlı olarak toplumsal üstünlüğü, kozmik bir modele sahiptir: 'Toprak Ana'."[50]

Bu bilgilerden hareketle Ruether, kadın tahakkümü üzerine kurulan sistemin kökenini, toprağı, köleleri, hayvanları kendi hakimiyetine alan hiyerarşik yapıya dayandırmıştır. Daha sonraki dönemlerde bu yapı kendini, gücü, bilgiyi ve zenginliği tekeline alan kilise ve devlet otoriteleri tarafından kurulan ataerkil dini sistemlerle gösterecektir. Kadınlar, topraklar, köleler, hayvanlar üzerine kurulan hakimiyetin, erkeklere Tanrı/Tanrılar tarafından verildiği inancına dair hukuk kodları oluşturulmuş, "Tanrı veya Tanrıların iradesi" nin bir yansıması olarak ideolojik araçlar meydana getirilmiştir.[51]

Erkekler egemenliği ele geçirmeden önce anaerkil toplumların var olduğu tezi 19. yüzyılda hukukçu ve antropolog Johann Bachofenn ve sosyal teorisyen ve antropolog Lewis Henry Morgan tarafından öne sürülmüştür. Bachofenn tezini kadın heykelciklerine ve mitolojiye dayandırmış, Morgan ise Kuzey Amerika'daki Irokua yerlilerini ilk kez araştıran biri olarak tezini, yerlilerin kadınlarının yaşadıkları topluma göre daha yüksek bir statüye sahip olduklarını, dinde ve siyasette büyük rol oynadıklarını, ekonomide egemen olduklarını ve soyun anne tarafından hesaplanmasına dayandırmıştır. Morgan, topluluğun yerleşik hayata geçmesi ve mülkiyet birikiminin ortaya çıkmasıyla anasoyluluğun yerini erkek egemenliğinin almasını savunmuştur. Onun bu tezi daha sonra Alman sosyalist Frederich Engels tarafından devralınmıştır.[52]

Ruether anaerkilliğin yıkılması konusunda Alman Sosyalist Frederich Engels'in Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni eserini de referans aldığı

[50] Mircea Eliade, **Kutsal ve Dindışı**, çev. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991, s. 123.
[51] Adnan Bülent Baloğlu, "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Belkemiği "Âdem'in Kaburgası" mı?", **Muhafazakar Düşünce (The Journal of Conservative Thought)**, sayı 11, 2014 s. 24.
[52] Fatmagül Berktay, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 38.

görülmektedir. Engels'e göre anaerkil aileden ataerkilliğe geçiş, hayvanların evcilleştirilmesi, şefin topluluğa ait olmaktan ziyade kendine ait özel mülk olarak nitelenen sığır sürülerinin geliştirilmesi ve birikimiyle ortaya çıkan mülkiyetin çoğalmasıyla meydana gelmiştir. Şef, anasoylu sistemde mülkünü kız kardeşinin çocuklarına geçirmekten ziyade kendi erkek çocuklarına geçmesini isteyerek eskiden "anne hakkı" olarak nitelenen model yıkılmış, bunun yerine babasoylu bir mülkiyet mirası sistemi başlamıştır. Köleliğin gelişmesiyle beraber bu sisteme ikinci bir özel mülkiyet türü eklenmiş, ataerkil aile içerisinde köle-efendi hiyerarşisi doğmuştur. Böylece kadınlar da bu mülkiyet alanı içerisinde efendilerine tabi olmak üzere yeniden konumlandırılmıştır. Engels'in tabirine göre bu sistem bir ilerleme olarak değil aksine kadınlar için bir 'düşüş' olarak ifade edilmiş ve iktidarı ele alan aile üyeleri ile ezilen işçiler yani kadınlar ve köleler arasında sınıfsal farklılıkların ortaya çıkışı olarak kabul edilmiştir. Ortaya çıkan bu sınıfsal farklılık, ilk uygarlıkların ortaya çıkışından modern kapitalist sisteme kadar toplum tarihinin geri kalanını belirleyecektir.[53] Engels bu konuda şöyle der:

> *Ana hakkının devrilmesi, kadın cinsinin dünya-tarihsel yenilgisiydi. Erkek evde de dizginleri ele geçirdi, kadın aşağılandı, büyülendi, erkeğin şehvetinin kölesi oldu, çocuk yetiştirmek için sadece bir araç haline geldi. Özellikle Kahramanlık Çağı Yunanlılarında ve Klasik Çağda daha da belirgin olan kadının bu alçaltılmış konumu, yavaş yavaş yumuşatılmış, dağıtılmış ve kısmen daha yumuşak bir şekle büründürülmüştür, ancak hiçbir şekilde ortadan kaldırılmamıştır.*[54]

Engels'e göre erken dönem ataerkillik, bir şefin birkaç karısı, çocukları ve köleleri de dahil olmak üzere kendisine bağlı olanlardan oluşan bir klan üzerindeki yönetimiydi. Yasal evliliğin giderek tek eşle sınırlandırılması ya da tek eşlilik, aile reisi olan erkeğin karısı, çocukları ve köleleri üzerindeki hiyerarşisini hiçbir şekilde ortadan kaldırmamıştır. Meşru yollardan soy elde etmek için iffetli olmak sadece kadından bekleniyordu. Erkek cinselliği hiçbir zaman sınırlı olmamış; erkeklerin yasal eş olmayan diğer kadınlara yönelmelerine izin verilmişti. Kadınlar ücretsiz ev işçiliğiyle sınırlandırılmıştı ve bu nedenle ekonomik olarak hayatta kalmak için kocalarına bağımlı hale gelmişlerdi.[55]

---

[53] Rosemary Radford Ruether, **Goddesses and the Divine Feminine A Western Religious**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2005, s. 264.

[54] Frederick Engels, **The Origin of the Family, Private Property, and the State**, Eleanor B. Leacock (Ed.), International Publishers, New York, 1972, s.120-121.

[55] Ruether, Goddesses and the Divine Feminine, s. 263-264.

Özetle insanlık tarihinin başlarında ilahi olanın dişi olarak imgelendiği ve kadın erkek ayrımı olmadan yaşamı bütünüyle kuşatan bir ruh olarak tasvir edildiği anlaşılmaktadır. Ruether'in kabile ve kent öncesi dönemlerde tüm topluluğun doğa ile ilişkisi hem erkekler hem de kadınlar tarafından mit ve sembollerle iç içe olarak görülürken, ataerkil sistemin getirdiği ataerkil dinlerin ortaya çıkışının, doğa (kadın) ve kültür (erkek) arasında keskin bir ayrımı meydana getirdiğini net bir şekilde savunduğu anlaşılmaktadır.

Ruether Tanrı'yı tek bir cinsiyet üzerinden imgelemenin tuhaflığını ve kadının Tanrıyla dolaylı yollardan nasıl ilişki kurduğunu şöyle açıklamaktadır:

> *Erkek tek-tanrıcılığının toplumsal kökenlerinin göçebe çoban toplumlarında yatıyor olması mümkündür. Bu kültürlerde kadının bahçıvanlık rolü yoktu ve Tanrı'yı Gök-Baba olarak imgeleme eğilimindeydiler. Göçebe dinleri dışlayıcılık ve toprağın tarımsal insanlarına ve onların dinlerine karşı saldırgan, düşmanca bir ilişki ile karakterize edilirdi. Erkek tektanrıcılığı, dini sistemi aracılığıyla ataerkil yönetimin toplumsal hiyerarşisini, eşleştirilmiş Tanrı ve Tanrıça imgelerinde söz konusu olmayan bir şekilde pekiştirir. Tanrı ataerkil yönetici sınıfı örnek alır ve bu erkek sınıfına doğrudan hitap ederek onları "oğulları" olarak benimser. Onlar onun temsilcileri, onunla yapılan antlaşmanın sorumlu ortaklarıdır. Eşler olarak kadınlar artık bağımlı hizmetçi sınıfı olarak sembolik bir şekilde bastırılmaktadır. Eşler, çocuklar ve hizmetçilerle birlikte, ataerkil sınıf tarafından yönetilen ve sahip olunan kişileri temsil eder. Erkekle, Tanrı'yla ilişki kurduğu gibi ilişki kurarlar. Sembolik bir hiyerarşi kurulmuştur: Tanrı-erkek-kadın. Kadınlar artık Tanrı'yla doğrudan ilişki içinde değildir; Tanrı'ya erkek aracılığıyla ikincil olarak bağlıdırlar.*[56]

Ataerkil toplumlarda kadınlar eril kültürden farklı olarak doğayla ilişkilendirilmiş, sınırları ev ve özel alan olarak belirlenmiştir. Eril otorite tarafından kendilerine liderlik ve reislik gibi statülerde yardımcı ve tamamlayıcı roller verilmiştir. Kişisel özellikler ve psikoloji bağlamında pasiflik ve duygusallık yine kadınlara atfedilmiştir. Değersiz olarak görülen beden, maddi dünya, cinsellik ve doğa kadınla ilişkilendirilirken, yüksek değer olarak görülen kültür, zihin ve ruh erkeğe atfedilmiştir. Dini açıdan bakıldığında ise kadınları ve dişil olanı kirlilik, kötülük, ayartma ve günahla ilişkilendirilmiştir: Hıristiyanlık bağlamında bakıldığında 'Havva'nın tarihi ve kadının Tanrı suretinde yaratılıp yaratılmayacağı konusu gibi.[57]

Ataerkil yapıların kökenine dair bu bilgiler ve zamanla kadının Tanrı ile olan ilişkinin evrimi, insanlık tarihinden bu yana yaşamı derinden etkileyen ve yok

[56] Ruether, Sexism and God Talk, s. 53-54.
[57] Carr, Transforming Grace, s. 137.

sayılamaz olan dinin içinde bile kadının ikincil bir konuma yerleştirilmesi, feminist teolojinin ortaya çıkmasına katkı sağlamıştır.

Ataerkil sistemin varsayımları özetle; kadınlar ve erkekler sadece biyolojik olarak değil, yaratılış, ihtiyaçlar ve Tanrı'nın onlara verdiği toplumsal işlevler bakımından da farklıdırlar. Erkekler, onlara doğası gereği bahşedilmiş olan akılları ve güçleri sayesinde hükmetmek için yaratılmışlar, siyasette ve devlet kurumlarında sahip oldukları roller konusunda daha elverişlidirler. Kadınlar ise doğaları gereği daha zayıf, güçsüz ve duygularını yönetemeyen kişiler oldukları için siyasette güvenilmezdirler ve bundan dolayı da kamusal alanın dışında kalmaları gerekmektedir. Erkekler zihinsel yeteneklerindeki üstünlükleri dolayısıyla dünyayı ve toplumu daha iyi yorumlarlar ancak kadınlar çocuk doğurma ve onları yetiştirme konusunda daha elverişlidirler. Erkekler insanlar ve Tanrı arasındaki dolaylı ilişkiyi kuran faillerken Tanrı'ya ulaşmak isteyen kadınlar erkekler vasıtasıyla ulaşmaya çalışırlar. Bu varsayımlar kanıtlanmış bir yasa niteliğinde olmamakla beraber kültür tarafında kabul edilmiş ve tek tanrılı dinlerin yasalarına dahil edilmiştir.[58]

Din, mit ve sembollerin öneminin yitirildiği düşünülüyorsa geleneksel dinin cinsiyetçiliğinin tuhaf bir eski moda olduğundan rahatsızlık duyulmamalıdır. Ancak dinin önemi kabul edildiğinde, dinlerin cinsiyetçi olduğu ve toplum üzerinde güçlü bir etki yarattığı gerçeğini fark etmek, büyük bir adaletsizlik hissine sebep olmalıdır. Bu, dinlerin cinsiyetçiliğinin sadece geçmişte kalmış bir sorun olmadığını, hala günümüzde de toplum üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Dine yönelik ilk feminist eleştirilerin temelini bu adaletsizlik hissi oluşturmuştur. Kilise içerisinde haham, papaz, rahip gibi meslekler edinmek isteyen kadınlar bu mesleklerden menedilmiş, geleneksel dinden ve teolojiden dışlanmanın verdiği duygular eleştirileri de beraberinde getirmiştir. İbadetlere tam katılım sağlamak isteyen Ortodoks Yahudi kadınlar dua eden cemaatten dışlanarak paravan arkasına oturtulmuş, cemaate hizmet etmek isteyen Katolik ve Protestan kadınlar kendilerini kilise yemekleri yaparken bulmuşlardır. İbadet esnasında sıklıkla "atalarımızın Tanrı'sı", "Tanrı'nın erkekleri", erkeklerin kardeşliği" gibi ifadelere rastlamışlardır. Bunlardan dolayı kadınlar geleneksel dini argümanları incelemeye başlamış ve kişiliklerini yok sayan öğretileri reddetmeye başlamışlardır. Feminist din eleştirisi bariz olan metinlerden hareketle

[58] Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s. 26-27.

başlamıştır. Kadınların ikincilliğine dair açık ifadeler, kiliseden dışlanma, evlilik ve aileye dair öğretiler incelenmiş ve eleştiriler getirilmiştir. Yahudi kadınlar, kadınları adet döneminde ve sonrasındaki yedi gün boyunca kirli olduklarına dair geleneksel görüşünü mercek altına almışlar ve kadınların dini yaşamlarının evde sürdürülmesi gerektiğinin yeterli olup olmayacağını sorgulamışlardır.[59]

> *19-Âdet gördüğü için kan kaybeden kadın yedi gün kirli sayılacak. Ona dokunan da akşama kadar kirli sayılacak. 20-Âdet gördüğü günlerde kadının üzerinde yattığı ya da oturduğu her şey kirli sayılacaktır. 21-Kim kadının yatağına dokunursa, giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. 22-Kim kadının üzerine oturduğu herhangi bir şeye dokunursa, o da giysilerini yıkayacak, yıkanacak, akşama kadar kirli sayılacaktır. 23-Kadının yatağındaki ya da oturduğu şeyin üzerindeki herhangi bir eşyaya dokunan herkes akşama kadar kirli sayılacaktır. 24-Âdet gören kadının kirliliği onunla yatan adama da bulaşır. Adam yedi gün kirli kalır ve yattığı her yatak kirli sayılır…*[60]

Hıristiyan kadınlar Pavlus'un kilisenin Mesih'e tabi olduğu gibi kadının da kocasına tabi olması gerektiği yönündeki öğretisini ve kadından kocasına itaat etmesini, buna karşılık kocanın da sadece kadını sevmesini isteyen pasajı sorgulamışlar ve reddetmişlerdir:[61]

> *22-Ey kadınlar, Rab'be bağımlı olduğunuz gibi, kocalarınıza bağımlı olun. 23-Çünkü Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır. 24-Kilise Mesih'e bağımlı olduğu gibi, kadınlar da her durumda kocalarına bağımlı olsunlar. 25-Ey kocalar, Mesih kiliseyi nasıl sevip onun uğruna kendini feda ettiyse, siz de karılarınızı öyle sevin.*[62]

Kutsal kitap ve gelenekte bulunan cinsiyetçi öğeler ilk akademik çalışma konusu olarak tarihte yerini almaya başlamıştır. Tanrı hakkında kullanılan geleneksel dilin eril oluşu en bariz cinsiyetçilik örneği olarak kabul edilmiştir. Tanrı için erkek zamirlerinin kullanılması feministlerce Tanrının yeryüzünde erkeklerce temsil edildiği şeklinde yorumlanmıştır. Hıristiyanlık tarihinde teoloji Tanrıyı "o (he)", yani erkek olarak yorumladığından dolayı kilise içindeki otorite figürler (papalar, rahipler, reformcular, bakanlar) hep erkekler tarafından oluşturulmuştur. Bu eril imgenin kökeninin, antik çağların ataerkil yapılarının Batı Hıristiyan düşünce geleneğinde bir hiyerarşik ilişkinin doğmasına sebep olduğu düşünülmüştür. Ataerkil sistemde baba çocuklar üzerinde mutlak haklara sahipti. Baba olarak Tanrı dünyaya hükmeder, kutsal babalar kiliseye, din adamları kendilerinden alt statüdeki din adamlarına, erkekler kadınlara, eşlerine ve çocuklarına hükmeder. Feminist eleştiri bu ataerkil ve hiyerarşik

[59] Christ ve Plaskow, Womenspirit Rising, s. 3.
[60] Levilililer 15:19-30
[61] Christ ve Plaskow, Womenspirit Rising, s. 4.
[62] Efesliler 5:22-28

kalıpların, aile içerisindeki en özel ilişkilerden kilise yapılarına kadar, en güçlü ulusların daha az güçlü uluslar üzerinde hakimiyet yarışının evrensel olarak hayata geçirilmesine yönelik olmuştur. Feministlerce bu durumun kökeni en eski erkek egemenliği ve kadın kontrolü modeline dayandırılmıştır.[63]

Tarihsel olarak bakıldığında Hıristiyan düşüncesinde kadınların doğası ve Tanrı suretinde olup olamayacakları, kurtuluşa erip eremeyecekleri ve ne tür liderlik pozisyonlarında rol alıp alamayacakları konusunda hep erkeklerin düşüncelerine yer verildiği görülmektedir. Örneğin kilisenin ikinci yüzyıldaki babası Tertullian, kadınları 'şeytanın geçidi' olarak adlandırmış, Hıristiyan filozof Augustine sadece erkeklerin Tanrı sureti olduğunu ve kadınların erkeklere yardımcı olarak rol aldıklarında Tanrının suretinde olabileceklerini ifade etmiştir.[64] Augustine'e göre kadın bedenle, erkek zihinle özdeşleştirilir ve kadının daha fazla günaha maruz kalmasının sebebi erkeklerden daha bedensel olmasıdır. Kadınlar ancak cinsellikten tamamen vazgeçerlerse bu günahın üstesinden gelebilirler ve rasyonel akla ulaşabilirler. Augustine, günah düşüşle beraber dünyaya gelmeden önce cinselliğin sadece üreme amaçlı olduğuna inanmaktadır. Günahın yeryüzüne inmesinden sonra günahkâr şehvet, insanın cinsel olarak uyarılması şeklinde rasyonelliğe üstün gelmiştir. Dolayısıyla günahın kaynağı ve nedeni kadın olarak görülür ve cinsel eylem yoluyla insan ırkına aktarılır.[65]

Feminist teologlar tarafından yapılan negatif eleştirilerin ilk sıralarında kuşkusuz yaratılış mitleri yer almaktadır. Üç büyük dinde yer alan yaratılış hikayesi birbirine benzerlik arz etmektedir. Kadının ilk insan olarak kabul edilen Adem'den sonra ve onun kaburga kemiğinden yaratılması feministlerce kadının ikincilleştirilmesi olarak algılanmıştır. Üç dinin kutsal kitabında yer alan ve Hıristiyanlıkta *original sin* olarak adlandırılan yasak meyvenin yenmesiyle ilk günahın[66] ve yer yüzüne düşüşün sebebinin Havva'ya atfedilmesi eleştirilerin temel konusunu oluşturmuştur.[67]

---

[63] Carr, Transforming Grace, s. 135.
[64] Rosemary Radford Ruether, **Religion and Sexism: Images of Women in the Jewish and Christian Traditions**, Simon and Schuster, New York, 1974, s. 156.
[65] Leona M. Anderson (Ed.) ve Pamela Dickey Young (Ed.), **Women and Religious Traditions, Women and Christianity**, Oxford University Press, Ontario, 2004, s. 162.
[66] Kur'an anlatımında bu günah Havva ve Adem için ortak iken, diğer iki kutsal kitapta Havva'nın günahı olarak anlatılmıştır.
[67] Mustafa Tekin, "Feminizmin Din Dili Ve Söylemi", **İlahiyat Akademi**, sayı:14, 31.12.2021, s. 107.

Yaratılışa göre Adem'in ilk eylemi ad koymaktır. Asurolog Georges Conteneau ad koymanın önemini yaratımla ilişkisini "Yaratıcı Tanrı, yaratısının olası niteliğini önce zihninde tasarlar; yaratı, zihninde nihai biçimini aldıktan ve ona bir ad verdikten sonra onun biçimini çizer ve böylece yaratı 'canlanmış' olur." sözleriyle açıklamaktadır.[68] Eski Mezopotamya inanç sistemleri ad vermeye büyük önem atfetmiş, adın, onu taşıyanın özünü yansıttığı inancını geliştirmiştir. Adın ve ad verme fiilinin gücü Kutsal Kitap'ın ilk bölümünde tekrarlanan bir tema olarak karşımıza çıkmaktadır.[69]

> *20- Ve Adem bütün hayvanlara, gökte uçan kuşlara, ve her kır hayvanına ad koydu; fakat kendisi için uygun bir yardımcı bulunmadı. 21- Ve Rab Tanrı Adem'in üzerine derin bir uyku getirdi, ve o uyudu; ve onun kaburga kemiklerinden birini aldı, ve yerini etle kapladı. 22-. Ve Rab Adem'den aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı, ve onu Adem'e getirdi. 23- Ve Adem şöyle dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik ve etimden ettir; buna kadın denilecek çünkü o insandan (Adem'den) alındı.*[70]

Burada feministlerin eleştirilerine tabi olan kısım ad koymanın yalnızca simgesel bir yaratma eylemi olmaktan ziyade kadını erkeğin doğal bir parçası olarak kemiğinden kemik, etinden et olarak tanımlanmasıdır. Bazı araştırmacılara göre 'Adem'in anlamı belirsizlik içermektedir. Tekvin 2:7'de insan yaratılan ilk varlıktır. *"Rab, Tanrı Adem'i topraktan yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu."* Buradan hareketle Adem'in genel insanlık için kullanılan bir terim olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Tanrı'nın Adem'e iyiyi ve kötüyü bilme ağacının meyvesinin yenmeyeceği yönündeki ikazının muhatabının hem Adem hem de Havva olduğu ifade edilerek androjen bir varlık vurgusu yapılmaktadır.[71]

Aynı zamanda Tekvin bölümünde birbiriyle çelişen iki farklı yaratılış anlatısının bulunması da dikkat çekilen noktalardan biri olmuştur. Tekvin 2:18-25'te kadın bir yardımcı olarak Adem'in kaburgasından yaratılırken, Tekvin 1:27-29'da:

> *Tanrı insanı kendi suretinden yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı. Onları kutsayarak 'Verimli olun, çoğalın' dedi. 'Yeryüzünü doldurun ve denetiminize alın; denizdeki balıklara, gökteki kuşlara, yeryüzünde yaşayan bütün canlılara egemen olun'. İşte yeryüzüne tohum veren her otu, tohumu meyvesinde bulunan her meyve ağacını size veriyorum. Bunlar size yiyecek olacak.*

---

[68] Georges Conteneau, **Everyday Life in Babylon and Assyria**, Edward Arnold & Co, Londra, 1954, s. 197.
[69] Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s. 52.
[70] Tekvin 2:20-23
[71] Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s. 54.

şeklinde geçen erkek ve dişi olarak yarattı ibaresi bir eşitlik arz ettiği için feminist teologlar tarafından kabul edilmiş, Tekvin:1'de geçen geleneksel tefsiri ise reddetmişlerdir. [72]

Tekvin 3:20' de Ademin karısının ismini Havva olarak koyduğu belirtilmiştir. Feminist teologların eleştirisi bu noktada Adem'in ad koyma yetkisi üzerinden kadının üstündeki ilk egemenliğini kurması olmuştur.

Diğer değinilen nokta ise Tekvin 3:1-19'da geçen erkeğe tanınan bir ayrıcalık olan bilgiyi elde etmenin, kadının bilgiye ulaşma arzusuyla yasak meyveden yiyerek kadının cezalandırılmış olmasıdır. Çünkü kadın bilgiyi elde ederek iyiyi ve kötüyü birbirinden ayıracak ve Tanrı gibi olacaktır. Tanrı kadına doğum sancısı ve erkeğe tabi olma cezası verirken, erkeğe de karısına uyduğu için toprağı ekip biçme ve ekmeğini alın teri dökerek elde etme cezası verdi.[73]

Bu ifadelerden hareketle geleneksel dini yorum kadını, ilk günahın sebebi, erkeği baştan çıkaran ve kirli olarak görmüştür. Kadınlar da kendilerini bu dini yorumlarla hesaplaşmak zorunda hissetmişlerdir. Bu noktada ataerkil Hıristiyanlığa bir başkaldırı sayılabilecek adımı atan kişi ABD'de kadın hakları hareketinin öncüsü ve aynı zamanda Duygular Bildirgesi'nin baş yazarı Elizabeth Cady Stanton olmuştur. Stanton ve bir grup uzman feminist, İncil'in kadınlarla ilgili bölümleri üzerine yaptıkları yorumları bir araya getirerek *The Woman's Bible* (Kadının Kutsal Kitabı) (1895-1898) adlı eseri ortaya koymuşlardır. The Woman's Bible, Hıristiyan geleneğine karşı yapılan radikal bir eleştiri niteliği taşır. Stanton; "Biz kadını vazgeçilmez olan tüm doğal haklarından alıkoyan herhangi bir kodu ve inancı kabul edemeyiz" diyerek aynı zamanda kadınları değersizleştirdiğini düşündüğü On Emri de reddeder. Çünkü Eski Ahit geçmiş yüzyılların ahlakını ifade etmektedir ve şu an için bir geçerliliği bulunmamaktadır.[74] Stanton'a göre İncil, kadını Eski ve Yeni Ahit'te 'ilahi olarak belirlenmiş alan' olarak bahsedilen alanda tutmak için kullanılmıştır. Rahipler, yasa koyucular, medeni hukuk, dini mezhepler ve tüm siyasi partiler kadının erkek için ve erkekten sonra yaratıldığını, erkekten aşağı bir varlık olarak erkeğe tabi olduğunu öğretmiş ve bu öğretilerin hepsi kutsal yazılara ve tüzüklere dayandırılmıştır. Bu öğretiler de toplumun geleneklerini, biçimlerini, kilise yönetmeliklerini ve

[72] Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s. 55.
[73] Berktay, Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, s. 216.
[74] Donovan, Feminist Teori, s. 52.

disiplinini oluşturmuştur. Bu nedenle kanun ve kurumları reforme etmenin yolunun Kutsal Kitap'ı reforme etmekten geçtiğini savunmuştur.[75]

Stanton'un izini takip eden feminist teologlar Kutsal Kitap çalışmalarında çelişkili gibi görünen düalist bir yorumlama stratejisi geliştirmiştir. Bunlardan ilki Kutsal Kitap'ın kökenini antik çağın ataerkil sistemine dayandırır ve androsentrik bir dille yazıldığını savunur, diğeri ise Kutsal Kitap'ın kadınlara ve diğer bireylere ataerkil baskıya karşı mücadelede ilham ve yetki kaynağı olarak görmektedir. Dolayısıyla Hıristiyan geleneği içinde kalıp feminist olmak isteyenler genel olarak İncil metinlerinin ataerkil doğasını reddetmemişler ve metinleri ataerkil bağlam ve içeriklerin ötesinde değerli görmüşlerdir.[76]

Feministlerin Kutsal Kitap metinlerini okumaya yönelik farklı yaklaşımları olmuştur. Bunlardan ilki metinlerin tarihsel ve ataerkil bağlamlarından kopmadan okunması gerektiğini savunmaktadır. Bu yaklaşım daha çok metinlerin ilahi bir ilham olarak görüldüğü daha muhafazakâr mezheplere mensup feministler tarafından benimsendiği düşünülür. İkinci yaklaşım metinlerde özgürlüğe ve özgürleştirmeye yönelik ifadelerin aranabileceğini ancak böyle ifadelerin her zaman bulunamayacağını veya metinlerin tümünde olamayacağını savunmaktadır. Üçüncü yaklaşım ise İncil metinlerini Hıristiyan geleneği için otorite olarak kabul etmeden okuma eğilimi gösterir. Bu yaklaşımda Kutsal Kitap normatif bir metin olarak görülmekten ziyade tarihsel bir metin olarak ele alınır.[77]

Feminist bakış açısıyla Kutsal Kitap yorumunu inceleyen bir diğer kişi de Roma Katolik feminist olan Elisabeth Schüssler Fiorenza'dır. Hıristiyan feminist teolojisinde neyin normatif olması gerektiği konusunda pek çok feminist teolog onun metodolojisini takip etmiştir. Kutsal Kitap'ın feminist yorumu ve feminist teolojiye duyulan ihtiyaç konusunda başta *In Memory of Her* (O'nun Anısına) adlı eseri olmak üzere pek çok yazısıyla öncü konumundadır. Fiorenza birçok farklı feminist teoloji yaklaşımının olduğunu kabul eder ve kendi teolojisini mevcut durumun eleştirildiği diğer kurtuluş teolojileriyle uyum içerisinde görür. Onun kurtuluş teolojisi ataerkillikle mücadele eden kadınların deneyimleriyle başlar ve bu baskının ortadan kaldırılması

[75] Elizabeth Cady Stanton, **The Woman's Bible**, Pacific Publishing Studio, US, 2010, Introduction, s. 1.
[76] Anderson ve Young, Women and Religious Traditions, s. 165.
[77] Anderson ve Young, Women and Religious Traditions, s. 165.

için eylem çağrısında bulunur. Feminist kurtuluş teolojisinin en temel hedeflerinden biri; zihin-beden, kadın-erkek, teknoloji-doğa gibi ikiliklerin ortadan kaldırılması ve hiyerarşinin üstesinden gelerek bir bütünlük sağlanmasıdır. Fiorenza'ya göre Kutsal Kitap erkekler tarafından ataerkil bir zihniyetle yazılmıştır ve kadınların ezilmesinin devamı için bir aracı işlev görmektedir. Bundan dolayı herkes için özgürleştirici olmadığını düşünmektedir. Bu sebeple Hıristiyanlığın merkezi normu için Kutsal Kitap'a bakılamayacağını iddia etmektedir. Ona göre yeterli sayılabilecek tek norm, kadınların ezilmesinin ortadan kalkmasını destekleyen ve kadınların kendi kaderini tayin etme ve kendini onaylama hususundaki dini arayışlarını teşvik eden normdur. Konuyla ilgili şöyle söylemektedir: "Bu nedenle, İncil'deki androsentrik geleneklerin teolojik değerlendirmesi için vahiy kanonunun ve sonraki yorumlarının İncil'in kendisinden türetilemeyeceğini, ancak kadınların tüm ataerkil baskılardan kurtulma mücadelesi içinde ve aracılığıyla formüle edilebileceğini öne sürüyorum."[78]

Buradan anlaşıldığı üzere Fiorenza'ya göre Kutsal Kitap metinlerinin kadınları özgürleştirmeye hizmet edip etmediği hususu bir değerlendirme ölçütü olarak ele alınmıştır. Ona göre İncil metinleri tek başına normatif olarak görülemez ve bu metinlerden herhangi bir norm türetilemez, bir metin kadınların baskı altından kurtulması amacına hizmet ediyorsa vahyedilmiş ve bundan dolayı da normatif olarak kabul edilmektedir. Eğer feminist teolojiler, geleneksel teolojilerin tümüne radikal bir değişim getirmek istiyorsa, feminist teologlar merkezi bağlılık ve sorumluluk için bir erkek kurumu olarak kabul edilen kiliseye değil, kilisedeki kadınlara, geleneğe değil, Hıristiyan geleneklerinin feminist dönüşümüne, Kutsal Kitap'ın bütününe değil, Tanrı'nın özgürleştirmeye yönelik sözlerine ısrarla bağlı kalmalıdırlar. Fiorenza yine de Hıristiyanlıktan ve Kutsal Kitap'tan tamamen vazgeçmez veya yeni bir dindarlık biçimini tercih etmek istemez, bunun sebebini, Kutsal Kitap'ın ataerkilliği güçlendirecek kişiler tarafından kullanılmasına izin vermek istememesi olarak ifade etmektedir. Ona göre feminist teologların yapması gereken yegâne görev, Kutsal yazıların kadınların ve diğer ezilen kişilerin özgürleşmesine hizmet etmek için yeni bir kullanımını öğretmek ve teşvik etmek ve böylece feminist bir dönüşüm yaratarak Hıristiyan inancına ve topluluğuna sahip çıkmaktır.[79]

[78] Elisabeth Schussler Fiorenza, **In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins**, Crossroad, New York, 1983, s. 32.
[79] Anderson ve Young, Women and Religious Traditions, s. 24-29.

Kendine özgü yaklaşımları ve vurguları nedeniyle feminist teologları bir arada gruplandırmak oldukça zordur ancak reformist ya da radikal bir duruş arasında ayrım yapmak mümkündür. En iyi bilinen radikal feminist teologlardan birisi de kuşkusuz eski bir Roma Katoliği olan Amerikalı Mary Daly'dir. Kendisi teolojideki feminist duruşu en net biçimde ifade etmekle kalmamış, aynı zamanda daha önce benimsediği reformist pozisyonu *The Church and the Second Sex* (Kilise ve İkinci Cinsiyet) adlı eserinde ifade etse de daha sonraki yayınlarında radikal bir yol benimseyerek reddetmiştir. *Beyond God the Father* (Baba Tanrı'nın Ötesinde) adlı eserinde Hıristiyanlığı baskıcı olarak gösteren sebeplerin yalnızca cinsiyetçilik değil, Baba Tanrı ve erkek Mesih sembolizminin olduğunu savunmaktadır. Mary Daly'ye göre Yahudi-Hıristiyan geleneği ataerkil bir toplumu meşrulaştırmaya hizmet etmiştir. Hıristiyan geleneği tarafından insanların zihninde yaratılan Baba Tanrı imgesi, kadınların ezilmesine yönelik araçların doğru ve uygun görünmesini sağlayarak ataerkil bir toplumun devamlılığını sağlamıştır. Eğer Tanrı kendi cennetinde ve kendi halkını yöneten bir baba ise, o zaman toplumun erkek egemen olması 'eşyanın doğasında' ve ilahi plana ve evrenin düzenine uygundur.[80]

Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere feminist teolojinin ilk gündemini Hıristiyan teolojisindeki eril ifadelerin eleştirisi oluşturmaktadır. Feministler Hıristiyanlık tarihi boyunca ön planda tutulan eril ifadelerden ve kadınların papazlık ve yüksek teoloji eğitiminden uzak tutulmasından dolayı Hıristiyan teolojisinin kadın deneyimini dışlayarak yapıldığını düşünmektedirler.

Feminist teoloji, Tanrı, doğa, günah, lütuf, Hıristiyanlık, kefaret ve kilise bilimi gibi teolojik anlayışların şekillenmesinde kadınlara yönelik olumsuz ve dışlayıcı faktörlerin etkilerini analiz etmeye çalışır. Feminist eleştiri, teolojik doktrinlerdeki erkek önyargısını belgeleyerek bunların kutsal metinlerde, orta çağ ve modern teologların üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışır.[81]

Feminist teolojinin diğer bir gündemini ise kadının tam kişiliğini ve kilise ve toplumdaki liderlik rollerine dahil edilmesini destekleyen farklı tarihsel geleneklerin ortaya çıkarılması amacı oluşturmaktadır. Bu farklı alternatif oluşturabilecek geleneklerin arayışında iki farklı yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan ilki din ve

[80] King, Women And Spiritualtity, s. 158.
[81] Alan Richardson (Ed.) ve John Bowden(Ed.), **A New Dictionary Of Christian Theology**, SCM Press, London, 1983, s. 210.

maneviyatla ilgilenen bazı feministlerin geleneğin doğasında bulunan ataerkillikten dolayı Yahudi-Hıristiyan geleneğinden vazgeçmeleridir. Onlara göre Yahudilik ve Hıristiyanlıktan vazgeçilmeli ve ilahi olanın imgesini kadın sembollerinin oluşturduğu eski dinlere dönerek ve kadın deneyimlerinden yararlanarak alternatif gelenekler aranmalıdır. [82] Diğer bir yaklaşımda ise feministler, Yahudi-Hıristiyan geleneği içerisinde feminist teolojinin mümkün olduğunu teyit etmek için çaba sarfetmektedirler. Feministler Tanrı, Mesih, insan kişiliği, günah ve kefaret kavramlarının erkek egemenliğinin araçları olarak kullanılmasını eleştirebilecek anlamların ortaya çıkarılması için çalışmaktadırlar. Onlar için Hıristiyanlığın kökenine dair, geleneksel hiyerarşik dini ve sosyal ilişkileri alt üst edecek kültürel bir hareket olarak alternatif bir feminist okuma yapılması oldukça önem teşkil etmektedir.[83]

Teoloji içerisinde kadınlar için alternatif bir gelenek oluşturmak isteyen feministler gelenekte neyin doğru ve yanlış olduğuna dair yeni bir norm inşa etme çabası içerisindedirler. Kutsal metinlerde ve teolojide kadınların tabi kılınmasına ilişkin ifadeler müjdenin normatif ifadeleri olarak görülmekten ziyade aksine yaratılış ve kurtuluştaki eşitlik normlarını uygulamadaki başarısızlık olarak görmekte ve iyi haberin bir baskı aracına dönüştürülmesi olarak değerlendirilmektedir. Feminist teoloji içerisindeki bilgelik, Kutsal Ana Kilisesi (*Mother Church*), Marioloji (*Meryem teolojisi*), İsa'nın Gelini (*Bride of Christ*)[84] gibi geleneksel dişil kavramların, teoloji için yararlılığı konusunda tartışmalar mevcuttur. Bazı feminist teologlar bu dişil sembolleri genişletmek ve geliştirmek istemişler, bazıları da bu kavramları ve kadınsı sembolleri eril tahakküm sembollerinin alt yüzü olarak gördükleri için eleştiriye tabi tutmuşlardır. Çünkü onlara göre bu semboller, ataerkilliğin barındırdığı pasiflik, itaatkarlık ve erkek kontrolüne açık olmak gibi geleneksel kadınsı rollere yönlendirdiğini düşünürler. Bu tür feminist teologlar için geçmişten günümüze kadar gelmiş olan tüm sembollerin alt yapılarını yeniden değerlendirmek gerekmekte ve hiyerarşik kalıplar karşılıklı hizmet ve güçlendirme kalıplarına dönüştürülmelidir.[85]

[82] Richardson ve Bowden, A New Dictionary Of Christian Theology, s. 211.
[83] Richardson ve Bowden, A New Dictionary Of Christian Theology, s. 211.
[84] Yeni Ahit'te geçen kilisenin İsa Mesih'in gelini olarak kabul edilmesi anlamına gelmektedir. (Vahiy 19: 7-9, 21:2, 21:9)
[85] Ruether, A New Dictionary Of Christian Theology, 1983, s. 210.

1.2.URSULA KİNG

1.2.1. Ursula King'in Akademik Biyografisi

Ursula King, 2 Eylül 1938 doğumlu, Alman asıllı Roma Katolik ilahiyatçı ve din bilginidir. Uzmanlık alanları başta dinlerde cinsiyet sorunları, feminist teoloji, kadın ve maneviyat olmakla beraber Fransız düşünür Pierre Teilhard De Chardin'in mistisizm ve maneviyat alanındaki düşünceleri üzerine yaptığı çalışmalarla bilinmektedir.[86]

Ursula King, eğitimine Londra Üniversitesi'nde başlamış ve sosyoloji ve antropoloji alanında lisans eğitimi almıştır. 1950'lerin sonu ve 1960'larda Oxford Üniversitesi'nde teoloji ve felsefe üzerine yüksek lisans ve doktora çalışmalarını tamamlamıştır. Akademik kariyerine Birleşik Krallık'ta bulunan Leicester Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak başlamıştır. Bu dönemde özellikle Hinduizm, Budizm ve diğer doğu dinleriyle ilgili çalışmalar yapmıştır. Karşılaştırmalı dinler ve dinler tarihi üzerine araştırmalar gerçekleştirmiştir. Akademik kariyerine 1980'lerde Edinburgh Üniversitesi'nde devam etmiş, bu dönemde dinler arası diyalog, kültürler arası anlayış ve maneviyat gibi konulara odaklanmıştır. Çeşitli uluslararası konferanslara katılarak çalışmalarını yayınlamış ve bu alandaki ağını genişletmiştir. King, Leeds Üniversitesi'nde, Londra'da ve Hindistan'da uzun yıllar öğretmenlik yaptıktan sonra 1989-2002 yılları arasında Teoloji ve Dini Araştırmalar Kürsüsü başkanlığını yürüttüğü İngiltere Bristol Üniversitesi'nde İlahiyat ve Dini Çalışmalar Profesörü olarak, 1998-2001 yılları arasında Oslo Üniversitesi'nde feminist teoloji alanında misafir profesör olarak görev yapmıştır. Aynı zamanda 1954 yılında kurulan dinler tarihi alanında karşılaştırmalı çalışmalarıyla bilinen *British Association for the Study of Religions* (BASR) (İngiliz Dinler Araştırmaları Derneği) 'da 1991-1994 yılları arasında başkanlık görevini yürütmüştür. 1999 yılında Cincinnati'deki Xavier Üniversitesi'nde Dinlerarası Çalışmalar alanında Brueggeman Kürsüsü'nü yürütmüştür. 2005 sonbaharında Kentucky Louisville Üniversitesi'nde seçkin Bingham Beşeri Bilimler Profesörü olarak görev yapmıştır. Şu anda Bristol

[86] https://en.wikipedia.org/wiki/Ursula_King_(academic)

Üniversitesi İleri Araştırmalar Enstitüsü'nde kıdemli araştırma görevlisi olarak görev yaptığı bilinmektedir.[87]

King aynı zamanda Doğu kültürü ve Hint Dinleriyle de oldukça ilgilidir. 1965-1970 yılları arasında Hindistan'da yaşamış ve burada felsefe alanında yüksek lisans eğitimi alarak yoğun bir şekilde çalışmıştır. 1969 yılında felsefe yüksek lisans derecesini aldı ve Hindistan Felsefe Kongresi tarafından En İyi Aday Altın Madalya'sına layık görüldü. Delhi Üniversitesi'nde Hint felsefesi alanında yazdığı makaleyle En İyi Makale Thadani Anma Ödülü'ne sahip olmuştur.[88]

King *Public Launch of Catholic Scholar's Decleration* (Katolik Akademisyenler Bildirgesinin Kamuya Açıklanması) metnini tüm kadınlar adına imzalamış ve kilisenin kadınlara yönelik tutumlarında değişiklik yapılmasını talep etmiştir:

> *21. Yüzyıl kadınların yüzyılıdır. Dünya çapındaki tüm dinlerde kadınlar haklarını savunmaya başlıyor. Dini uygulayıcıların çoğu kadındır ve bu uygulamayı gelecek nesillere aktaranlar da onlardır. Katolik kadınların kilise otoritesi içerisinde pozisyon alabilmeler gerekmektedir. Kadınlar artık Budizm, Hinduizm, Yahudilik, İslam veya diğer inançlar olsun tüm inançlarda aktif olarak yer almaktadır. Dünya dinlerinde kadınlar arasında gerçekten bir devrim yaşanıyor. Peki bizler Katolik Kilisesi'nin neresindeyiz? Katolik kadınların pek çok yeteneği vardır ve Kilise'nin pastoral ve manevi yaşamına çok şey katabilirler. Aslında onların katkısı Kilise'nin geleceği açısından vazgeçilmezdir, çünkü kadınlar olmadan bir kilise olamaz.*[89]

Toplantıda küçük bir Alman köyünde büyüdüğünü ve daha sonra Fransa, Hindistan ve Birleşik Krallık gibi şehirlerde birçok üniversitede eğitim aldığını dile getirmiştir. Joseph Ratzinger'in (XVI. Benedictus) kendisine iki yıl boyunca profesörlük yaptığından bahsetmiştir. Gençliğinde Almanya'da tek bir kadın profesörün olmamasına rağmen 2011'deki Katolik Kadın İlahiyatçılar toplantısına 20 Alman kadın profesörün katılmasını büyük bir değişim olarak yorumlamıştır.[90]

---

[87] https://unlimitedloveinstitute.org/bios/ursula-king.php

[88] Bettina E. Schmidt, "Ursula King: A Passionate Life Member of the Study of Religions", **JBASR**, 2017, UK, s. 2.

[89] https://www.churchauthority.org/faq/launch_london.asp

[90] https://www.churchauthority.org/faq/launch_london.asp

1.2.2. Ursula King'in Eserleri

Ursula King kadın ve maneviyat, dünya dinlerinde toplumsal cinsiyet konularında ve Fransız ilahiyatçı düşünür Pierre Teilhard de Chardin'in maneviyat ve mistisizm hakkındaki düşünceleri üzerine birçok kitap ve makale yayınlamıştır.

King'in Fransız ilahiyatçı, düşünür Pierre Teilhard de Chardin ile tanışması 1960'lı yılların başında Fransa'daki teoloji çalışmaları sırasında *The Heart of Matter* (Maddenin Kalbi) adlı makalesiyle olmuştur. Hindistan'da yaşadığı beş yıl boyunca Teilhard'ın makalelerini ve denemelerini okuyup başkalarıyla tartışması onun Hint dinleriyle olan düşünceleri konusunda araştırma yapma hevesini pekiştirmiştir. Teilhard'ın doğuya yaptığı seyahatlerle başta Budizm olmak üzere Hinduizm ve İslam gibi pek çok farklı dinin üyeleriyle karşılaşmış ve yaşayan dinler olarak adlandırılan bu dinlerle derinden ilgilenmiştir. Bu dinlerin modern dünyadaki rolü nedir? Geçmişteki dinler günümüzün sorunlarına nasıl bir çözüm sunabilir? Bugün ihtiyacımız olan maneviyat türü nedir? Mistisizmin dindeki yeri nedir? gibi Teilhard'ın sorduğu bu sorular King'in 1980 yılında, *Toward a New Mysticism: Teilhard de Chardin and Eastern Religions* (Yeni Bir Mistisizme Doğru: Teilhard de Chardin ve Doğu Dinleri) kitabını yazmasına vesile oldu. Teilhard hakkında o zamana kadar birçok biyografi ve çalışma ortaya çıkmasına rağmen onun Doğu dinleriyle olan temaslarından ayrıntılı bir şekilde bahseden bir eser yazılmamıştı. King'in eseri bu açığı kapatmayı hedeflemiştir.[91]

King, ilk baskısını 1989 yılında, farklı feminist seslerin sempatik ve eleştirel bir şekilde araştırıldığı ve kendi deneyimlerini çağdaş kadın deneyimleriyle özdeşleştiren *Women and Spirituality-Voices of Protest and Promise* (Kadın ve Maneviyat-Protesto ve Vaat Sesleri) adlı eserini, *Women in Society* (Toplumda Kadın) serisinin editörü Jo Campling'in önerisiyle yayımlamıştır. King'in Radyo 4'teki Hibbert Konferansını dinleyen Campling King'e bir kitap yazması konusunda öneride bulunmuştur. Hibbert Konferansı din alanında 19. yüzyılın sonlarına doğru kurulmuş köklü bir konferans ya da eski konferanslar dizisidir. 1983 yılında ilk olarak davetli bir dinleyici kitlesine sunulan konferansın farklı bir biçimde yayımlanması istendi ve

[91] Ursula King, **Toward a New Mysticism: Teilhard de Chardin and Eastern Religions**, The Seabury Press, New York, 1980, s. 13-15.

bunun üzerine King, BBC ve Hibbert Trust'ın isteği üzerine 17 Şubat 1984 tarihinde Londra'da *Voices of Protest, Voices of Promise: Spirituality for a New Age* (Protesto Sesleri, Vaat Sesleri: Yeni Çağ İçin Maneviyat) adlı konferansını verdi. Konferans her yaş grubundan kadın erkek birçok kişiye ulaştı ve hızlı dönüşler aldı. Kitabın temasını bu konferansta değinilen fikirler oluşturdu. King, İngiltere, Almanya, Hindistan, ABD, Hollanda başta olmak üzere dünyanın birçok yerinde öğretmen ve öğrencilerle çalışarak ve birçok kadınla deneyim ve düşüncelerini paylaşarak kitabını geliştirme fırsatı bulmuştur. Kitabın 2., 3., 4. ve 5. bölümlerinin bazı kısımları ilk olarak Aralık 1986'da Delhi Üniversitesi St Stephen's College ve Kalküta'daki Bishop's College'da verilen Teape Derslerinde sunuldu.[92]

King, kitabın her ne kadar çağdaş feminizmle ilgili olduğunu söylese de aynı zamanda tarafsız bir bakış açısıyla yazılmadığını da vurgular. Feminist bakış açısının akılla beraber hayal gücüne ve duygulara da hitap ettiğini söyleyerek bu kitabı hem aklıyla hem de kalbiyle yazdığını, kendi deneyimlerini diğer kadınların deneyimleri ve düşünceleriyle şekillendirerek okuyucuyla buluşturduğunu ifade eder. Bu kitap sayesinde farklı bir içgörü ve anlayışa sahip olduğunu ve bu süreçte kendisiyle bir iç ve dış diyaloğa sürüklendiğini dile getirir.[93]

King 1996 yılında kendisini "bir gezgin, kâşif, bilim insanı, rahip ve mistik" olarak betimleyen ve kendi eserlerine ve düşüncelerine ilham olduğu tahmin edilen Fransız düşünür Pierre Teilhard de Chardin 'in biyografisini *Spirit of Fire-The Life and Vision of Teilhard de Chardin* (Ateşin Ruhu-Teilhard de Cahrdin'in Hayatı ve Vizyonu) eseriyle yayımladı. Yazarın hak ettiği ilgi ve takdiri göremediğini düşünen King onun vizyonunun tam olarak anlaşılamadığın, ruhani yazarlar tarafından kaynaklarının çok az kullanıldığını belirterek, yazılarının daha fazla takdir edilmesini, daha çok tanınmasını ve eleştirel bir şekilde incelenmesini hak ettiğini düşünerek bu kapsamlı eseri yayımlamıştır.[94]

1996 yılınca Oxford St. Mary Kilisesi Üniversitesi 8 bölümlük Bampton Derslerini derleyerek *Christ in All Things- Exploring Spiritualty With Teilhard de Chardin* (Her Şeyde İsa-Teilhard de Chardin ile Maneviyatı Keşfetmek) ismiyle

[92] King, Women and Spirituality, s. xi.
[93] King, Women and Spirituality, s. xii.
[94] Ursula King, **Spirit of Fire-The Life and Vision of Teilhard de Chardin**, Orbis Books, New York, 1996, s. vii.

yayımlamıştır. Kitapta okuyucularına Teilhard'ın deneyim ve düşüncelerinden hareketle, soru ve şüphelerle boğuşmasını, Tanrı ile karşılaşmasını, inancın gücü ve cesaretiyle her şeyde Mesih'in sevgiyle dolu olan varlığını gördüğü İlahi Olan'ın keşfini öğrenerek maneviyatın gücüne erişebilmelerini hedeflemiştir. Bampton Konferansları Muhterem Jhon Bampton'ın vasiyeti üzerine kurulmuş ve 1780' den beri bir gelenek haline gelmiştir. New York Colombia Üniversitesinde okutulan Bampton derslerinin içeriği teoloji, bilim, sanat ve hijyen olarak belirlenmesinin yanısıra Oxford'daki Bampton Dersleri sadece teolojiyi konu edinmiştir. Bunun sebebinin Rahip Bampton'un vasiyetindeki "8 İlahiyat Ders Vaazı" nın ilkinin "Hıristiyan İnancını teyit ve test etmek" olması ve bununla birlikte bir dizi farklı konu üzerine vaaz edileceğinin açıkça belirtilmesidir. King, Katolik Hıristiyan olan De Chardin üzerine yaptığı araştırmaların ve verdiği derslerin onun yaşamı ve düşüncesinin çağdaş Hıristiyan yenilenmesinin ve bilim ve teknoloji dünyasında Hıristiyan inancının yeniden teyit edilmesinin bir kaynak teşkil ettiğini düşünerek bu eseri yayımlamıştır.

King'in 2004 yılında yayımlanan *Christian Mystics-Their Lives and Legacies Throughout the Ages* (Hıristiyan Mistikler-Çağlar Boyu Yaşamları ve Mirasları) adlı eseri, aralarında İskenderiyeli Klement, Aziz Bonaventure, Blaise Pascal, Simone Weil gibi ünlü isimlerin de bulunduğu, Tanrı'ya olan mistik bağlılıklarıyla kendi dönemlerinin manevi anlam arayışını derinden etkileyen altmış mistik kadın ve erkek vizyonerlerinin hayatını anlattığı eseridir. King bu eserde erken Hıristiyanlık döneminin önemli figürlerinden Orta çağ, erken modern dönem ve Doğu Ortodoks mistiklerine uzanan geniş bir mistisizm vurgusu yapmıştır.[95]

Maneviyata duyulan ilginin içinde yaşadığımız dünyanın acı ve şiddet dolu olmasına dair farkındalıktan kaynaklandığını düşünen King, toplumsal dönüşümlere duyulan ihtiyacın üzerinde durmayıp bireyin sadece içsel arayışına odaklanan maneviyat temalı eserlerden ziyade dünya genelinde maneviyat üzerine odaklanan tartışmaları mümkün olduğunca en geniş bağlamda ele almayı hedefleyen *The Search For Spirituality (*Maneviyat Arayışı*)* adlı eserini 2008 yılında yayımlamıştır. İnsanın manevi anlamda iyileşmeye ve sağlıklı yaşamaya yönelik arayışlarını derin bir ruhani

[95] Ursula King, **Christian Mystics-Their Lives and Legacies throughout the Ages**, Routledge, UK, 2001, s. 1-3.

kriz olarak tanımlayan King, bu arayışın köklerinin vizyon, bağlılık ve inanç kaybına dayanan bir anlam krizi olduğunu ifade etmiştir. Evrensel bir kaos ve karmaşa içinde insanın manevi ilhamı ve yardımı nereden nasıl sağlayacağı sorusuna King'in cevabı, daha etik temelli ve eylem odaklı bir maneviyatın gerekliliği değil zorunlu oluşu olmuştur. Çünkü küresel olarak adaletsizliğin, savaşların ve ekolojik felaketlerin hâkim olduğu bir durumda yaratıcı düşünme ve dönüştürücü yaşam biçimlerinin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Hatta bu gereklilikler sadece bununla sınırlı kalmayıp aynı zamanda, dünya ekonomisinin, siyasetinin, eğitimin, iş dünyasının ve dünya yönetiminin düzenlenmesine olanak sağlayacak bir maneviyatı da gerektirmektedir. Bundan dolayı King bu kitapta çeşitli maneviyatlar arasındaki farklılıkları vurgulayarak, maneviyatın farklı anlayışlarındaki paralellikleri ve hatta birbirine yakın anlayışlarını ele alıp büyük ölçüde fayda sunmayı hedeflemiştir.[96]

King, 3-8 Eylül 1990 tarihinde Roma'da Uluslararası Dinler Tarihi Derneği XVI. Uluslararası Kongresi için Din ve Toplumsal Cinsiyet konulu bir sempozyum düzenlemiştir. Sempozyum, üç gün boyunca dünyanın dört bir yanından gelen on dokuz kadın akademisyen katılımıyla, kadın ve erkek dinleyiciler arasında canlı tartışmalara yol açan bildirilerle gerçekleşmiştir. Bu kongrede sunulan bildiriler 1995 yılında Ursula King 'in editörlüğünde *Religion and Gender (*Din ve Toplumsal Cinsiyet*)* ismiyle bir kitap olarak yayımlanmıştır. Kitaptaki makaleler Avrupa, Kuzey Amerika, Avustralya ve Güney Afrika'dan gelen bir grup kadın akademisyen tarafından din ve toplumsal cinsiyet konusu üzerine güncel tartışmalardan çeşitli örnekler sunmaktadır. Toplumsal cinsiyet üzerine çağdaş araştırmaların vizyonuyla geliştirilen epistemoloji, hermenötik, metodoloji, feminist antropoloji, yeni dini hareketler ve maneviyat alanlarındaki gelişmelere özen gösterilerek yeni perspektiflere genel bir bakış açısı sunmaktadır. Kitabın 10. bölümünde yer alan 'Bir Kimlik Sorunu: Kadın Akademisyenler ve Din Çalışmaları′ Ursula King'in 1988 yılında Chicago'da düzenlenen Amerikan Din Akademisi Yıllık Toplantısı'nın Kadın ve Din bölümünde sunulan bir bildirisinin genişletilmiş halidir. King bu kitapta geniş bir akademik okuyucu kitlesini yakalayarak hem lisans hem de lisansüstü

[96] Ursula King, **The Search For Spirituality**, Bluebridge, New York, 2008, s. x-xi.

öğrencilerinin din ve toplumsal cinsiyet çalışmalarındaki güncel tartışmalarla tanıştırmayı ve bu alanda zengin araştırma olanakları yaratmayı hedeflemiştir.[97]

Ursula King'in 'üçüncü dünya' olarak adlandırılan birçok bölgeden farklı kadınların seslerini bir araya getirmesi *Feminist Theology From The Third World A Reader* (Üçüncü Dünya'dan Feminist Teoloji Okumaları) adlı eseriyle olmuştur. Eser ilk olarak 1994 yılında basılmıştır. Gana, Brezilya, Hong Kong, Hindistan, Kenya gibi birçok Asya, Afrika ve Latin Amerika'dan kadınların deneyimlerine ve düşüncelerine görünürlük kazandırmış ve Batı dışındaki feminist teolojinin büyüklüğünü ve zenginliğini göstermeyi hedeflemiştir.[98]

1.2.3. Ursula King'in Düşünceleri Bağlamında Feminist Teoloji

Bu bölümde Ursula King'in feminizm ve feminist teoloji tanımlarına, din ve toplumsal cinsiyet arasında kurduğu ilişkiye ve üçüncü dünyada feminist teolojinin ortaya çıkışına yer verilecektir. Ursula King'e göre ister kadın olsun ister erkek, kadınların ikincil konumda olduğunu kabul eden ve bunun üstesinden gelmeye çalışan herkes feministtir. King'e göre feminizm üniter bir hareket değil, kendi içinde çelişkileri ve gerilimleri olmayan, çeşitlilik arz eden bir harekettir. Kadınlar son yıllarda seslerini güçlü bir şekilde yükseltmiş, yeni bir diyaloğa girmiş hem kendilerini hem de diğer kadınları keşfederek kendilerine yapılan haksızlıkları algılamayı ve eleştirmeyi öğrenmişlerdir. King, kadınların hiyerarşik olmayan gruplar halinde birlikte çalışarak radikal bir dönüşüm yaşamalarını, "dini bir deneyimin derin bir metanoyasına[99]" benzetmiştir. Feministlerce sık kullanılan 'kız kardeşlik' kavramı King' e göre kadınlar ve erkekler arasında yeni, eşit ve adil bir ortaklık topluluğu, yeni keşfedilen bir bütünlük vizyonu anlamına gelmektedir. Her ne kadar sadece kadınlara özgü bir anlamda kullanılsa da daha geniş çevrelere yayılma potansiyeline sahip olarak görmektedir.[100]

---

[97] Ursula King (Ed.), **Religion and Gender**, Blackwell, UK, 1995, s. x-xi.
[98] Ursula King (Ed.), **Feminist Theology From The Third World A Reader**, Orbis Books, London, 1994, s. xi-xiii.
[99] Kendinin ötesine geçmek, kendini aşmak.
[100] Ann Loades (Ed.), **Feminist Theology A Reader**, Great Britain, 1990, Ursula King, Women in Dialogue: A New Vision of Ecumenism, s. 275.

Feminizm hareketi bireysel olarak kadınlık ya da kadınlık deneyimine değil, kız kardeşlik deneyimine, farklı düşünme biçimlerine, yeni bir dayanışma kuran kadın beraberliğine dayanmaktadır ve tüm ikiliklere meydan okuması, kurumlara, düşünce ve deneyim biçimlerine yeni bir bütünsel yaklaşım getirme isteğiyle karakterize edilmektedir.[101] King'e göre bütünlük vizyonu farklılıkların çoğalmasına yol açan bir olgudur, çünkü insanlar kendilerinden olmaları beklenen bir kalıbı izlemek yerine olmak istedikleri kişiyi kendileri özgürce seçebilmektedir. Çünkü yaratılışı birbirine bağlayana bağları anlamanın yolu farklılıklarımızın onaylanması ve kutsanmasından geçmektedir. King feminizmin yaşamı geliştiren ve toplumu güçlendiren olumlu yönlerinin, protesto, öfke ve eleştiri gibi olumsuz yönlerine göre daha az bilindiğini düşünmektedir. Feminist kadın grupları arasındaki kendi deyimiyle 'canlı, neşeli, sevgi dolu, şefkatli ve merhametli ruhu' ilk Hıristiyanlar arasındaki neşe, sevgi, bir arada olma ve her şeyi paylaşma duygularına benzetmektedir.[102]

King feminizmi bilinç yükseltme, yeni bir kimlik edinme, bağımsızlığa ulaşma ve özgürlük deneyimiyle yakından ilişkili olarak görmektedir. Bu deneyimlerden ortaya çıkarılan kavramların güçlü dini çağrışımlar yaptığını öne sürmektedir çünkü hepsinin bütünsel olarak insanın manevi arayışına ait olduğunu düşünmektedir.[103] Çünkü geleneksel dinleri eleştiren feministler dinin anlamını yeni bir şekilde araştırmakta, neredeyse her gelenekte kadınlar ve erkekler dinin ve varoluşun anlamı üzerine düşünmeye başlamışlardır.[104] Bu bağlamda King, feminizm her ne kadar dini yeniden inşa etmekten ziyade diye yönelik eleştirileriyle tanınmış olsa da, feminizm hareketinin hem sekülerleşme sürecinin bir parçası olarak görülebileceğini hem de feminist hareketin içerisinde, şimdiye kadar üzerinde fazla durulmamış olan yeni dini hareketleri oluşturabilecek veya oluşturulmuş olan yeni bir dini arayışın unsurlarının olduğunu söylemektedir.[105]

King, bütünlük vizyonu üzerinde sıklıkla durmuş, tam anlamıyla insan olabilmenin koşulunu erkeklerin ve kadınların anlayışlarının bir araya getirilmesine ve gerçek anlamda kapsayıcı olmaya dayandırmıştır. Bu bağlamda, kadınların görüşlerini dikkate almaksızın erkekler tarafından oluşturulan uygulamaları, insani olan her şey

[101] Ursula King, **Women In The World Religions**, Paragon House, United States, 1987, s. 201
[102] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 275.
[103] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 199.
[104] King, Women In The World Religions, s. vii.
[105] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 200.

için temel norm kabul eden androsentrizmi eleştirmektedir. King, pek çok erkeğin kendileri tarafından tanımlanan insanlık anlayışlarının tek taraflı olduğunu fark edemediklerini söylemektedir. Bundan dolayı Hıristiyan feministler tarafından Kutsal Kitap'ın androsentrik pasajlarını yeni bir perspektiften okumanın, ayin ve dua dilini incelemenin ve teolojide bulunan birçok androsentrik öğenin ortaya çıkarılmasının son derece önemli olduğunu dile getirir.[106]

King, androsentrizmin anlamının, genellikle evrensel olarak kabul edilen insani ya da genel geçer normların, kadınlar ve erkeklerin birlikte olan deneyimleri ve anlayışlarıyla değil, yalnızca erkekler tarafından tanımlanan analiz edilen ve kategorize edilen kabullerle genişletildiğini dile getirmektedir. Bu kabulleri aile, toplum, hükümet, siyaset, mülkiyet, eğitim gibi tüm disiplinler ve din ve maneviyat anlayışları için de geçerli olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü nesneleri ve insanları adlandıranlar hep erkekler olmuş, erkekler düşünmüş, icat etmiş ve dünyayı şekillendirmişlerdir. Kendileri için bir gerçeklik oluşturmuşlar ve keskin sınırlar çizmişlerdir. Kadınlar ise erkekler tarafından oluşturulan sınırlar ve düzen içerisinde kendilerine verilen rolleri üstlenmişlerdir. King feministlerin bu sınırları ve prangaları algılamalarını ve insanların kendi adlandırmalarını yapmalarını, dini inançlar da dahil olmak üzere tüm değer, tutum ve inançların altında yatan androsentrik kabullere meydan okumalarını talep etmektedir. King, androsentrik teoriye karşı olarak Amerikan sosyolojisinin önde gelen isimlerinden biri olan Lester F. Ward tarafından oluşturulan 'jinekosentrik' teriminin feministler tarafından bile benimsenmediğini vurgulamakla beraber androsentrizmin aşılamayacağını ve yerine zıttının getirilemeyeceğini düşünmektedir. Böyle düşünmesinin sebebi eğer zıttı getirilse bile bu yine kapsayıcı değil dışlayıcı olacaktır. Çünkü feminist tartışma boyunca devam eden en büyük tehdit cinsel dışlayıcılık ve kültürel ayrılık değil, bütünsel ve kapsayıcı bir yaşam biçimi arayışıdır. King bu mücadelenin öncelikli olarak cinsel karşıtlık yoluyla, beden-zihin, doğa-kültür, dünya-cennet ve benzeri kavramlarla oluşturulan tüm düalizm biçimleriyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. King maneviyatın temelinde yatan şeyin bu bütünlük arayışı olduğunu dile getirmektedir. Bütüncül bir bakış açısıyla bakıldığında çoğu dinin ataerkil sınırlarla çevrilen derin köklere sahip

[106] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 275.

olduğunu ve çoğunlukla androsentrik bir perspektifle şekillendiğini keşfetmenin acı vericiliğinden bahsetmektedir.[107]

King, en güçlü feminist eleştirinin, toplumu tüm yönlerden şekillendiren, sadece erkek egemen yapılarına ve güçlere yönelik olan ataerkilliğe karşı olduğunu ifade etmektedir. Bu eleştirinin farkına varan ve sayıca giderek artan Hıristiyan kadınlar, Hıristiyanlığın ataerkil varsayımlarını, kilise yaşamını, dilinde ve uygulamalarında bulunan cinsiyetçi ifadeleri ortaya çıkarmaktadır. Ancak burada ortaya çıkan en büyük zorluğun; din, teoloji ve kiliselerin bugün hala kadınlara ikna edici bir şekilde hitap edip edemeyeceği, kadınların kiliselerde ilahi ruhu bulup bulamayacağı soruları olduğunu düşünmektedir. King, kiliselerin kadınların dini deneyimleri açısından yıkıcı olup olmadığı sorusuna, birçok kadını kiliselerden uzaklaştıran kadın hareketinin manevi niteliğine ve bu hareket içindeki manevi arayışa değinilebileceğini ve geçmişte kadınların yerleşik dini uygulamalardan uzaklaşıp yeni yollar ve alternatif modeller arayışına girmelerine işaret edilebileceği cevabını vermektedir. Buna örnek olarak Orta çağ Beguineleri'ni[108] göstermektedir.[109]

King, kadınların kendi deneyimlerinden kaynaklanan yeni bir maneviyatın ortaya çıktığından bahsetmektedir. Bazı feministlerce 'manevi feminizm' olarak bahsedilen bu yeni maneviyat King'e göre beden ve doğayla kurulan yeni bir ilişkiden ve bütünlük, entegrasyon ve huzur arayışından oluşmaktadır. Yeni feminist maneviyat resmi dini kurumların dışında veya kıyısında yer alsa da kilisenin kadınlara tam eşitlik sağlamamasından dolayı sadece kadınları değil erkekleri de kısıtlayıp insanlık vasfından çıkardığını deneyimledikleri için Hıristiyan feministlerce çok önemlidir. Ayrıca hem kilise içerisinde kalıp hem de çağdaş bir kadın olup olamayacağını soran kadınlar için King'e göre, feminist bilincin ortaya çıkışı, kadınların diğer Hıristiyan kadınlarla ve kilise ile diyalog halinde oldukları alt topluluklar oluşmasına yol açmıştır. King bunu mezhepsel ve ulusal sınırları aşan ekümenik bir diyalog olarak tanımlamıştır. Bu gruplara örnek olarak Dünya Kiliseler Konseyi ile yakın ilişkiler halinde olan kadın gruplarını, Latin Amerikalı kadınlar tarafında 1977 yılında kilise içinde kadınların sesini duyurmak amacıyla kurulan 'Diyalog İçin Kadınlar' adlı

[107] King, Women And Spiritualtity, s. 25-26.
[108] Beguineler, Orta çağ Avrupa'sında manastır dışında bağımsız bir şekilde yaşayan dini kadın topluluğudur.
[109] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 278.

grubu, İngiltere'nin pek çok farklı yerinde bulunan Hrisitiyan feminist gruplarını, Oxford'daki 'Hıristiyan Kadınlar Bilgi ve Kaynakları', 'Katolik Kadınlar Ağı', 'Teolojide Kadınlar' gibi gruplar bulunmaktadır.[110]

King, toplumsal cinsiyet ve din arasındaki ilişkiyi 1990 yılında yayımladığı *Religion and Gender* (Din ve Toplumsal Cinsiyet) adlı eserinde kapsamlı bir şekilde açıklamaktadır. King, toplumsal cinsiyet ve din arasındaki yakın ilişkinin hala anlaşılamamasını ve görmezden gelinmesini eleştirmektedir. Hatta bu durumu 'çifte körlük' olarak adlandırır. Ona göre pozitif bilimlerde, sosyal bilimlerde, doğa bilimlerinde yapılan çağdaş toplumsal cinsiyet çalışmaları son derece 'din körü' dür. Aynı şekilde din alanında yapılan birçok çalışma da 'toplumsal cinsiyet körü' olmaya devam etmektedir. King'e göre cinsiyete dayalı eleştirel düşünce modern çağdan önce tarihsel olarak mevcut değildir ve mevcut toplumsal bağlamda 'doğal' değildir. Bu düşünce eğitim yoluyla kasıtlı olarak geliştirilmeli ve bilincin, bilginin, akademinin ve toplumsal uygulamaların radikal bir dönüşümünü içermektedir. King'e göre toplumsal cinsiyet ve din son derece sınanmış alanlar olmakla beraber, her iki alanın da çok yönlü etkileşimlerini çaba ve gayret göstererek insanların farkına varmalarını sağlamak ve akademisyenlerin uygulamalarına taşımak için dikkatli bir haritalandırmaya ihtiyacı vardır. King 'haritalandırma' ifadesini kasıtlı olarak kullanmaktadır, bu ifade keşfedilecek ve bilinecek bir bölge olduğunu göstermektedir. King toplumsal cinsiyet ve dinin birbirinden bağımsız olarak var olmayacağını ifade eder. Çünkü toplumsal cinsiyet kalıpları tüm dinlerde derinlemesine gömülü bir şekilde bulunmaktadır. Ancak toplumsal cinsiyet çalışmaları diğer alanlara göre din ve teolojik çalışma alanına çok geç ulaşmıştır. Çünkü din çalışmaları feminist düşünceye direnç gösteren bir disiplin olmuştur. King' göre toplumsal cinsiyet konuları tüm dini uygulamalar ve deneyimlere nüfuz etmiştir ve yerel, tikel ve evrensel olmaları bakımında karmaşık ve katmanlı bir yapıya sahiptir. Aynı zamanda dinin içerisinde gizlenen toplumsal cinsiyet kalıpları, kutsal metinlerin ve otorite sahibi olan kurumların tarihinin incelenmesi ve analitik olarak ortaya çıkarılması gereken dini yaşamın derin yapılarını temsil etmektedir. King toplumsal cinsiyet çalışmalarının kadın ve feminist çalışmalarının teorik olarak ilerlemesinden dolayı geliştiğini ifade etmektedir. Bu çalışmalar ve stratejiler hem erkekler hem de kadınlar açısından toplumsal cinsiyet

[110] Loades, Feminist Theology A Reader, s. 275.

ilişkilerine dair yeni deneyimler ve birtakım sorular ortaya çıkarmıştır. King, dengeli bir toplumsal cinsiyet çalışmalarının kadınlığın yanı sıra erkekliğin de incelenmesini içerdiğini söylemektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet çalışmaları sadece kadınlıkla ilgili bir mesele değil, her iki cinsiyet için de derin sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel dönüşümler gerektirmektedir. King, toplumsal cinsiyet kalıplarının yaşamı ve toplumun tüm yönlerini etkilemesinden ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının eğitim, din, siyaset, kalkınma çalışmaları, ekoloji ve barış konuları, medya ve akademik çalışmalar üzerindeki etkisinden dolayı toplumsal cinsiyet çalışmalarının çoğulcu bir metodoloji ve birçok disiplinle karakterize edildiğinden bahseder. Bunu 'disiplinlerarasılık' veya 'disiplinlerötesi perspektifler' terimleriyle ifade eder.[111]

King, feminist teolojinin tam anlamıyla ortaya çıkışını kadınların en yüksek akademik seviyeye kadar teoloji eğitimine tam olarak erişim sağlayabilmelerine dayandırmaktadır. King'e göre teolojik okur yazar olabilmek ve mevcut teolojileri içeriden eleştirme ve yapı söküme uğratma yeteneğine erişebilmek için doktora eğitimi seviyesine kadar gelebilmek gerekmektedir. Çünkü King'e göre teoloji eğitimi feminist teoloji için de bir başlangıç katalizörüdür.[112] King teolojiyi inanç deneyimi üzerine entelektüel düşünme olarak tanımlamış ve daha kapsayıcı bir bakış açısı sunarak nihai anlam arayışı ve aşkınlıkla ilgili bir kaygı olarak ifade etmiştir. King, farklı teoloji türlerini anlamanın Tanrı, insan ve dünyayı anlamak olduğunu dile getirerek çoğulcu düşünceye daha yakın olduğunu düşündürmektedir. King'e göre farklı dinler, nihai gerçekliğin ve insan yaşamının ne olduğuna dair sembolik haritalar ve modeller sunmaktadır. Bu modeller birçok ortak özellik barındırmalarına rağmen farklı kültür ve inançların vizyonlarını sunmaktadırlar. King, teolojiyi kadınların ve erkeklerin sıklıkla yaşadığı, dönüştürücü bir vizyon olarak gördüğü iman deneyimine dayandırmaktadır ancak burada kadınların deneyiminin erkeklere göre göz ardı edilmesini ve teolojinin sadece erkekler tarafından yapılmasını eleştirmektedir. King bu bağlamda dinler tarihi metodolojisinin de erkekler tarafından oluşturulduğunu ve kadın dinler tarihçilerinin unutulduğunu ifade eder. Bu egemenliğe son veren anlayışın da feminist yaklaşım olduğunu ekler. Nitekim King dinler tarihçisi Mircea Eliade'nin editörlüğünü yaptığı *The Encyclopedia of Religion* (Din Ansiklopedisi) adlı eseri,

[111] Ursula King (Ed.) ve Tina Beattie (Ed.), **Gender, Religion and Diversity**,Continuum, London 2005, s. 5.
[112] King, Feminist Theology From The Third World A Reader, s. xii.

içerisinde erkek egemen yaklaşıma sahip makaleler olması, yaklaşık 15 senedir süre gelen feminist çalışmaları göz ardı etmesi ve androsentrizm konusunun 'Hıristiyan Kadınlar' başlığının altında yer alması sebebiyle eleştirmektedir. King, ansiklopedinin içeriğinde cinsiyete dair başlıkların olmadığını, yazarlar listesinde ismi geçen feminist teolog Rita M. Gross'un ataerkillik ve anaerkillik üzerine yazdığı makalesinin ansiklopediden çıkarıldığını ve feminist tartışmalara hiç yer verilmediğini ifade etmiştir.[113] Buradan hareketle King'in dinler tarihinin erkek teologlar tarafından oluşturulan metodolojisini ve erkek teologların feminist kavramları yok saymasını şiddetle eleştirdiği anlaşılmaktadır.

King'e göre kadınlar geçmişte teolojinin nesnesiyken kendi dini deneyimlerinden kaynaklanan feminist teoloji sayesinde yeni bir teolojinin öznesi haline gelmişlerdir. Feminist teolojinin hem dine hem de feminizme bağlılık duyan kadınlar arasında geniş ve dar anlamda kullanıldığını tespit etmiştir. Yahudi ve Hıristiyan feministlerin bakış açılarına ve feminist maneviyatın yeni biçimlerine uygulanan teoloji olarak ifade edilen geniş anlamdan ziyade King feminist teolojiyi, Hıristiyan kadınların düşünce ve deneyimlerine atıfta bulunarak dar anlamda kullanmayı tercih etmektedir. Feminist teoloji ve maneviyat hem kilise hem de toplumun yeniden yapılandırılması için dönüştürücü bir potansiyel içermektedir.[114]

King feminist teolojinin tek bir düzenleyici temasının, belirgin bir odağı ve keskin bir şekilde tanımlanabilir hedeflerinin olmamasından dolayı kadın hareketinin kendisi kadar geniş olduğunu dile getirmektedir. Buna rağmen feminist teolojinin Tanrı'nın ve geleneğin erkekliğine ve kadınların ikincilleştirilmesine karşı muhalefetinde birleştiğini ifade eder. Bu bağlamda King feminist teolojinin neyi başarmayı hedeflediğiyle bilinmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu hususta feminist teolojinin hem pozitif hem de negatif iki görevinin olduğunu söyler: Negatif görevi önceki teolojilerin dilinde ve düşünce biçimlerinde bulunan her türlü cinsiyetçi ve androsentrik ifadelerin radikal bir eleştirisini yapmaktır. Bu görev sadece erkek egemenliği tarafından oluşturulan normlara ve görüşlere dayanan tüm dışlayıcı kabulleri sorgulamak ve yok etmektir. Pozitif görevi ise mevcut geleneği kadın

[113] Mustafa Alıcı, "Mutfakta Pişir Mutfakta Ye, Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım", **Milel ve Nihal**, 02.06.2005, s. 94, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/109426

[114] King, Women And Spiritualtity, s. 161.

deneyimleri etrafında yeniden yorumlayarak reform ve yeniden inşadır. King yeniden inşa görevinin eleştiriden daha zor olduğunu ve bu yeni teolojinin geleneksel teolojik düşünceye katkı sağlaması için daha çok yol kat etmesi gerektiğini ifade etmektedir.[115]

Feminist teolojinin farklı kültür ve toplumlardaki pek çok kadının seslerini ve deneyimlerini içermesinden dolayı King'in, feminist teolojinin dinamik, çoğulcu ve bütüncül boyutuna sıklıkla vurgu yaptığı görülmektedir. King, feminist teolojinin öğretim kurumlarında aktarılan sistematik olarak gelişmiş bir bilgi bütününün aksine aktif olarak yapılan bir teoloji biçimi olduğunu vurgular. Çünkü aktif olarak yapılan teoloji sorgulamayı, acı çekmeyi, dönüşmeyi, eyleme yanıt vermeyi ve eylemden sorumlu olmayı gerektirir. Bundan dolayı teoloji yapma süreci tümdengelimsel değil tümevarımsal olarak gerçekleşmektedir.[116]

King feminist teolojinin süreç teolojisine veya kurtuluş teolojisine benzetildiği düşüncesinde hemfikirdir. Değişim ve hareketle beraber zaman içerisinde, Tanrı'nın vahyini yeniden algılamaktan dolayı süreç teolojisine, sadece kadınlar için değil tüm sınıftan ve ırktan insanlar için kurtuluş ve özgürlük üzerine kurulu yeni bir gerçeklik vizyonuna sahip olmasından dolayı da kurtuluş teolojisine benzetildiğini dile getirir.[117]

King feminist teolojinin gelişiminin, izole bir şekilde değil, diğer kadınlarla kurulan bağlar yoluyla karşılıklı kurulan bağlantılar sayesinde sağlandığını ifade eder. Ona göre feminist teolojinin en önemli yönlerinden biri hiyerarşik olmayan bir karaktere sahip olmasıdır. Bu nedenle topluluk olarak kiliseye fazlaca değişim getirme kapasitesine sahip olduğunu düşünmektedir. Bu da teolojinin feminist dönüşümünden ya da Hıristiyan teolojisinin yeniden feminist değerlendirilmesinden söz edilebileceği anlamına gelmektedir. Feminist teolojinin geleneksel sembolleri yeniden keşfetmesinden ve şekillendirmesinden dolayı King, kadınlar arasında yeni bir topluluk duygusunun yaratıldığına, yaratıcı Ruh'un yeniden deneyimleme fırsatının bulunduğuna inanmaktadır. Bu bağlamda feminist teolojinin temasını özgürlük, kutlama ve topluluk gibi kavramların oluşturduğu yeni bir maneviyat biçimini ortaya çıkardığını ifade eder.[118]

[115] King, Women And Spiritualtity, s. 166.
[116] King, Feminist Theology from the Third World a Reader, s. 4.
[117] King, Women And Spiritualtity, s. 167.
[118] King, Women And Spiritualtity, s. 168.

King, feminist teolojiyi 'kadınların tam insanlığının desteklenmesi' olarak tanımlayan Rosemary Radford Ruether ile hem fikirdir. Bu tanımı kadınların deneyiminden daha geniş bir tanım olarak ifade eder. Çünkü feminist teoloji, kadın-erkek tüm insanların tam insanlığını ön görmelidir. King, Ruether'in tanımını feminist teolojinin en kritik ilkesi olarak kabul etmektedir. Ruether'in feminist teolojisini cinsiyetçiliğin olmadığı, ilahi kurtuluşla birlikte gerçek anlamda dönüştürülmüş bir dünya vizyonuna dayandırmaktadır. King, teoloji içinde feminist duruşu sergileyen ilk kişi olan Mary Daly'nin kadın deneyimini dini anlamın kendisiyle özdeşleştirmesini eleştirmektedir. Çünkü King'e göre bu ikisi özdeş değildir ve Daly'nin kadın deneyiminin muğlaklığına dikkat etmediğini düşünmektedir. Daly'nin kadın deneyimini Nihai olanla bir tutmasının problemli olduğunu hatta 'putperest' bir yaklaşım olduğunu, kadın deneyimini dini anlamla bir tutarak gerçekliğin karmaşıklığını yeterince göz önünde bulundurmadığını düşünmektedir. Daly'nin kiliseden ayrılıp feminizmin radikal kanadına geçmesinden dolayı onun artık feminist teolojiye ait olmadığını ancak 'post-Hıristiyan' olduğunu ifade etmektedir. King'e göre Hıristiyan yaşamının pek çok alanında özellikle de erkek bürokrasisinin hâkim olduğu düşünüldüğünde radikalizm bir ölçüde gerekli olabilir ancak bu Hıristiyanlığı terk etmek anlamına gelmemelidir. Radikal duruşu benimsemek zorunda kalmadan kilise içinde daha fazla ilerlenebileceğine ve içeriden bir dönüşüm sağlanabileceğine inanmaktadır. King'e göre ister teolojik ister sosyolojik ya da kültürel olsun, aşırı feminist radikalizm genel bir norm haline geldiğinde sadece cinsiyetler arasında değil, kültürel ya da sosyal gerilimlerden daha büyük bir çatışma kaynağı olacaktır. King bu düşüncesine rağmen yeni bir atılım elde etmek ve kilise ve toplum için yeni yapılar inşa etmek için geçici olarak uç sınırların deneyimlenebileceğini de düşünmektedir. Ruether'in, fikirlerini sosyal uygulamaya daha yakından bağladığı için gerçekçi bir anlamda 'devrimci olarak kabul etse de Daly'nin ataerkillik ve cinsiyetçiliğin tarihsel kökenine ilişkin algısını Ruether'den daha net bulmaktadır.[119]

King ister radikal olsun ister reformist olsun feminist teologların Hıristiyan mezhep sınırlarının ötesinde geniş bir etkiye sahip olduklarını düşünür. Bu bağlamda feminist teolojinin farklı kiliselerden kadınları bir araya getirmesinden dolayı gerçek anlamda ekümenik olduğunu vurgular. Çünkü hem Yahudi hem Hıristiyan feministler,

[119]King, Women And Spiritualtity, s. 168-173.

ortak birçok sembol ve hikâyeye sahip olan geleneklerinin ataerkil diline ve kültürüne karşı beraber meydan okumaktadır.[120]

King'in feminist teolojinin dinamik ve çoğulcu yönüne sıklıkla vurgu yaptığı görülmektedir ve bu bağlamda farklı dünyalardan farklı kadınların seslerine büyük bir dikkatle kulak verdiği anlaşılmaktadır. King'in 1965-70 yılları arasında Hindistan'da yaşaması ve Güneydoğu Asya, Uzak Doğu ve Güney Afrika'ya yaptığı ziyaretler neticesinde Üçüncü Dünya kadın teologlarıyla tanışmış ve çalışmalarını inceleme fırsatı bulmuştur. Üçüncü dünyadaki feminist teolojiden bahsederken önceliği Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerine vermiş, ayrıca birinci dünyadaki azınlık gruplarından kadınlar hakkında da görüşlerini dile getirmiştir.

King, hem halen yaygın olarak kullanılmasından dolayı hem de EATWOT olarak kısaltılan 'Üçüncü Dünya İlahiyatçıları Ekümenik Birliği Kadın Komisyonu' nun feminist ilahiyatçıları tarafından da kullanılmasından dolayı tartışmalı olan 'Üçüncü Dünya' terimini olduğu gibi kullanmaktadır. Ancak bu terimi kullanırken sabit olarak coğrafi konumlara atıfta bulunmaz, ABD, Güney Afrika, İsrail, Japonya, Yeni Zelanda ve Avustralya gibi zengin toplumlarda yaşayan kadınlar için de geçerli olabileceğini düşünür. King feminist teolojinin Batı'da ortaya çıktıktan sonra Üçüncü Dünya'da tohumlarını attığından ve farklı topraklarda büyüyüp geliştiğinden bahsetmektedir. King'e göre feminist teoloji Üçüncü Dünya bağlamında gerçekten bir kurtuluş teolojisi olarak ifade edilebilir çünkü bu teoloji, kadınların ezilmesinin ve tam insanlığının inkâr edilmesinin Birinci Dünya'dakinden daha büyük ve güçlü bir şekilde gerçekleştiği koşullarda gelişmektedir.[121]

King, Üçüncü Dünya feminist teolojisini incelerken dil sorununa da vurgu yapmıştır. Bu çalışmaları yaparken her ne kadar ana dilleri İngilizce olmayan kadınlar tarafından yazılan İngilizce makaleleri seçse de çevirinin kültürel ve dilsel sorununun ve dil baskısının farkında olunması gerektiğini vurgulamaktadır. King, kendi deneyim ve düşüncelerini dile getirmek isteyen kadınların bunu kendi halkları için kendi dillerinde yapmalarını, aksi taktirde gerçek bir değişim ve dönüşümün gerçekleşmeyeceğini iddia etmektedir. Buna rağmen kadınların birbirleriyle bağlantı

[120] King, Women And Spiritualtity, s. 174.
[121] King, Feminist Theology from the Third World a Reader, s. 2.

kurmaları, birlikte çalışmaları ve seslerini duyurmaları için ortak paylaşılan bir dilin de olması gerektiğini vurgular.[122]

King, Üçüncü Dünya teolojisini dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan kadınlar arasındaki dayanışma duygusundan doğan yeni bir güçlendirici vizyon olarak tanımlamaktadır. Ona göre eğer baskının, ıstırabın ve mücadelenin derinliği paylaşılmasaydı teoloji yapma süreci de paylaşılamazdı. Bu mücadelenin somutluğunun Asya'dan, Latin Amerika'dan ve dünyanın dört bir yanındaki azınlık kadın gruplarından gelen şiirler, dualar, teolojik denemeler okunduğunda anlaşılabileceğini ifade etmektedir. King Üçüncü Dünya kadınlarının sahip olduğu farklı sosyal ve kültürel gelenekleri, geniş akrabalık duyguları ve sorumlukları, atalara saygı ve hürmetleri neticesinde topluluk temasına daha yatkın olduklarını ve bu sayede yeni bir güçlenme duygusu yarattıklarını ifade etmektedir.[123]

[122] King, Feminist Theology from the Third World a Reader, s. 4.
[123] King, Feminist Theology from the Third World a Reader, s. 18.

İKİNCİ BÖLÜM
URSULA KİNG'DE KADIN VE MANEVİYAT

2.1. URSULA KİNG'DE DİN VE CİNSİYET

1970'ler ve 1980'ler boyunca feminist düşünce, birçok akademik disiplin üzerinde derin bir etki bırakarak sorgulamaya kapalı olan ve genel kabul görmüş bilgilerin yeniden incelenmesine yol açmıştır. Bu etkinin dini çalışmalar alanına sıçraması zaman alsa da üniversitelerde kadın çalışmaları bölümleri kurulmuş, kadın ve din konularında konferanslar verilmiştir.[124] Özellikle 1990 sonrası feminist dinler tarihçileri: Rita M. Gross, Kari Elizabeth Borresen, Penelope Margaret Magee, Felicity Edwards, June O Connor, Marilyn F. Nefsky, Ursula King, Kim Knott, Rosalind J. Hackett, Donate Pahnke, Morny Joy, , Naomi Goldenberg, Randi R. Warne, , Darlane Jushka, Rosalind Shaw, Erin White ve Carol Christ gibi isimler genel metodolojiden farklı olarak feminist yaklaşımı kavramsal olarak tanımlamaya çalışmışlardır. Ayrıca seküler feminist akımlardan ve feminist teologların görüşlerinden etkilenerek cinsiyet konusundan önemli konferanslar ve toplantılar düzenlemişlerdir. Nitekim bu konferanslardan biri, 3-8 Eylül 1990 tarihinde Uluslararası Dinler Tarihi Derneği (IAHR) tarafından Roma'da yapılan Din ve Cinsiyet konulu bir sempozyumdur. Sempozyuma yaklaşık on dokuz kadın dinler tarihçi katılmış ve din ve cinsiyet konusu derinlemesine tartışılmıştır. Sempozyumda sunulan makaleler 1995 yılında Ursula King tarafından *Religion and Gender* (Din ve Toplumsal Cinsiyet) adıyla kitaplaştırılmıştır. [125] Bu bağlamda bölüm başlığını oluşturan din ve cinsiyet konusunda çoğunlukla Ursula King'in *Religon and Gender* eseri referans alınacaktır.

2.1.1. Din

Farklı inanç ve dini geleneklerin öneminden sıklıkla bahseden King, dine dair düşüncelerini paylaşırken de aynı yaklaşımı benimseyerek çoğulcu düşünceye sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim sanat, müzik, insan yaratıcılığının diğer ifadeleri

[124] King, Turning Points In Religious Studies, s. 275.
[125] Alıcı, Mutfakta Pişir Mutfakta Ye: Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım, s. 88-89.

gibi dinin de insan ruhunun dili olduğunu ve bizi kendimizden çıkarıp yaşam için en derin enerji kaynağı sağlayan daha büyük ve daha güçlü bir güce doğru çektiğinden bahsetmektedir. Farklı inanç vizyonlarını farklı dillere benzetmektedir; farklı diller iletişim için farklı kavramlara sahip olsalar da hepsinde sözcük ve dünya görüşleri vardır. Bu bağlamda Kozmik Mesih, Buda'nın doğası ve kozmik bedeni ve Vişnu'nun kozmik figürünü karşılaştırarak Nihai olanı kavramaya yönelik farklı tasavvurların özgüllüğünden bahseder. King bu tasavvurlar özdeş olmasa da belirli ortaklıkları paylaştıkları için birbirlerine alternatif olabileceklerini ve kendi aralarında kavrayamadığımız bir gerçekliğe işaret ettiklerini belirtmektedir.[126]

King, din ve toplumsal cinsiyetten bahsederken hangi din anlayışının kastedildiğini veya açıkça ifade edildiğini sorgulamaktadır. Bu noktada Kanadalı dinler tarihçisi Cantwell Smith'in din tanımına atıfta bulunarak, din tanımına bağlı olarak ortaya çıkan karmaşıklıklardan ve bu terimi kültürler arası araştırmalarda ve doğu dinlerini incelerken yaşanan zorluklardan bahsederek yakın Batı tarihinde görülen 'din' kavramının tanımsızlaştırılmasının doğasında olan tehlikelerin varlığından bahsetmektedir. King, din kavramının nasıl tanımlandığına ve anlaşıldığına dair iki farklı yaklaşımın benimsendiğinden bahseder. Bunlardan ilki, 'din' kavramını geleneksel olarak Batı felsefesi ve teolojisi tarafından tanımlandığı şekliyle ele alınmasıdır. Bu yaklaşıma göre din, genellikle kümülatif bir gelenek olarak kabul edilir. Buradan anlaşılan dinin tarihsel ve kültürel evrimi, geçmişteki inanç sistemlerinin ve uygulamalarının bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu yaklaşıma göre din, toplumun kurumsal yapısı ve kültürel geçmişiyle ilişkilendirilmektedir. İkinci yaklaşıma göre ise din, daha kişisel ve deneyimsel bir kavram olarak ele alınır. Bu yaklaşıma göre dinin anlamı ve uygulaması bireyin kendi deneyimlerine, inançlarına ve duygularına dayanmaktadır. Konuyla ilişkili olarak özellikle kadınların dini deneyimleri daha ön plandadır.[127]

Ayrıca King, dinin kurumsal yapıları ve toplumsal cinsiyete özgü konularına dair araştırma yapılırken hangi perspektifin benimseneceğine dair iki farklı yaklaşımdan bahsetmektedir; bunlardan ilki kurumsal yapılar ve toplumsal cinsiyet gibi konuların belirli tarihsel ve kültürel bağlamlarda özel bir şekilde incelenmesi

[126] King, Christ in All Things, s. 154.
[127] King, Religion And Gender, s. 4

gerektiğine dair yaklaşımdır. Toplumda var olan kurumsal yapıların ve cinsiyet rollerinin nasıl şekillendiğini anlamak için belirli bir düzenleme ve analitik çerçeve içinde çalışmayı ve belirli kurallara uymayı gerektirmektedir. Diğer yaklaşım ise kadınların faaliyetlerinin erkeklerinkinden farklı olarak araştırılması ve açıklanması gerektiğini ifade eden daha açık uçlu bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, araştırmacıların belirli bir çerçeve yerine daha sezgisel bir yaklaşım benimsemelerine ve kadınların deneyim ve rollerini daha geniş bir perspektifte incelemelerine olanak sağlamaktadır. Ancak King, tüm yazarların metodolojik olarak eleştirel ve öz farkındalığa sahip olmadıkları için din kavramına dair oldukça farklı yaklaşım benimsediklerini de belirtmektedir.[128]

King'e göre bir dini anlamanın yolu o dinin kökenini, tarihsel gelişimini, toplum içindeki uygulanış biçimlerini ve farklı yorumları öğrenmeye dayanmaktadır. Din, bir çalışma nesnesi olmaktan ziyade temel bir kaygı, kutsalı ifade etme ve nihai değerlerle bağlantılı aşkın bir gücü ortaya çıkarmaktır. Aynı zamanda din sadece kültürel veya medeniyete dair bir olgu olarak sınırlandırılamaz ve toplumsal cinsiyet de dahil olmak üzere toplumun tüm gerçekliğini yapılandırmakla beraber insan olmanın ne anlama geldiğinin en derin seviyesini de kapsamaktadır.[129] Buradan hareketle King'in din tanımının, insanların kişisel değerleri, inançları, maneviyatı ve ruhsal ihtiyaçlarıyla derin bir şekilde ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla dinin sadece kültürel ve medeniyetsel bir yapı içinde ele alınamayacağı, aynı zamanda bireyin deneyimlerini ve inançlarını da yansıttığı anlaşılmaktadır. King dini incelerken ortaya çıkan metodoloji sorunlarının bundan dolayı ortaya çıktığını ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyetle ilişkili olarak yapılan din çalışmalarının en önemli hedefi, hem bir disiplin olarak din çalışmalarının hem de dinin yapı sökümü ve yeniden inşasıdır.[130]

2.1.2. Cinsiyet

King'e göre dinle ilgili tarihsel ve kültürler arası verilere bakıldığında, toplumsal cinsiyet kavramının her iki cinsiyet için de geçerli olmasına rağmen genellikle kadınlarla ilgili olarak tartışılması bir zorluk teşkil etmektedir. Özellikle

[128] King, Religion And Gender, s. 4.
[129] King, Religion And Gender, s. 4.
[130] King, Religion And Gender, s. 5.

belirli dini öğretilere dayandığı ölçüde sadece kadınlığın değil erkekliğin de inşasını dikkate almak ve eleştirel bir şekilde analiz etmek oldukça önemlidir.[131]

Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki biyolojik farklılıkları ifade ederken toplumsal cinsiyet kavramı, cinsel farklılıkların roller, imgeler ve ilişkiler açısından nasıl yorumlandığına odaklanmaktadır. Toplumun sahip olduğu normlar, kültürel beklentiler ve sosyal yapılar, toplumsal cinsiyetin nasıl şekillendiğini belirlemektedir. Dolayısıyla dini öğretiler ve kutsal metinlerde yer alan ifadeler, toplumsal cinsiyetin nasıl yorumlandığına ve şekillendiğine dair önemli bir rol oynamaktadır. Bu yorumlar ve ilişkiler, farklı dinlere ve kültürlere göre değişkenlik göstermektedir.[132]

King'e göre cinsiyet, bireysel ve toplumsal kimliğin birincil kaynağını teşkil etmektedir. Toplumsal cinsiyet, insanların kendilerini tanımladıkları ve toplum içindeki rollerini belirledikleri temel bir faktördür. Bu bağlamda toplumsal cinsiyetin bir değil iki merkezi vardır. Bütüncül bir antropolojik perspektiften bakıldığında kadın ve erkek cinsiyetleri eşit öneme sahiptir ve her ikisi de aynı derecede dikkate alınmalıdır. King, daha önceki sosyolojik çalışmaları, cinsiyet rollerini incelerken genellikle erkek deneyim ve rollerini temel aldığı ve kadın deneyimini göz ardı ettiği için eleştirmektedir.[133]

King, androjenlik ve cinsiyet alanında çalışmalarıyla tanınan psikolog Sandra Lipsitz Bem'in *The Lenses of Gender* (Toplumsal Cinsiyetin Mercekleri) adlı eserinde bahsettiği, kadınlık ve erkekliğin inşasını etkileyen üç farklı inanç veya 'mercek' konusuna vurgu yapmaktadır. Bem, insanları kadın ve erkek olarak kutuplaştıran cinsiyet ve toplumsal cinsiyete dayalı varsayımları 'toplumsal cinsiyet mercekleri' olarak adlandırmaktadır. Bu üç mercekten ilki toplumsal cinsiyet kutuplaşması olarak adlandırılmıştır. Bu bakış açısına göre toplumda kadın ve erkek rolleri arasında sıkı bir ayrım yapılır ve bu ayrım dışında kalan herhangi bir davranış ya da kimlik problemli olarak görülmektedir. Bu süreç, kişinin biyolojik cinsiyeti ile ruhunun karakteri ve cinsiyeti arasında kutuplaştırıcı bir bağ kurmayı ve bunu doğallaştırmayı içermektedir. İkinci mercek ise andromerkezcilik olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşıma göre erkeklerin kadınlara göre üstün olduğunu ve erkek normunun insanlık normu olarak kabul edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Üçüncü mercek ise erkek ve

[131] King, Religion And Gender, s. 5.
[132] King, Turning Points In Religious Studies, s. 276.
[133] King, Religion And Gender, s. 6.

kadın arasındaki farklılık ve erkek egemenliğinin doğal olduğunu savunan biyolojik özcülüktür. Bu yaklaşıma göre cinsiyet rolleri ve toplumsal hiyerarşi, biyolojik farklılıkların doğal bir sonucu olarak kabul edilmektedir. King, kültürel söylemlerde, sosyal kurumlarda ve insanların ruhunda yerleşik olan bu üç toplumsal merceğin yaygınlığına dikkat çekilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca cinsiyet eşitsizliği, Tanrı vergisi olarak kabul edilen ve savunulan, sekülerleşen bilimin yükselişiyle beraber biyolojik ve sosyal bilimlerde bilimsel temellere dayandırılan gayrimeşru bir ayrımcılık biçimi olarak tanımlamaktadır.[134]

King'e göre Bem'in yaklaşımı, toplumsal cinsiyet kutuplaşmasının kadın ve erkeklerin insan olarak tam potansiyellerini gerçekleştirmelerini nasıl engellediğine ilişkin derin bir hümanist kaygıya dayanmaktadır. İnsani değerler ve deneyimler eril ve dişil olarak kutuplaştırıldığı için kültür tarafından 'gerçek' bir insan kavramı geliştirilememiştir. King bunun bir sebebini de geleneksel dini öğretiler insan olmanın ne anlama geldiğine dair idealler içerse de bu ideallerin genellikle erkekler tarafından kadınların aleyhine yönelik ve onları dışlayacak şekilde toplumsal cinsiyet özelliklerine dikkat edilmeden ortaya atılmasına dayandırmaktadır. King, insan olmanın ne anlama geldiğine dair daha yeni, daha farklı ve aynı zamanda daha kapsayıcı bir tanımlama geliştirilerek yeni bir toplumsal cinsiyet farkındalığının oluşması gerektiğini vurgulamaktadır. Nitekim bu farkındalık dini ve manevi boyutu da içermeli ve insani açıdan güçlendirici bir vizyonu geliştirmek için psikolojik bir devrim yaratarak derin bir toplumsal dönüşüm gerekmektedir.[135]

2.1.3. Din ve Toplumsal Cinsiyet Arasındaki İlişki

Dinin içinde her zaman yer edinen toplumsal cinsiyet konuları son derece karmaşık, yerel ve özel olduğu kadar evrenseldir de. King'e göre aralarındaki ilişkinin incelikli olmasının sebebi tüm dinlerin ikircikliğinin ve muğlaklığının daha da belirginleşmesinden dolayıdır. Yazar, dinlerin sahip olduğu köken ve yaratılış mitleri, sembolleri, kurtuluş anlatıları gibi bir dizi aracın toplumsal cinsiyeti şekillendirdiğini ve meşrulaştırdığını vurgulamaktadır. Ancak aynı zamanda din, toplumsal cinsiyeti

[134] King, Religion And Gender, s. 6., bkz. Bem, 1995, s.81.
[135] King, Religion And Gender, s. 9.

zorlayarak ve çarpıtarak baskı altına almış, aynı zamanda da dönüştürerek ve özgürleştirerek etkilemiştir. Dinlerin içerdiği kutsal metinler ve inançlar, toplumsal cinsiyet rollerinin oluşumunda ve sürdürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Ancak bu ilişki tek taraflı olmayıp toplumsal cinsiyet de dini etkilemiş ve dönüştürmüştür. Bu karmaşık etkileşim din ve toplumsal cinsiyet konusunu araştırmak için derinlemesine bir çalışma alanı sunmaktadır.[136]

King'e göre din ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağ, çoğu disiplin dahil olmak üzere çağdaş toplumsal cinsiyet çalışmalarında göz ardı edilmektedir. King bu disiplinleri 'din körü' olarak adlandırırken aynı zamanda da din çalışmalarında toplumsal cinsiyet konularını göz ardı edenleri de 'toplumsal cinsiyet körü' olarak nitelendirmektedir. Her iki alanda oldukça önemli ve tartışmalı alanlardır. King kadın tarihçileri, önce kadın tarihini sonra feminist tarihi ve toplumsal cinsiyet tarihini geliştirdiklerini ancak toplumsal cinsiyet oluşumunu ve dinamiklerini önemli derecede etkileyen dine yeterince dikkat etmedikleri için eleştirmektedir. Din ve toplumsal cinsiyetin birbirine paralel veya bağımsız gerçeklikler olmadığını, çünkü toplumsal cinsiyetin dinamik örüntülerinin tüm dinlerin derinliklerine gömülü olduğunu ve dini deneyimlerle iç içe geçtiğini vurgulamaktadır. Aynı zamanda toplumsal cinsiyetin, ırk veya sınıf gibi belirli gruplarda olduğu gibi basitçe karşılaştırılabilir bir analitik kategori olmadığını belirtmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyet kalıpları genellikle gizlidir ve derin yapıları ancak dini yaşamın tarihsel ve metinlerin yakından incelenmesiyle ortaya çıkabilir. Bu çabanın önemli ve sarsıcı sonuçlar doğurabileceğini de eklemektedir.[137]

King her iki terim için de kapsayıcı ve geniş bir kullanım benimsemektedir. Din terimini, dünya dinlerini ifade etmekle beraber, tarihsel ve kültürel bağlamlarda kullanılan eski inanç ve uygulamaları, yeni dini hareketleri, mezhepleri, tarikatları ve çağdaş maneviyatı da kapsayacak şekilde ele alarak sadece büyük dinlerle sınırlamamaktadır. Benzer şekilde toplumsal cinsiyet terimini de, kadınlar ve erkekler arasındaki farklılıkları ve benzerlikleri, toplumda, tarihte ve kültürde bu cinsiyetlerin gerektirdiği rolleri ve yapıları kapsayacak şekilde tanımlamaktadır. Ancak burada King, pek çok çalışmada hala toplumsal cinsiyet teriminin kadınlarla eşanlamlı bir

[136] Teresa A. Meade (Ed.) ve Merry E. Wiesner-Hanks (Ed.), **A Companion To Gender History**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004, s. 71.
[137] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s.70-71.

şekilde kullanılmasını eleştirmektedir ve bunu bir kategori hatası olarak ifade eder. Bunun yerine daha kapsayıcı bir yaklaşım benimseyerek kadınları ve erkekleri, eşitliklerini ve farklılıklarını ele alan bir perspektife geçmeyi önermektedir. King'e göre toplumsal cinsiyet çalışmalarının erkeklerin deneyimlerin daha fazla ele alması ve incelemesi, daha kapsamlı ve dengeli bir perspektife sahip olunması için önemli bir adımdır.[138]

King, araştırmalarını kadınlar üzerinde yoğunlaştıran kadın akademisyenlerin erkekler için ortaya çıkan toplumsal cinsiyet sorunlarını araştırmanın onların görevi değil erkeklerin görevi olduğunu ve erkeklerin bunu kendileri için yapmaları gerektiğini dile getirmektedir. Çünkü yeniden yapılanmanın bir sonraki adımının, kadın ve erkek toplumsal cinsiyet meselelerinin birbirleriyle verimli bir ilişki içine girdiği ek bir entegrasyon çalışmasının olacağını düşünmektedir. King, ancak o zaman toplumsal cinsiyet ve güç arasındaki bağlantının tam olarak anlaşılabileceğini ve ancak o zaman insan topluluğunu daha adil ve dengeli bir şekilde şekillendirmek için gereken gücün ve bilgeliğin geliştirilebileceğini düşünmektedir. King din ve manevi değerlerin bu yüzden hayati bir önem taşıdığını dile getirmektedir. Çünkü dünyayı değiştirmek için kadınlar güçlendirilmeli ve böylece başkalarını da güçlendirmelidir. Bunun olabilmesi için de dinde ve çağdaş din çalışmalarında kadınların eleştirel sesleri duyulmalı ve dinlenmelidir.[139]

King, 'yılmaz bir ruh ve büyük bir cesaret timsali' olarak adlandırdığı Elizabeth Cady Stanton'un *The Woman's Bible* (Kadının Kutsal Kitabı) adlı eserini dini metinlerin modern anlamda yeniden okunmasının ilk adımı olarak nitelendirmiştir. King, hem Yahudi hem de Hıristiyan yazarlar tarafından üstlenilen feminist Kutsal Kitap hermenötiği ve Kutsal Kitap metinlerinin toplumsal cinsiyet bağlamında eleştirel analizi alanını oldukça geniş ve uzmanlık gerektiren bir alan olarak ifade etmektedir. Bu bağlamda Yahudilik ve Hıristiyanlık dışındaki dünya dinlerinin temel kutsal metinlerinin feminist eleştirel değerlendirmelerinin de gelişmeye başladığını ancak henüz hepsini bir araya getirecek tek bir ciltlik eserin olmadığı konusunda da eleştiride bulunmaktadır. King böyle kapsamlı bir çalışmanın ancak Hindu, Budist, Yahudi, Hıristiyan, İslam, Sih, Zerdüşt çalışmalarının yanı sıra

[138] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s. 72.
[139] King, Religion and Gender, s. 30.

Japon, Çin, Avustralya Aborjinleri ve Afrika dini geleneklerini kapsayacak gerekli yetkinliğe sahip uzmanlar tarafından üstlenilebileceğini düşünmektedir.[140]

King, dini metinlerin ve tarihlerin, toplumsal cinsiyet mercekleri açısından kendilerine özgü eleştirel analizinin bazı sistematik ve karşılaştırmalı perspektifler sunduğunu dile getirmektedir. Bunların dinin iç ve dış yönleriyle ilgili olduğunu, tarih boyunca dini yaşamı şekillendiren hem kurumsal hem de bireysel iktidar dinamiklerini, otorite ve genetik hiyerarşileri ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. İlk perspektif, farklı dini geleneklerin kadınlara ve erkeklere tanıdığı rollere ve statülere odaklanmaktadır. King bu perspektifte kadınların dini hayata, otoriteye, liderliğe katılımını erkeklerle karşılaştırarak incelemektedir. Kadınların kendi cemaatini oluşturup kendi ritüellerini yaratıp yaratamadıkları, hangi ritüellere dahil oldukları ya da dışlandıkları, geleneksel metinleri öğretme ve yorumlama yetkisine sahip olup olamadıklarını tartışmaktadır.[141]

Dinin doğal hayatın bir parçası olarak yaşandığı ve kadın ve erkeğin bu hayat içerisinde dengeli bir şekilde yer aldığı yerel kültürlerde kurumsallaşmayla beraber dengenin bozulduğu, dolayısıyla kadınları dini hayatta görünmez kılan en önemli etkenlerden birinin de kurumsallaşma olduğu görülmektedir. King, karşılaştırmalı tarihsel çalışmalar sonucunda, kadınların genellikle arkaik, kabile ve kurumsallaşmamış dinlerde daha yüksek konumlarda yer aldıklarını tespit etmiştir.[142] Kadın büyücülerin, şamanların, şifacıların, vizyonerlerin, peygamberlerin ve rahibelerin ilkel ve antik dinlerde ve kabile ve halk dinlerinde bulunduğunu dile getirmektedir. Ancak sonraki gelişmelerde kadınlar genellikle erkek egemen bir hiyerarşi içinde geri plana itilmişler ve bağımsız etkinliklerinin çoğunu kaybetmişlerdir. King buna örnek olarak, erken dönem Budizm'i, İsa ve Muhammed'in çalışmalarındaki kadınların rollerini göstermektedir. İkinci perspektifte King, kurumsal perspektiften daha zor olan din dili ve düşüncesinden, sembolizmden ve dinin içerisinde hayal gücünün rolünden bahsetmektedir. Kadın ve erkeklerin kutsal metinlerde nasıl tasvir edildiği, kadınların güçlü ve iktidar sahibi mi yoksa güçsüz ve ikincil mi olarak betimlendiği, dillerin kadınları nasıl temsil ettiği ve toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyip desteklemediği gibi sorulara odaklanmaktadır.

[140] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s. 77.
[141] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s. 79.
[142] Çoban, Dinler Tarihinde Kadın, s. 29.

King, dinin cinsiyetlendirilmiş dilinin, bedene, cinselliğe ve maneviyata yönelik dini tutumlarda da aynı şekilde yazıldığını vurgular. Örneğin bekaretin kutsallaştırılması, çileciliğin ve manastır yaşamının gelişimi, farklı dinlerin toplumsal cinsiyet unsularında ve öğretilerinde son derece kadın düşmanı görüşleri alevlendirmiştir. Ancak bunların farkına varan çağdaş feminist teologlar, bu geleneklerin yeniden inşasıyla ilgilenerek bu gelenekleri radikal bir şekilde sorgulamaya dair çağrıda bulunmuşlardır.[143]

2.1.4. Toplumsal Cinsiyet ve Din Üzerine Yapılan Çalışmalar

King, geçmişte erkek akademisyenlerin dini çalışmalarda kadınları bu çalışmaların nesnesi haline getirdiklerini ve bu alanda önemli miktarda tarihsel ve betimsel veri topladıklarını dile getirmektedir. Ancak King, ikinci dalga feminizmin ve eleştirel feminist teorinin gelişmesiyle beraber kadınların, din ve toplumsal cinsiyet üzerine daha analitik çalışmalar ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Kadınlar artık erkek yazarlar için bir çalışma nesnesi olmaktan çıkmış, kendi araştırmalarının öznesi ve nesnesi haline gelmişlerdir. Çoğu kadın akademisyen artık kadınların dini yaşamlarını, deneyimlerini, ayinlerini ve inançlarını araştırmakta ve erkekler tarafından önceki yazılanlara karşı eleştirel bir bakış açısı geliştirmektedirler. King bu eleştirinin, erkeklerin kadınların dini yaşamlarının ve ritüellerinin özgüllüklerini anlamakta eksik kaldığına ve genellikle yanlış bir bakış açısına sahip olduklarına odaklandığını vurgulamaktadır.[144]

King, din alanında kapsayıcı toplumsal cinsiyet perspektiflerinin araştırılması hususunda Patricia Altenbernd Johnson ve Janet Kalven'in editörlüğünü yaptığı *With Both Eyes Open: Seeing Beyond Gender* (Her İki Gözü Açık: Cinsiyetin Ötesini Görmek) adlı eseri faydalı bulmaktadır. Mary Stewart Van Leeuwen ve arkadaşları (1993) tarafından 'Cennetten Sonra' başlığı altında bir ekip projesi olarak üretilen projeyi toplumsal cinsiyet ilişkilerini tarihsel, kültürel ve teolojik açıdan incelemesi, Hıristiyan teolojisi bakış açısıyla kadınları ve erkekleri kucaklayan bir toplumsal cinsiyet uzlaşması modeli sunarak insan farklılıklarıyla başa çıkma yollarını

[143] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s. 79.
[144] Meade ve Hanks, A Companion To Gender History, s. 74.

incelemesi sebebiyle önemli bir çalışma olarak nitelendirmiştir. Caroline Walker Bynum tarafından kaleme alınan Toplumsal Cinsiyet ve Din adlı eseri, cinsiyet çalışmalarında kapsayıcı bir yaklaşımı savunduğunu belirtmiş, sadece kadın merkezli bir yaklaşımdan ziyade daha kapsamlı bir bakış açısıyla yazılması ve dini sembollerin sadece kadınların davranışlarını değil, toplumsal cinsiyetle ilişkili tüm insan deneyimlerini araştırması sebebiyle önemli bir eser olarak nitelendirmiştir.[145]

King, toplumsal cinsiyeti hesaba katmadan, dini düşünce, dil, uygulamalar ve deneyim ile ilgili dini sembolleri incelemenin mümkün olmadığını ve farklı dini geleneklerde farklı işlevlere sahip olan toplumsal cinsiyetle ilgili sembollerin inşasını sadece kadına ait deneyimleri inceleyerek gerçekleştirilebileceğinin yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Nitekim farklı kültürlerdeki nihai gerçeklik kurgularının çok çeşitli olduğunu ve cinsiyetin bu kurgularda farklı şekillerde tasvir edilebildiğini belirtmektedir. Buna ek olarak, dinlerin genellikle erkek egemen sosyal yapıları hala sürdürdüğünü, bir dinin öne çıkan kurtuluş kavramının – aşkın olan yüce varlık erkek olsa bile- her zaman toplumsal cinsiyet içerdiğini belirtir. King'e göre kadın akademisyenler, çalışmalarında kadın cinsiyetine öncelik verme ihtiyacının farkındadırlar ancak cinsiyetçilik fikrinin genellikle kabul edilenden daha fazla sonucu olduğunu da dikkate almalılardır. Yani cinsiyet ve din arasındaki ilişki sadece kadın ve erkek arasındaki ayrımı değil, daha geniş ve karmaşık bir bağlamı içerebilmektedir.[146]

Yazar, cinsiyet çalışmaları, kadın çalışmaları ve feminizm gibi disiplinlerin din çalışmalarına etkisini ve önemini sıklıkla vurgulamakla beraber daha önceki tartışmalarda bu önemin ihmal edildiğini düşünmektedir. King'e göre bu disiplinlerin odak noktası genellikle kadın deneyimleri ve cinsiyet eşitsizlikleri olmuştur, ancak daha kapsayıcı yaklaşımların gelişmesiyle beraber, erkek çalışmaları ve toplumsal cinsiyet analizleri daha geniş bir alana yayılmıştır. King'in bu konuda eleştirisi, erkeklik üzerine yapılan çalışmaların klasik mitoloji alanın dışına pek yayılmaması ve dinin eril toplumsal cinsiyet inşası üzerindeki etkisine dair eleştirel bir incelemeye nadiren rastlandığıdır. Bu bağlamda feminizmin dini çalışmalar üzerindeki etkisini açık ve net bir şekilde inceleyen iki makaleden bahseder. Bunlar Mircea Eliade'nin

[145] King, Religion And Gender, s.10.
[146] King, Religion And Gender, s.11.

editörlüğünü yaptığı *The Encyclopedia of Religion'*da (Din Ansiklopedisi) yer alan, Constance H. Buchanan tarafından dinde kadın çalışmalarını anlatan bir makale ve dinde androsentrizmin varlığından bahseden Rosemary Radford Ruether tarafından yazılan giriş makalesidir. Buchanan tarafından yazılan makalede din alanında çalışan kadın akademisyenlerin üstlendiği eleştirel ve yapıcı görevlere atıfta bulunan King, eleştirel görevin farklı dinlerde bulunan dini ve antropolojik varsayımların eleştirilmesini içerdiğini belirtmektedir. Yeniden inşa görevi ise kadınların tarih boyunca dini deneyimlerini ve katkılarını ortaya çıkarmayı, dini inançların kadın deneyimine dayanarak yeniden şekillendirilmesini ve bu yönde ayrıntılı bir tarihsel araştırmayı içermekte olduğunu belirtmektedir. King'e göre bu aynı zamanda dini inançların ve etik düşüncenin yeniden inşasının yanı sıra, kadınların manevi arayışı ve Tanrıçanın kutsanmasıyla bağlantılı yeni dini dünyaların yaratılması anlamına gelmektedir. Yeniden inşa süreci, sahte evrenselci iddiaların eleştirisi ve toplumsal cinsiyet, din ve kültür üzerine feminist teorinin disiplinler arası gelişiminin bir parçasıdır.[147]

King, Anne E. Carr tarafından kaleme alınan *Transforming Grace* (Dönüştürücü Lütuf) adlı eserinde yer alan *The Scholarship Of Gender: Women's Studies and Religious Studies* (Toplumsal Cinsiyet Bilimi: Kadın Çalışmaları ve Dini Çalışmalar) adlı bölümün de feminist tarihi ve felsefesinin içgörülerinin, din çalışmalarına nasıl uygulandığını göstermesi açısından oldukça faydalı bulduğunu belirtmektedir. Eserde toplumsal cinsiyetin ikili doğasına işaret edildiğini belirtir. Toplumsal cinsiyet bir yandan ırk, sınıf, etnik köken, kuşak farklılıkları gibi diğer faktörlerle birlikte gerçekliği açıklamada yalnızca kısmi bir faktör olarak işlev görürken toplumsal ilişkiler bağlamında her şeyi kapsamaktadır. King aynı zamanda doğurganlığın karmaşık yönlerinin din de dahil olmak üzere insan hayatının pek çok alanını etkilediğine vurgu yapmaktadır. Bu, toplumsal cinsiyetin çok boyutlu bir olgu olduğunu ve diğer faktörlerle beraber düşünülmesi gerektiği anlamına gelmektedir.[148]

King'e göre din ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında feminist akademisyenler için araştırmanın konusuyla ve araştırmacının tutumuyla ilgili iki temel sorun ortaya çıkmaktadır. Konuyla ilgili olarak, dini fenomenlerin incelenmesi sırasında genellikle

[147] King, Religion And Gender, s.12.
[148] King, Religion And Gender, s.14.

androsentrik bir çerçeve içerisinde kalındığını belirtmektedir. Bu dini çalışmaların kaynaklarının, kavramlarının, modellerinin ve teorilerinin genellikle erkek türevli ve erkek merkezli olduğu anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kadınların tarihini, edebiyatını ve dini deneyimlerini incelemek için çoğunlukla erkekler tarafından tanımlanan verilere dayanmak zorunda kalındığını belirtmektedir. Aynı zamanda dini metinlerin çoğunun tamamen androsentrik olduğu ve kadınların bu metinlerde sadece okuyucu değil aynı zamanda yazar ve yaratıcı olarak da yer almadığını vurgulamaktadır.[149]

King, dini araştırmalarda kadın akademisyenlerin özellikle kadınlarla ilişkilendirilen, kadınlar tarafından deneyimlenen, ifade edilen ve tanımlanan dini fenomenleri analiz etmesi ve yorumlaması anlamına gelen '*jinokritik yaklaşım*'dan bahseder. Bu yaklaşım kadınların kendi failleri olarak kendi anlam yapılarını yaratması için son derece önemlidir. Araştırmacının tutumu konusunda King, çağdaş din çalışmalarında metodolojik tartışmanın canlı ve geniş kapsamlı olduğunu ve bu tartışmanın dini incelemek için en uygun yöntemlerin belirlenmesiyle ilgili olduğundan bahsetmektedir. Örnek olarak içeriden ve dışarıdan, tarafsızlık ve bağlılık gibi yaklaşımlar ve konumlar tartışılmaktadır. King, pek çok akademisyenin geleneksel din araştırmalarının aşırı entelektüalist ve yoğun metin odaklı yaklaşımlarının eleştirilmesi ve çoğu din araştırmacısının dini deneyimin kişinin kendi öznelliğini ve düşünümselliğini içerdiğini kabul etmesinden dolayı araştırmacının dini konumu ve bağlılığının araştırılan konuyu etkileyebileceğini düşünmektedir. Ancak, mevcut metodolojik tartışmaların, feminist akademisyenlerin özel metodolojik anlayışlarını ve yeniden düzenlemeleri henüz dikkate almadığını ifade ederek eleştirmektedir. King'e göre feminist akademisyenlerin dini inceleme yöntemlerine getirdikleri özel katkılar ve bu yöntemlerin din çalışmalarına nasıl uygulanabileceği üzerine olan tartışmalar, genel metodolojik çerçeveler içerisinde genellikle göz ardı edilmektedir. Dolayısıyla King, araştırmacının dini konumu ve bağlılığının, araştırılan konuyu etkileyebileceğini belirtirken, feminist akademisyenlerin özel metodolojik anlayışlarına ve din çalışmalarındaki bu tartışmalara daha fazla dikkat etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.[150]

[149] King, Religion And Gender, s.20.
[150] King, Religion And Gender, s.20.

King, feminist eleştirel farkındalığın din çalışmalarına getirdiği paradigma değişiminde birkaç farklı boyut olduğundan bahseder. Bu boyutlar birbirini takip etmeyen, birlikte var olmayan ve kadın akademisyenlerin çağdaş din çalışmalarına kattığı zengin çeşitliliği ifade etmektedir. Bu boyutlardan ilki betimleyici boyuttur. Kadınlar, uzun bir süre ihmal edilmiş olsa da artık dini çalışmaların önemli bir parçası haline gelmişlerdir. Kadınların statüleri, rolleri, imajları ve deneyimleri, yeni araştırma nesneleri olarak kabul edilmekte ve dini geleneklerin ve maneviyatın şekillenmesindeki katkıları fark edilmektedir. Kadın akademisyenler artık sadece erkekler tarafından kadınlar hakkında üretilen eserlere değil, diğer kadınlar tarafından üretilen eserlere de eleştirel bir gözle bakmaktadır. Diğer boyut ise kadınların deneyimlerini, anlayışlarını ve geleneğin farklı unsurlarını anlamlı kılmak için yeniden inşa ettikleri olumlu eleştirel bir boyuttur. King, bazıları için bunun kadın merkezli bir yeniden yapılandırma olduğunu ifade ederken diğerlerinin daha geniş ve kapsayıcı yorumlar aradığını dile getirmektedir. Bu durumun din çalışmalarında kadın ve erkek akademisyenler arasında genişletilmiş bir diyaloğa, yeni bir bütünleşme aşamasına, daha büyük bir farklılaşma ve karmaşıklığa yol açabileceğini düşünmektedir. King metodolojik boyutta ise, kadınların cinsiyetlendirilmiş bir benlik olarak yeni bir farkındalıkla üstlendikleri eleştirel yaklaşımın, geleneksel metodolojik paradigmalardan farklı bir yaklaşım gerektirdiğini vurgulamaktadır. Bu, daha empatik bir katılım ve kişisel ilgiyi teşvik eden farklı araştırma metodolojilerini içerebilmektedir. Bunun akademik nesnellik ve eleştirel değerlendirmelerden vazgeçmek anlamına gelmediğini, tam tersine eleştirel toplumsal cinsiyet çalışmalarındaki güncel teorik gelişmeler göz önünde bulundurularak, metodolojilerin değiştirilmesi ve iyileştirilmesi gerektiği anlamına geldiğini belirtmektedir.[151]

2.2. URSULA KİNG'DE KADIN DİNDARLIĞI

İnsanı, her zaman farklı cinsiyetler tarafından bedenlenmiş benlikler olarak tanımlayan King, hangi biçimde olursa olsun Tanrı'ya, nihai gerçekliğe ve kendimize ilişkin anlayışımızın birbiriyle derinden bağlantılı olduğunu dile getirir. Dolayısıyla maneviyata yönelik kadın ve erkek yaklaşımlarının ruhun yaşam boyunca

[151] King, Religion And Gender, s.28.

deneyimlediği ve beden aracılığıyla ifade ettiği durumlardan derinden etkilendiğini düşünmektedir. Nitekim King, cinsiyet farklılıklarına yönelik oluşan farkındalığın, manevi yaşama yeni bir ifade kazandırdığını ve kadınlar arasında yeni maneviyatların gelişmesini sağladığını ifade etmektedir.[152] Buradan King'in, insanların manevi deneyimlerinin ve içsel yolculuklarının, cinsiyetlerine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini düşündüğü anlaşılmaktadır. King'in yaklaşımı, insanın beden ve ruh bütünlüğünün önemini vurgularken aynı zamanda maneviyata dair yaklaşım ve deneyimlerde cinsiyetin etkisine işaret etmektedir.

King, batı teolojisinde 'bütünüyle öteki' olarak tanımlanan Tanrı'nın bugün, farklı bir kültürden, ülkeden veya dinden başka bir kişi olarak bahsedildiğine değinir. Ötekiliğin güçlü bir toplumsal cinsiyet boyutunun olduğundan hareketle, kadınların insanlık tarihi ve kültürünün büyük bir kısmında 'öteki' olarak tanımlanmalarından bahsetmektedir. Bu bağlamda, cinsiyet açısından erkeklerde farklı olan kadınların geçmişte çoğunlukla erkekler tarafından tanımlandığını ve kendi seslerini duyurma ve bağımsız bir rol elde etme haklarının olmadığını vurgulamaktadır. King, erkek ve kadının Tanrı suretinde yaratıldığına ve her birinin '*imago dei*[153]*'* yi temsil ettiğine dair İncil öğretisinin, gerçek anlamda eşitlikçi bir şekilde yorumlanmasının ancak modern zamanda gerçekleştiğini ifade ederek bu öğretiyi kadınların tam insanlığının tanınmasıyla bağlantılı olarak görmektedir.[154]

King'e göre bir din ne kadar kurumsallaşırsa, kadınları genellikle otorite ve güç konumlarından o kadar dışlamakta, ötekileştirmektedir. Dolayısıyla kadınların, nispeten kurumsallaşmamış, arkaik, antik ve kabile dinlerinde daha yüksek mevkilere sahip olduklarını tespit etmiştir. Hem ilkel hem de antik dinlerde kadın büyücülerin, şamanların, şifacıların, vizyonerlerin ve kahinlerin, peygamberlerin ve rahibelerin varlığına rastlanıldığından bahsetmektedir.[155]

Nitekim King'e göre manevi idealler cinsiyetin ötesindedir ve geleneksel manevi uygulamaların ve öğretilerin derinlerinde ataerkil yapılar ve erkek odaklı düşünceler etkilidir. Pek çok manevi öğreti ve tavsiyeler ilk bakışta cinsiyet açısından nötr izlenimine sahiptirler, çünkü bu tavsiyeler herkesi kapsadığı hissi verirler. Ancak

[152] King, The Search For Spirituality, s. 122.
[153] Tanrı'nın tezahürü, "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, onu Tanrı'nın suretinde yarattı. Onları erkek ve dişi olarak yarattı." (Yaratılış 1:27)
[154] King, The Search For Spirituality, s. 122.
[155] King, Women And Spirituality, s. 36.

King'e göre manevi idealler cinsiyetin ötesindedir ve geleneksel manevi uygulamaların ve öğretilerin derinlerinde ataerkil yapılar ve erkek odaklı düşünceler etkilidir. Daha yakından incelendiğinde bu tavsiyelerin genellikle cinsiyet ayrımcılığı, kadın düşmanlığı ve dünya karşıtı olduğu ortaya çıkmaktadır.[156]

King manevi pratiklerin, manevi anlamda mükemmelliğe ulaşmak ve bu yolu takip etmek için gerekli boş zamana ve yeteneğe sahip olan sufiler, yogiler, gurular, pirler, kutsal erkekler ve bazen de kutsal kadınlar gibi belirli dini seçkinler tarafından geliştirildiğini dile getirir. Aynı zamanda çoğu kutsallık modeli erkeklerin deneyimine dayanan modeller olmakla beraber son derece düalisttirler. Kadın, iş, beden ve madde dünyasını ruh dünyasından ayırırlar. Ancak King, çağdaş maneviyatın yeniden düşünülmesinin ve yenilenmesinin, bütünlük aracılığıyla kutsallık arayışını hedeflediğini vurgulamaktadır. Yani, insan yaşamının tüm deneyimlerini birleştirerek ve bütünleştirerek, geleneksel cinsiyet rolleri, iş, çevre ve kişisel-toplumsal deneyimin pek çok yönüne ilişkin geleneksel tutumlarda kökten bir dönüşüm yaşandığını ifade etmektedir.[157]

King, deneyimin tanımlanması zor bir terim olduğunu ve başkalarıyla etkileşim yoluyla yaşadıklarımızla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Dış dünyada yaşadıklarımızın, sosyal baskılar, kısıtlamalar ve fırsatlar gibi faktörler aracılığıyla hayatlarımızı şekillendirdiğini, ancak içsel düşünce ve duyguların da deneyimlerimizin bir parçası olduğunu vurgulamaktadır. En derin ruhsal düzeyde, deneyimlerimizin karmaşık ağı içinde hangi anlamı çıkarabileceğimizi ve bu ağda anlamlı görünen bir model, bir yönelim veya bir yön bulup bulamayacağımızı sorgulamamız gerektiğine işaret etmektedir.[158]

Yazar, 'deneyim' kelimesinin bir zaman dilimi içerisinde birikim yoluyla elde edilen bir kavrayış ve anlayışa işaret ettiği gibi, ani bir olay ya da şaşkınlık verici bir olayla karşılaşma anlamına da gelebileceğini belirtmektedir. Aynı zamanda deneyimin din alanında da uzun süreli, devam eden yapısı ve ani oluşumuna dair pek çok örneğinin bulunduğuna değinir. Bu bağlamda pek çok dini deneyimin, dua etmek, kiliseye, tapınağa veya camiye gitmek, düzenli aralıklarla ibadet etmek gibi sürekli pratiklerle ilgili olduğunu dile getirmektedir. Bununla birlikte 'dini tecrübe' teriminin

[156] King, The Search For Spirituality, s. 123.
[157] King, The Search For Spirituality, s. 124.
[158] King, Women And Spirituality, s. 84.

özellikle vecd ve mistik tecrübeler gibi olağanüstü deneyim fikriyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır. Bu ifadelerden hareketle King, bu tür dini tecrübelerin sıradan insan deneyiminden ne kadar farklı olduğu ve ondan keskin bir ayrılık mı yoksa daha geniş bir deneyim yelpazesinin bir parçası olarak mı görüldüğü sorusunu gündeme getirmektedir.[159]

King, kadınların ev içi ritüeller, Şamanist ya da cin çağırma ritüelleri gibi uygulamaların, bazı alanlarında veya yeni dini hareketlerin yükselişinde her zaman dikkat çektiklerini belirtmektedir. Aynı zamanda dünya dinlerinin mistik ve manevi literatürüne büyük ve önemli katkılarda bulunmalarına rağmen görüşlerinin dini çalışmalara ancak son zamanlarda yansımasını da eleştirmektedir. King, 'homo religiosus' ile ilgilenen din biliminin genellikle dini toplulukların erkek liderlerine odaklandığını, ancak erkeklerin ve kadınların dini yaşamlarının farklılıklar gösterebileceğine ve kadın din bilimcilerin bu tür araştırmalarda kadınların deneyimlerini ve rollerini daha fazla ortaya çıkarmak için fazlaca çaba göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Nitekim bu çaba, sadece erkeklerin değil, tüm insanlığın dini deneyimini anlamak ve hatırlamak için önemlidir. Çünkü geçmişi incelemek günümüz dini deneyimini incelemekten daha zordur. Bu nedenle King, günümüz kadınlarının dini deneyimlerini ve rollerini anlamak ve belgelemenin son derece önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu bağlamda günümüz kadınların birçoğunun tabiiyet, baskı, şiddet ve adaletsizlikten dolayı geleneksel dinden uzaklaştıklarını, geleneksel dini uygulamaların genellikle kadınların görünmezliğini ve marjinalliğini vurguladığını ve bunun da kadınların kendi kimliklerini bulmalarını zorlaştırdığını düşünmekle beraber aynı zamanda kadınların maneviyat alanında kendi deneyimlerini bulma ve anlamlandırma arayışında olduklarını da belirtmektedir.[160]

King, yakın zamanda kurulan dinlerde, özellikle mezhep ve tarikatlarda, Japonya, Hindistan ve Batı'daki yeni dini hareketlerde kadın kurucuların mevcut olmasına rağmen büyük din kurucularının kadın olmamasını kadınlar için bir meydan okuma olarak nitelendirmektedir. Ayrıca İsa, Muhammed, Buda gibi erkek din kurucularının yanında şaşırılacak sayıda önemli kadının bulunmasına da dikkat çekmektedir. [161] Nitekim dinlerin, bazı mezheplerin veya grupların oluşmasında

[159] King, Women And Spirituality, s. 54.
[160] King, Women And Spirituality, s. 55-56.
[161] King, Women And Spirituality, s. 37.

önemli kadın figürlerin öncülük ettiği bilinmektedir: Hıristiyanlığın İsa ile değil Meryem ile başlaması, Muhammed'in en önemli ve ilk destekçisinin eşi Hatice olması, Anglikan Kilisesi'nin Anne Boleyn ile kurulması, Protestan reformunun öncü figürlerinden birinin Katharina Von Boleyn olması gibi.[162]

King, dini liderlerin ve aydınlanmış kişilerin yeni bir yaşam tarzı veya din biçimini şekillendirdiği bir dönemde, kadınların genellikle daha fazla özgürlüğe sahip olduğu ve dinin erken gelişiminde önemli bir rol oynadıklarını vurgulamaktadır. Özellikle kadınların genellikle reform veya radikal yenilenme hareketlerini desteklerken aktif rol oynadıklarını belirtmektedir. Bu kadınların dinin erken dönemlerinde belirleyici bir etkiye sahip olduklarına, dini hareketlerin gelişmesinde katkıda bulunduklarına ve önemli roller üstlendiklerine dikkat çekmektedir. Nitekim ister tarih öncesi olsun ister arkaik veya kabile dinleri olsun bu dinlerin hepsinin insanların, toplumun ve doğanın birbirine entegre olduğunu ve bir bütün oluşturduğu bir düşünce sistemini paylaştıklarının altını çizmektedir. King, bu dinlerde insanlar, toplum ve doğa arasında bir ayrımın bulunmadığını, aksine bir bütün olarak algılandığını vurgulamaktadır. Ancak zamanla dinlerin bireysel ve refleksif bilince geçmesiyle beraber bu temel birliğin kaybolduğunu ve dinlerin zamanı (geçmiş-şimdi/şimdi-gelecek), mekânı (kutsal-profan), kozmosu (dünya-cennet), benliği (beden-ruh) ve toplumu (erkek-kadın) etkileyen temel bir düalizmle şekillendirdiğini ifade etmektedir.[163] Bu ifadesiyle feminist teolog Ruether ile aynı görüşü paylaştığı görülmektedir. Aynı zamanda dinler, ilk ortaya çıkışlarından itibaren erkek egemen olmuş, düalist ve patriarkal bir ruhla şekillenmişlerdir. Dini rol ve işlevlerin kurumsallaşmasıyla beraber seküler otorite gibi kutsal otorite de erkeklerde toplanmış, kurban verme, dini öğretim, vaaz verme, kutsama ya da inisiyasyon gibi çoğu dini işlevin yerine getirilmesi hemen her yerde erkeklerin ayrıcalığı haline gelmiştir. King bu tür gelişmelerin antik Mitraizmden, Brahmanizm'e, Yahudilikten Hıristiyanlık ve İslamiyet'e kadar birçok farklı dinde gözlemlenebileceğini belirtmektedir.[164]

Bu bağlamda kadınların tarihsel olarak dini hayata katılımlarındaki gerilemenin iki farklı şekilde kendini gösterdiğini ifade etmektedir. Birincisi, eski kültürlerin ve yakın zamanın durumu karşılaştırıldığında kadınların kehanet,

[162] Çoban, Dinler Tarihinde Kadın, s.28.
[163] Mary Pat Fisher, **Women And Religion**, Pearson Longman, London, 2007, s. 39.
[164] King, Women And Spirituality, s. 37.

peygamberlik ve rahiplik gibi faaliyetlerdeki genel gerilemesi, ikinci olarak da bir dinin kurucusunun dönemi ile sonraki çağların uygulamaları karşılaştırıldığında belirli dinlerde kadınların dini faaliyetlerinde spesifik olarak yaşanan gerilemedir. King özellikle Budizm ve Hıristiyanlıktaki rahibeler gibi kendi dini topluluklarını kurarak dinlerinin en yüksek manevi ideallerini takip eden kadınlara nazaran erkek dindarların her zaman daha yüksek statülerde olduklarına işaret etmektedir.[165]

King, geleneksel olarak çoğu dinin kadınları dini öğretileri ve uygulamaları öğrenme ve öğretme süreçlerinden dışladığından bahsetmektedir. Hindu kadınlarının Vedalar üzerinde çalışmalarına izin verilmemesi, Yahudi kadınlarının haham olmak için Tevrat ve Talmud üzerinde çalışmalarına izin verilmemesi, Hıristiyan kadınlarının ilahiyat fakültelerine erişimlerinin engellenmesi gibi durumları örnek göstermektedir.[166]

Feminizm ve feminist teoloji üzerine çalışan tüm yazarlarda olduğu gibi Ursula King'in de kadınların eğitimi konusundaki hassasiyeti aşikardır. Kadın dindarlığı bağlamında düşünüldüğünde kadınların dini eğitimdeki eksikliği ve erkek dindarlığının baskınlığı neticesinde kadınların dini hayattan uzaklaştığını düşünmektedir. Kadınların dini eğitimi konusunda daha ayrıntılı bilgiler vererek Yahudi kadınların geleneksel olarak Tevrat'ı okumaktan dışlandığını, ancak Kutsal Kitap'ta da bahsedildiği gibi eski zamanlarda kadınların şiirsel ifade, kehanet ve öngörü yetenekleriyle bilindiklerine değinmektedir. Ayrıca Kudüs'teki sarayda kadınların kendi mühürlerine ve kişisel mülklerine sahip oldukları için kısmen resmi eğitim almış ve okuma yazma bildikleri düşünüldüğünü aktarmaktadır. Ancak Yahudi tarihinin büyük bir bölümünde kız çocuklarının eğitiminin anne ya da bakıcıdan alınan eğitim anlamına geldiğini ve bahsedilen mesleki becerilerin ebelik, dokumacılık, aşçılık ve yas tutmadan ibaret olduğunu dile getirmektedir. Bu ifadelerden hareketle King, kadınların ayinlere katılamamasının, genel olarak eğitimden mahrum bırakılmasının ve dini faaliyetlere katılma konusunda teşvik eksikliğinin sonucunu doğal olarak manevi açıdan yoksun kadınların ortaya çıkmasına bağlamaktadır. Kadınların Tevrat öğreniminden ve öğretiminden mahrum bırakılması gibi genel dini görevlerden muaf tutulmasını, kadınların haham olamayacaklarını ve Yahudi

[165] King, Women And Spirituality, s. 38.
[166] King, Women And Spirituality, s. 41.

mistisizminin geliştiği temel metinlere erişemeyecekleri anlamına geldiğini belirtmektedir.[167]

Bununla beraber King, Yahudi kadınlarının yaşadığı bu genel dışlanma konusunda bazı istisnaların da bulunabileceğini aktarmaktadır. Doğu Avrupa'daki Pietizm akımını[168] ve mistik Hasidik Yahudilik hareketinde bazı kadınların Hasidik haham olabildiklerine dair örnekler sunmaktadır. Buna rağmen kadınların hahamlık görevlerine atanmalarının 19. yüzyılda yaşanan Reform Yahudiliği neticesinde gerçekleştiğini, artık Ortodoks Yahudilerin bile ABD'de ilk kadın papazlarını atadıklarını dile getirmektedir. King, ABD'de tanınmış birçok dindar feministin de bu nedenlerden dolayı Yahudi kökenli olmalarının şaşırtıcı olmadığını vurgulamaktadır.[169]

King, diğer birçok dinde olduğu gibi İslam'da da kadınların dini faaliyetlerinin büyük ölçüde kamusal alandan ziyade özel alanda yürütüldüğünden bahsetmektedir. Müslüman kadınların mistik İslam'da ya da Sufizm'de geleneksel İslam'a göre daha yüksek konuma sahip olduklarından bahsetmiş, 19. yüzyıldan önce kızların eğitimi hakkında nispeten daha az bilgilere sahip olunsa da üst sınıfa mensup kızların İslam dinine ait bazı temel unsurları ev içi ortamda öğrendiklerinden ve Kur'an-ı Kerim okullarına çoğunlukla erkeklerin devam ettiğini aktarmaktadır. King, ünlü sufi kadın Rabia el Adeviyye'den birçok sufi grupların kadın liderlerine kadar birçok Müslüman kadının Sufizm'in gelişmesine ve yayılmasına önemli katkılarda bulunduklarını vurgulayarak tasavvuf alanındaki çalışmalarıyla tanınan Annemarie Schimmel[170] ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Nitekim Schimmel'in bu konudaki ifadeleri şu şekildedir:

> *Kadınlar, Sufizm'de olumlu bir rol oynamışlardır. İlk zahitler, kadınlar hakkındaki ifadelerinde oldukça olumsuz olsalar da, saf aşk kavramını İslam tasavvufuna sokan bir kadın olmuştur ve yüzyıllar boyunca bu nedenle saygı görmüştür. Tasavvufun hemen her alanında kadınlara rastlanır. Sufi tekkelerinin hamileri ve bazı manastırların şeyhleri olarak hareket ederler. Azizler olarak saygı görmüş ve ruhani rehberler olarak kabul edilmişlerdir... Anne olarak, mistik eğilimli pek çok kadın oğullarını derinden etkilemiş ve onlar da erken eğitimleri sayesinde Yol'un liderleri olmuşlardır. Taşrada ve nüfusun en alt*

[167] Ursula King, "World Religions Women and Education", **Comparative Education**, 14.11.2014, http://dx.doi.org/10.1080/0305006870230105, s. 42.

[168] Reform hareketinin ortaya çıkardığı Lutherci Alman kilisesinin içerisinden doğan, resmi kilisenin dogmacı tutumuna karşı bir tepki olarak ortaya çıkan dini akımdır. Bireysel, titiz ve katı bir ahlaki hayata önem veren pietistler züht ve takvayı ön gören bir dini yaşamı benimserler.

[169] King, World Religions Women and Education, s. 44.

[170] Annemarie Schimmel 1950'li yıllarda dinler tarihi alanında adını duyuran ilk kadın dinler tarihçisidir.

tabakalarına kadar mistik eğilimli İslami düşüncenin yayılmasında kadınların rolü küçümsenemez; onlar mistik irfanın, Allah'a ve Peygambere olan sade, mütevazi inancın en önemli depolarıydılar.[171]

Bununla birlikte King'in Schimmel ile aynı görüşte olduğu bir diğer konu da en yüce manevi aşamaya ulaşan istisnai kadınların 'Tanrının adamı' olarak nitelendirilmesinin oldukça uygunsuz bir tanımlama olduğu hususundadır.[172]

King, özellikle Pakistan ve İran gibi bölgelerde yaşayan toplumlarda Müslüman kadınların dini eğitim almasının bazı kesimler tarafından tartışma yarattığına değinmektedir. Pakistan'da *purdah*[173] uygulayan okuma yazma bilen kadınların *Mohalla* okullarında genç kızlara Kur'an'ı, İslami gelenekleri ve ev yönetimi becerilerini öğrettiklerini, ancak bu tür geleneksel eğitim kurumlarının önemsiz görülmesi sebebiyle ihmal edildiklerini aktarmaktadır. Yine İran'da da yetkililerin kadınlara okuma yazma öğretilmemesini tavsiye ettiklerini ve bunun büyük bir felaket olarak görüldüğünü ifade ederek, dini fikir ve öğretilerin kadınların hayatını şekillendirmede, özellikle eğitime erişim ya da dışlanma konusunda güçlü bir etkiye sahip olduklarını vurgulamaktadır.[174]

King, Yahudilik ve İslam'a göre Hıristiyanlıkta kadınların ilk kilisenin gelişiminde daha belirleyici bir rol oynadıklarına, vaaz verme, öğretme ve çeşitli hizmetlerde aktif katılımlarının bulunduğuna dikkat çekmektedir. Ancak 'Kilise Babaları' olarak adlandırılan erkek teologların eserlerinin ve etkisinin daha geniş tanındığını da vurgularken, aynı zamanda 'Kilise Anneleri'nin de varlığına işaret etmektedir. King, kadınların teolojik yazıların oluşturulmasında az yer almalarının temel nedeninin kilise görevlerinden kurumsal olarak dışlanmalarına bağlamaktadır. Orta çağ boyunca eğitimin kilisenin tekelinde bulunması sebebiyle kadınların eğitiminin çoğunun manastırlarda gerçekleştiğini, çoğunlukla da aristokrat geçmişe sahip kadınlara ve kız çocuklarına verildiğini aktarmaktadır. King eğitim konusunda bazı kadınların daha istisnai durumda olduklarına dikkat çekmektedir. Başrahibe Heloise'nin (1092-1163) rahibelerine klasik Yunanca ve İbranice öğretmesini, kadın düşmanlığıyla mücadelesinde öne çıkan Christine de Pizan (1364-1431) gibi isimleri

[171] Annemarie Schimmel, **Women in Mystical Islam**, Women's Studies International Forum, 5, s. 145-51.
[172] King, World Religions Women and Education, s. 44.
[173] Hint dilinde perde anlamına gelmektedir. Cinsiyet ayrımına dayalı, Müslümanlar ve Hindular arasında yaygın olan sosyal bir uygulamadır. Kadınların vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde örtmeleri anlamına gelmektedir. (https://en.wikipedia.org/wiki/Purdah)
[174] King, World Religions Women and Education, s. 45.

örnek göstermektedir. King, orta çağ Hıristiyan kadınlarının çok daha fazla bilgiye sahip olduğundan ve varsayıldığının aksine daha fazla alanda faaliyet gösterdiklerinden bahsetmektedir. Kadınların kilise ve devlet kurumlarında önemli pozisyonlara erişimlerinin kısıtlı olması onların resmi anlamda yüksek öğrenimden menedilmelerine yol açmış olabileceğini ifade ederken zamanla bu durumun değiştiğinden bahsetmektedir. Dini ve seküler eğitimin arasındaki ayrımın ortaya çıkmasıyla beraber kadınlar seküler eğitime daha fazla erişim sağladıkça din öğrenimindeki cinsiyet uçurumu daha da genişlemiştir. Örnek olarak 19. Yüzyıl ortalarında ABD'de ilk kadın papaz olarak atanan Antoinette L. Brown'ı (1825-1921) göstermektedir. Brown'ın ölümünden sonra ABD'de üç binden fazla kadın papaz olduğunu, ancak bu mücadelenin bazı Hıristiyan mezheplerinde hala devam ettiğini aktarmaktadır.[175]

Tarihsel perspektifte kadın maneviyatını inceleyen King, çağdaş kadınların maneviyata olan ilgisinin peygamberane ve radikal özelliklere sahip olduğunu ifade etmektedir. Bu durumun farklı inançlara mensup kadınlar arasında olduğu kadar seküler alandaki kadınlar arasında da görüldüğünü düşünmektedir. Kadınlar arasındaki bu yeni maneviyatın 'kadın ruhu hareketi' veya 'manevi ve metafizik feminizm' olarak tanımlamaktadır. Ancak kadınların maneviyata ilgisinin çok daha eskilere, 19. yüzyıldaki modern kadın hareketinin ilk dalgasına kadar uzandığını dile getirmektedir. Kadınlar o dönemde sadece sosyal, siyasi ve yasal konumlarını değiştirmekle kalmamış, manevi alanda kendilerini geliştirmek ve dinlerinde daha aktif rol üstlenmek için çaba sarfetmişlerdir. Maneviyata yönelik bu amaçlar dönemin pek çok kadın reformcunun düşünce ve eylemlerini etkilemiştir. King bu etkilerin, ilk bölümde bahsettiğimiz Elizabeth Cady Stanton, Mary Wollstonecraft, Florence Nightingale, Matilda Joselyn Gage gibi isimlerin biyografilerinde açıkça görüldüğüne değinmektedir. Dolayısıyla bu ve bunun gibi pek çok kadının sadece sosyal ve siyasi haklar için değil, aynı zamanda manevi amaçları ve ruhsal tatminleri için de mücadele ettikleri anlaşılmaktadır. Bu bağlamda King, aslında sosyal ve politik bir hareket olarak görünen çağdaş feminizmin, açıkça inkâr edilse bile örtük bir manevi boyuta sahip olduğunu vurgulamaktadır.[176]

[175] King, World Religions Women and Education, s. 46.
[176] King, The Search For Spirituality, s. 125.

King, dünyanın dört bir yanından farklı dinlerdeki çağdaş kadınların geleneksel manevi biçimlerin çoğunu sorguladıklarını, kendileri için daha az çekici olan teslimiyet ve itaat gibi manevi idealleri reddettiklerini ve bunun yerine kendi deneyimleriyle daha uyumlu, çağdaş, sosyal ve kişisel sorunlarla daha aktif bir şekilde ilgilenen yeni, daha somut ve içkin bir maneviyat arayışında olduklarını vurgulamaktadır.[177]

2.3. URSULA KİNG'DE MANEVİYAT

King, maneviyata duyulan büyük ilginin, sağlıklı yaşam arayışında olan ve manevi anlamda iyileşmeye ihtiyaç duyan insanların acı ve şiddet dolu gezegende yaşadıklarına dair genel bir farkındalıktan kaynaklandığını düşünmektedir. Bu aynı zamanda, kökleri vizyon, bağlılık ve inanç kaybına uzanan derin bir anlam ve ruhani bir krizdir. İnsanlar, maddi değerlerin, tüketimciliğin ve sömürücü kapitalizmin ötesinde daha derin bir öneme sahip olan bir yaşama kavuşabilmek için son derece manevi açlık çekmektedirler. King bu durumun, küresel adaletsizlikler, savaşlar ve ekolojik tehditler karşısında daha da belirginleştiğini vurgularken, bireylerin ve toplumların bu derin krizler karşısında nasıl bir tepki verebileceği sorusuna odaklanmaktadır. Çünkü bu sorunlar, insanlığın ve gezegenin geleceği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu sorunlarla başa çıkmak için geleneksel yöntemlerin ve düşünce kalıplarının dışına çıkarak yenilikçi ve dönüştürücü düşünce biçimlerine ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bunu yaparken insanlar ve dünya için daha saygılı bir tutum benimsenmelidir ve bu tutum sadece insanlara değil, doğal çevreye ve yaşamın tüm formlarına karşı da sorumluluk bilinciyle hareket etmeyi gerektirmektedir. King, bu dönüşümün sağlanması için dünya ekonomisinin, siyasetinin, eğitiminin, iş dünyasının ve dünya yönetiminin yeniden düzenlenmesine yol açacak bir maneviyatın gerekliliğine vurgu yapmaktadır.[178]

[177] King, The Search For Spirituality, s. 125.
[178] King, The Search For Spirituality, Prologue, x.

2.3.1. Maneviyat Kelimesi Üzerine

Uzun yıllardır insanoğlunun ilgisini çeken ve tarih boyunca çok sayıda kültürel ifade bulan maneviyat konusunun, küresel ve kültürlerarası bir bağlamda eleştirel ve karşılaştırmalı bir şekilde ele alınması 20. yüzyıla özgü bir gelişme olmuştur. Birçok çağdaş sözlük ve ansiklopedi maneviyat, manevi gruplar, manevi deneyim veya manevi disiplinlere atıfta bulunmaktadır. King, maneviyata yönelik ilginin, maneviyat konusuna, benliğin keşfine ve insan psikolojisinin daha farklı şekilde anlaşılmasına verilen önemle bağlantılı olduğunu ifade etmektedir. Hıristiyan geleneği içerisinde ortaya çıkan ve birçok dinde, teolojide ve dini uygulamalarda uzun bir geçmişse sahip olan 'maneviyat' terimi için kesin bir kelime anlamı bulunamamakla beraber maneviyat kavramı, farklı dini geleneklere uygulanmakta, belirli dinlerin içinde ve dışında, birçok dinler arası ve seküler bağlamda kullanılmaktadır. Böylelikle King maneviyatın, insanın yön ve anlam, bütünlük ve aşkınlık arayışını ifade eden evrensel bir kod kelime haline geldiğini dile getirmektedir.[179]

Sınırlı insan deneyimlerimizin ve algılarımızın ötesinde, metafiziksel ve manevi bir gerçekliği ifade ederken kullandığımız 'aşkın' *(transcendent)* kelimesinde olduğu gibi, kendimizden daha büyük bir gerçekliği, bireyin ötesine geçen bir gücü ya da varlığı adlandırmak istediğimizde 'ruhani/manevi' *(spiritual)* kelimesinden sıklıkla bahsedilmektedir. Tarih boyunca filozoflar, teologlar, dini düşünürler, şairler ve mistikler bu kavramı netleştirmeye çalışsalar da bu girişimler farklı sonuçlar doğurmuştur. King, manevi boyutun biyolojik yaşamdan farklı olarak, insan yaşamının özellikle tamamlayıcı bir özelliği olduğunu, bu boyutun zihin ve düşünceyle, bilinçle, ayırt edici düşünmeyle ve öz farkındalık deneyimiyle yakından ilişkili olduğunu vurgulamaktadır. Bu deneyimi tanımlamak için pek çok farklı 'ruh' sözcüğüne sahip olan farklı diller ve kültürlerin varlığına değinen King, Batı'nın manevi düşüncesini büyük ölçüde antik Yunan düşüncesi şekillendirirken, diğer

[179] John R. Hinnells (Ed.), **A New Handbook of Living Religions**, Blackwell Publishing, UK, 1997, s. 667.

kültürlerin ruh veya manevi olan hakkında düşünmek için farklı kaynaklardan yararlandıklarından bahsetmektedir.[180]

Nitekim bu konuda Yunanlılar tarafından kullanılan, ruha işaret eden dört sözcüğe değinir: *psyche, pneuma, thumos, nous*. Bu sözcüklerin her biri farklı bir gerçekliği ifade etmek için kullanılsa da anlam bakımından birbiriyle örtüştüğünü dile getirir. *Psyche* 'nefes' kelimesi ile ilişkilendirilmiş ve kişinin nefes alma yoluyla mümkün kılınan hareketli kişisel yaşamıyla bağlantılı olduğunu belirtir. *Pneuma* ise 'rüzgâr' kelimesi olarak adlandırılmış, doğadaki havanın hareketi ve rüzgârın gücü ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki kelime Yunan filozoflar için bireysel ve kozmik yaşamın ilkesini temsil etmektedir. King, *psyche* kelimesinin bireysel ruh, *pneuma* kelimesinin ise kozmik ruhla ilgili olduğunu dile getirmektedir. *Thumos* kelimesi yaşamın canlılığını, iradenin, duygunun, ruhun ve canın içsel yaşamını tanımlamaktadır. *Nous* ise zihin, ruh, kalp, sezgisel görüş ve iç görü ile ilişkilendirilmiştir. Aynı zamanda *nous* kelimesi Yunanlılar için kendini aşmanın aracı olarak hizmet eden manevi akıl olarak kabul edilmektedir. King, yüzyıllar içinde *psyche* ve *pneuma* kelimelerinin diğer iki kelimeye göre ruh ve can anlamında yakın zamana kadar daha yaygın olarak kullanılmaya başlandığını dile getirmektedir. Yeni Ahit'in Hıristiyan yazarlarının, sonraki dönemlerdeki Hıristiyan teologlar gibi ruh kelimesine karşılık olarak *pneuma* kelimesini benimsediklerini ve yaygın şekilde kullandıklarını ifade etmekle beraber, bu yazarların ruh anlayışının İbranice yazılan İncil'de yaygın olarak kullanılan 'ruah' kelimesine de dayandığını dile getirmektedir. King hem *pneuma* hem de *ruah* kelimesinin, bedenlerimizle ve bedenlerimizde hissedebildiğimiz ancak idrak edemediğimiz veya ele geçiremediğimiz nefes, hava ve rüzgârın görünmez ve elle tutulamaz hareketiyle bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır.[181]

King, Latince *spiritus* isminden ve *spirituals* sıfatından türetilen '*spiritualitas*' kelimesinin kullanımını Aziz Pavlus'un kullanımıyla ilişkilendirerek açıklamaktadır. Aziz Pavlus bu kelimeyi sadece fiziksel anlamda kullanılan beden (*corpus*) anlamında değil, insanın günah işleyen, doğal eğilimlerine tabi olan, kendi başına Tanrı'ya karşı güçsüz olan anlamına gelen bedene (*sarx*) karşıt olarak kullandığını belirtmektedir. Bu nedenle beden (*sarx*) insan bedeni olarak değil, insanda Tanrı'nın Ruhu'nun etkisine

[180] King, The Search For Spirituality, s. 4.
[181] King, The Search For Spirituality, s. 5.

karşı çıkan her şeyi temsil etmektedir. King, bunların aksine, insandaki *pneuma* ya da *spiritusun* Tanrı'nın Ruhu'ndan gelen her şeye açık kılan güç olduğunu ifade etmektedir. Bununla beraber '*spiritualitas*' kelimesinin Latincedeki ilk kullanımının beşinci yüzyılın başlarında Aziz Jerome'a ait bir mektubunda rastlandığına ve vaftiz lütfundan kaynaklanan ruhani yaşam anlamında kullandığına değinir. Kelime nispeten nadir kullanılsa da sonraki dönemlerde anlamı değişmiş, on ikinci yüzyılda '*corporalitas*' (cisimlilik), '*materialitas*' (maddesellik), '*camalitas*' (bedensellik) ve '*mortalitas*' (ölümlük) kelimelerine karşıt olarak kullanılmıştır. King, o zamandan beri 'maneviyat' kelimesiyle ilişkilendirilen bu karşıt düalizmin unutulması ve atılması zor bir miras olarak ifade etmektedir.[182]

King, MS. 1500'lerden itibaren İngilizcede '*spirituality*' olarak kullanılan kelimenin Oxford İngilizce Sözlüğündeki kullanımına değinir. Sözlükte bu kelime, ruhani olma niteliği ya da durumu, maddi ya da dünyevi çıkarların aksine manevi şeylere bağlılık ya da bunlara saygı duyma anlamında kullanılmıştır. '*Spiritual*' kelimesi ise -özellikle dini açıdan ele alındığında- ruha veya yüksek ahlaki niteliklere ait veya bunlarla ilgili, bunları etkileyen anlamında kullanılmaktadır. King, bu tanımlardan hareketle, maneviyatın fiziksel ve maddi olanın karşıtı olarak görüldüğünü ve bedensel ya da zamansal olandan açıkça veya ima yoluyla ayrıldığını belirterek içsel kutupluluğa işaret ettiğini dile getirmektedir. Maneviyatın genellikle bedensel ve maddi ihtiyaçlarımızdan, zaman ve mekândan ayrı, dünya dışı bir şey olarak kabul edildiğini, aynı zamanda insanın psişik deneyiminden farklı ve onun ötesine geçen bir şey olarak da görülebileceğini vurgulamaktadır.[183]

2.3.2. Maneviyat Nedir?

King, tarihsel ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla bakıldığında maneviyattan ancak çoğul olarak bahsedilebileceğini düşünmekte, maneviyatı sadece tek bir ideal veya pratik olarak değil, farklı dini ve kültürel gelenekler tarafından farklı şekillerde ifade edilen ve yaşanan bir olgu olarak ele almaktadır. Çünkü her bir dini gelenek, belirli ideallerin spesifik kültürel ifadelerini temsil eden birçok farklı maneviyat

[182] King, The Search For Spirituality, s.6.
[183] King, The Search For Spirituality, s.7.

anlayışı ve maneviyat okulları barındırmaktadır. King' göre tekil olarak maneviyat, yüce bir ideal olarak soyut ve ulaşılamaz bir kavram olarak değil aksine somut, yaşanan ve insanların deneyimlerinde var olan bir olgudur. Kişisel bir deneyim olduğu kadar tüm topluluklar tarafından yaşanan ve öğretilen bir süreci içermekle beraber zamansız ve evrensel oluşuyla belirli bir dönemle sınırlandırılamamaktadır. Bu bağlamda maneviyatın sahip olduğu tarih, yıllar boyunca insanlarla beraber olan, bugün de pek çok insanın aradığı, kalıcı, ebedi ve ezeli olana, bütünlüğe, huzura, neşeye ve mutluluğa duyulan özlemleri barındırmaktadır.[184] King deneyime yaptığı güçlü vurguyu şu şekilde ifade etmektedir:

> *Maneviyat, dünyadan manastıra, çöle veya mağaraya, hatta kişinin kendi kalbinin sessizliğine veya zihninin derinliğine kalıcı bir geri çekilme değildir. Aksine, deneyimin ortasından doğan maneviyat, insanların yaptığı ve olduğu her şeye anlam, değer ve yön vererek yaşamın bütünlüğüne giriş noktası anlamına gelir.*"[185]

King, maneviyatın ne olduğundan ziyade ne yaptığını sormanın daha faydalı olabileceğini düşünmektedir. King'e göre maneviyat tüm insan deneyimleriyle ilişkilendirilse de özellikle hayal gücüyle, insanın yaratıcılığı ve kabiliyetleriyle, kendimizle ya da başkalarıyla, genellikle İlah, Tanrı ya da Ruh olarak tanımlanan aşkın bir gerçeklikle olan ilişkilerimizle yakından bağlantılıdır. Bununla birlikte kutsama ve neşe duygusu, tapınma ve teslimiyet, mücadele ve acı çekme gibi olguları da içerebilmektedir.[186]

King, maneviyatın evrensel bir insan arayışını kapsadığını vurgularken inanç ve maneviyat arasındaki ilişkinin de aralarındaki yakınlığının kabul edilmesi gerektiğini dile getirmektedir. Eğer maneviyat, bir inancın o inancı yaşamaya yönelik bilgeliği olarak nitelendirilirse bu, dünyadaki diğer manevi geleneklerle de diyalog kurmayı içermelidir. [187] King, daha geniş ve karşılaştırmalı bir perspektiften bakıldığında maneviyatın açıkça dinle bağlantılı olduğunu ancak sadece dinin kapsamına girmediğini vurgulamaktadır. Çünkü maneviyatın geniş bir şekilde araştırılması ve anlaşılması sadece bir dini inanca sahip kişiler için değil, aynı zamanda psikoterapi, ekoloji ve barış gruplarının destekçileri, yeni dini hareketlerin taraftarları ve kadın hareketi için de önemli bir ilgi alanıdır. İnsanlar din ve maneviyatı keskin bir

[184] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 668.
[185] King, The Search For Spirituality, s.195.
[186] King, The Search For Spirituality, s.2.
[187] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 669.

şekilde ayırdığında veya karşı çıktığında din genellikle dışsal ve kurumsal yönlerle ilişkilendirilirken maneviyat ise, daha içsel olana, sosyal ve kurumsal yaşamla daha az ilgisi olan kişisel bir içselliğe indirgenmektedir. King bu yaklaşımın hem din hem de maneviyat açısından noksan bir bakış açısını, vizyon kaybını ve insan yaşamının gelişimini tam anlamıyla besleyebilecek temel enerji kaynaklarından mahrum bırakılan bir perspektifi içerdiğini dile getirmektedir. Maneviyat ve din arasında yapılan bu keskin ayrım, insanların ve dünyanın gelişmesi için ihtiyaç duyulan kişisel ve sosyal dönüşümlerin geliştirilmesine yardımcı olmamaktadır.[188]

Maneviyat genellikle maddi, fiziksel ve dışsal olanın aksine içe dönük bir arayış olarak kişinin iç dünyası, ruhsal ve manevi gelişimi olarak algılanmaktadır. Maneviyatı dini olandan daha geniş, daha yaygın ve daha az kurumsallaşmış olarak algılayanlar olduğu gibi, özellikle dini ve mistik deneyimlerle ifade ederek maneviyatı dinin merkezi ve kalbi olarak niteleyen bakış açıları da vardır. King bu yaklaşımların düalist ve yanlış bir şekilde idealize edilmiş anlayışlar olarak nitelendirmektedir. Çünkü maneviyat, sadece içsel deneyimle sınırlı olmadığı gibi aynı zamanda kişinin kendine, başkalarına, doğaya ve Tanrı'ya karşı duyarlılığında bir büyüme çabası ve insan olmanın neleri kapsadığına dair bir keşif içermektedir. Bu anlamda King maneviyatın tam insanlık arayışıyla ilişkili olduğunu ifade ederek bütüncül bir yaklaşımı benimsemektedir.[189]

King, maneviyatın insan deneyimine derinlemesine dayandığı gibi aynı zamanda bizi çevreleyen ve çağıran daha büyük, daha dolu bir gerçeklik olduğu inancıyla da bağlantılı olması sebebiyle bir çağrı olarak anlaşılabileceği gibi bir hedef ve süreç olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda örnek olarak Matta 5:48' de geçen "*Göklerdeki Babanız nasıl kusursuzsa siz de öyle kusursuz olmalısınız*" ifadesinde yer alan kutsallık ve mükemmellik çağrısını göstermektedir. King, Hıristiyanlığın başlangıcından günümüze kadar gelen manevi mükemmellik arayışının, Tanrı'nın ruhunda yaşanan bir hayata, yeni yaşam biçimlerine, çileciliğe, manastırcılığa ve mistisizme yol açtığını dile getirmektedir. Orta çağ ve modern azizlere ve mistiklere kadar sayısız Hıristiyan yazarların manevi arayış ve mücadeleler hakkında yazılar yazması, talimatlar ve öğretiler bırakması sebebiyle maneviyatın, Hıristiyan yaşamının

[188] King, The Search For Spirituality, s.2.
[189] Ursula King, **Christ in All Things**, Orbis Books, New York, 1997, s. 9.

pratiği ve teorisi olarak da tanımlandığını vurgulamaktadır. Ancak King, her ne kadar maneviyat sözcüğünün kökeninin Hıristiyanlığa ait olduğunu ifade etse de diğer dini geleneklerin maneviyat anlayışlarının öne çıkarılmamasına karşı çıkmaktadır. Nitekim bu konuda Mircea Eliade'nin editörlüğünü yaptığı *The Encyclopedia of Religion* (Din Ansiklopedisi) adlı eserinde maneviyatla ilgili tek metnin 'Hıristiyan Maneviyatı' olmasını ilginç bulmakta ve eleştirmektedir. Bu bağlamda bazı Batılı yazarların 'maneviyat' teriminin sadece son yıllarda kullanılmaya başlandığına dair görüşlerini yanlış bulmakta, 19. yüzyılda Swami Vivekananda ile başlayan Hindu reformcularının Hint maneviyatını Batı materyalizmiyle karşılaştırdığını ve Batı'nın hala keşfetmesi gereken maneviyat hazinelerine Hindistan'ın sahip olduğunu ilan ettiği dönemde karşılaştırmalı bir bağlamda kullanılmaya başlandığını vurgulamaktadır.[190]

King ister ibadet eden topluluk ister kilise kurumu ister azizler cemaati, ister Mesih'in bedeni ya da Tanrı'nın Krallığı olarak anlaşılsın, Hıristiyanlığın her zaman toplumsal boyuta güçlü bir vurgu yapmasına rağmen, geleneksel maneviyatın çoğunun ruhun Tanrı'yı arayışını vurgulayarak oldukça bireyselci olduğundan bahsetmektedir. Orta çağda kutsallaştırmanın baskın yeri olan ve manevi ideali yansıtan manastır, Protestanlığın yükselişiyle beraber kutsallaştırmanın yerini günlük ilişkileri ve sorumluluklarıyla toplumdaki sıradan yaşama bırakmıştır. King bu değişimin sonucunda maneviyatın, sadece ayrıcalıklı bir yaşam biçiminde değil, günlük yaşamda herkesin erişebileceği bir 'dünya içinde olma maneviyatı' haline geldiğini dile getirmektedir.[191]

Neredeyse tüm dinler, manevi mükemmelliğe ve belirli ruhani hedeflere ulaştıracak öğretiler ve disiplinler konusunda müridi inisiye edebilecek bir ruhani danışman, rehber, üstat ya da guru tarafından sağlanan, belirli aşamaları olan manevi yönlendirme ihtiyacını kabul ederler. Bu yönlendirmeleri içeren uygulamalar, bireysel ve toplumsal duadan sessizlik pratiğine, zihnin dinginleştirilmesine, meditasyona, tefekküre, kutsal metinlerin ve mantraların okunmasından veya ezberlenmesine, oruca, kefarete ve hac ziyaretlerine ve daha pek çok ritüele kadar uzanmaktadır. King, maneviyatın büyük bir kısmının zihni ve ruhu geliştirmek için gerekli boş zamana sahip olan dini bir elit tarafından geliştirildiğini ifade ederek iki ana maneviyat

[190] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 670.
[191] King, Christ in All Things, s. 11.

modelinden bahsetmektedir. Bunlardan ilki; dini üstadı toplumdan ayıran, feragat maneviyatının 'münzevi/manastır (*ascetic/monastic*) modeli', diğeri ise münzeviliğin daha az belirgin olduğu, kişinin sıradan yaşamından kopmadan uygulanan 'ev sahibi maneviyatı (*householder spirituality*)' modelidir. King her ne kadar Reformdan sonra manastır yaşamı toplumdaki sıradan yaşama kaysa da Hıristiyanlıkta münzeviliğin örneklerine rastlandığını dile getirmektedir. Dünyadan el etek çekme fikrine önem verilen Hinduizm ve Budizm'de ise ev sahibi maneviyatı modellerine rastlansa da feragat kadar önem ve değer verilmediğini de eklemektedir. Buna karşın Sihizm, Yahudilik ve İslam dinlerinde ise ev sahibi maneviyatının benimsendiğini dile getirmektedir.[192]

King, manevi yolu hareket ve dönüşüm olarak tanımlamakta, bir öğretici ve bir dizi öğretinin rehberliğinde, ruhun belirli bir yol boyunca yaptığı yolculuğa benzetmektedir. 'Yol' teriminin farklı dini geleneklerdeki kullanım şekillerine atıfta bulunarak örneklendirmektedir: Yahudi geleneği dini normlardan bahsederken gidilecek yol anlamında '*halakha*' terimini kullanmakta, ilk Hıristiyanlar Mesih'in öğretilerinden 'yol' olarak bahsetmekte, Çin'de nihai gerçekliğin kendisi '*Tao*' yani yol olarak bilinmekte ve Kutsal Hindu edebiyatında kurtuluşa giden yol olarak eylem, meditasyon ve ibadetten bahsedilmektedir. King bu yolculuk sırasında ulaşılmak istenen nihai manevi hedeflerin dini gelenekler arasındaki önemli farklılıklarına dikkat çekmiş, insanların Tanrı ya da ilahi olanla birleşme arayışında olabileceğini, 'Brahman' olan nihai birliğe ulaşmak için çabalayabileceklerini, 'Nirvana' durumuna erişmeye çalışabileceklerini, kurtuluşu ya da özgürlüğü (*mokşa*) bulmayı ya da cennete ulaşmayı umabileceklerini dile getirmektedir. Bu bağlamda her dini geleneğin manevi anlamda çok zengin kaynaklara sahip olduğunu ve günümüzde elimizde bulunan iletişim araçları sayesinde bu kaynaklardan yararlanabileceğimizi ve yaşamlarımızı zenginleştirebileceğimizi vurgulamaktadır.[193]

2.3.3. Dinin Ötesinde Bir Maneviyat

[192] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 671.
[193] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 674.

Ursula King'e göre her şeyi kapsayan ve kucaklayan maneviyat anlayışı, din ve maneviyatın birbirinden ayrı ve bağımsız olup olmadığı sorusunu da gündeme taşımaktadır. Modern Batı dünyasında dinin özelleştirilmesiyle beraber tamamen özerk ve tüm kurumsal dinlerden kopuk birçok alternatif maneviyat geliştirilmiştir. Bu alternatif maneviyatlar geleneksel dinle olan bağlantılarını koparan, bireysel ve özgün maneviyat arayışları olarak tanımlanabilmektedir. King bu alternatiflerin; uyarlanmış, yeniden yorumlanmış, dünyayı etkileyen etik ve çevresel konulara odaklanarak bazı geleneksel dini unsurları da içinde barından bir karışım olabileceği gibi, önceliği kişisel benliğin keşfine veren bir maneviyat modeli de olabileceğini düşünmektedir. Öyle ki bu maneviyat modellerinin çoğunun psikoloji ve psikoterapi uygulamalarından güçlü bir şekilde etkilendiklerini, benlik keşfine öncelik veren maneviyat modellerinin sıklıkla dine alternatif olarak görüldüğünü dile getirmektedir.[194]

King bazı insanların maneviyatın dinden tamamen bağımsız olduğunu ve kurumsal dinden çok farklı bir şey olduğunu öne sürmelerinin sebebinin, bu alternatif maneviyat modellerinin çoğu zaman dinin gölge yanını yansıtıyor gibi görünen hiyerarşik dini kurumlardan daha iyileştirici ve sağlıklı olduklarını düşünmelerinden dolayı kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında maneviyatın, geleneksel dine karşı bir direnç biçimi olarak bile anlaşılabileceğini düşünmektedir. Bazı yazarların maneviyatı dini kurumların dışındaki tüm ruhani yönelimler ve uygulamalarla bağlantılı olarak görürken, dini de sadece kiliseler, sinagoglar, camiler, tapınaklar ve diğer dini kurumların içinde olup bitenler olarak görmelerini eleştirmektedir. Ayrıca yeni bir yaratım ortaya koyamayan birçok seküler maneviyatın köklerinin antik, orta çağ veya erken modern kaynaklara dayanan daha önceki Batılı ve Doğulu fikirlerden türetildiğinin de farkında olunması gerektiğini vurgulamaktadır. King'e göre çağdaş seküler maneviyatlar bireyci olma eğiliminde olmakla beraber kendine düşkünlük noktasına kadar bile varabilmektedirler. Geniş ölçüde eklektik olsalar da aynı zamanda daha otantik bir yaşam arayışı konusunda farklı felsefi ve manevi öğelere açıktırlar.[195]

King, dinlerin derin ve radikal bir yeniden yorumlama ve dönüşüm süreçlerinden geçmesinin, maneviyattan tamamen koparılabilecekleri anlamına

[194] King, The Search For Spirituality, s. 14.
[195] King, The Search For Spirituality, s. 16.

gelmediğini vurgulamaktadır. Çünkü radikal bir bölünme din ve maneviyatın tamamen ayrılmasına yol açacaktır. Oysa dinler hala manevi öze sahiptir. Ayrıca dinler ister maneviyatın alt kümeleri olarak görülsün, isterse de ikisi arasındaki ilişki tersine dönmüş olsun, maneviyat ve din arasındaki ilişkinin her zaman birçok yönden varlığını sürdüreceğini düşünmektedir. Kendi deyimiyle yerleşik dinlerden ayrı ve onlardan daha üstün görülen yeni 'dinin ötesinde bir maneviyat' arzusu, King'e göre çok basit ve düalisttir. Bu yaklaşım, geçmişin tek tip ve değişmez bir manevi anlayışa sahip olduğu varsayımına dayanmakta, birçok yönden idealize edilmiş maneviyat kavramlarının geçmişe dönük yansımalarını temsil etmektedir. Oysa King bunların ampirik olarak doğrulanamayacağını vurgulamaktadır. Günümüzün geçmiştekilerden çok daha yüce ve farklı olabilecek, dünyanın ve toplumun ihtiyaçlarına yönelik yeni maneviyat biçimlerini de ortaya çıkarabileceğini düşünmektedir. Bu tür tartışmaların teoride ilgi çekici bir yönü olsa da pratikte din ve maneviyatın birbirinden ayrılamayacağını şu sözlerle savunmaktadır[196]:

> *Modernitenin etkisiyle Batı'da maneviyat anlayışının kökten değiştiğine şüphe yoktur, ancak maneviyatın dinden tamamen ve kalıcı olarak ayrılmış olarak görülüp görülemeyeceği de şüphelidir. Tarihsel ve yapısal olarak dinler hala manevi bir çekirdeğe sahiptir ve maneviyat ile din arasındaki geleneksel ilişki artık tersine dönmüş ve geçmişte olduğundan çok farklı olsa da hala maneviyatın büyük bir kısmını beslemeye devam etmektedir. Her ne kadar maneviyatın günümüze göre dinamik, organik ve evrimsel kategorilerde yeniden yorumlanması gerekse de bazen 'yaşayan dinler' olarak adlandırılan büyük dini gelenekleri, dünyadaki çoğu insan için -özellikle de Batı dışındaki insanlar için- 'anaokulları' hatta 'maneviyatın üniversiteleri' olarak görüyorum*.[197]

King, daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında moderniteyi insanlık tarihinin en tek boyutlu ve aşkınlığa en az açık kültürü olarak ifade etmektedir. Çünkü modernite, insan yaşamının ve deneyimlerinin birçok yönünü göz ardı eden, manevi veya derin anlam arayışlarına kapalı olan, insanların ruhsal ve duygusal tatminsizliklerine sebep olan bir dönemdir. Modern psikoloji, özellikle derinlik psikolojisi, her ne kadar bilinçli ve bilinçdışı zihinlerimizin öğelerini her zamankinden daha fazla keşfetse de insanın manevi doğasını, ruhunu ve kader duygusunu kaybetmiş görünmektedir. King derinlikten yoksun, görüntüye ve bilgiye boğulmuş toplumu manevi bir çorak araziye benzetmektedir. Ancak bu arazilerin büyümek için verimli topraklar taşıdığını da belirtir. Yani geleneksel kimliklerden yoksun pek çok çağdaş

[196] King, The Search For Spirituality, s. 17.
[197] Ursula King, "Can Spirituality Transform Our World?", **Journal for the Study of Spirituality**, Equinox Publishing, UK, 23.05.2011, s. 20.

insan dünyayı yön bulmanın zor olduğu bir çöl olarak görse de bu durum onları daha esnek, dinamik ve keşfe açık bir maneviyat arayışına da yönlendirmektedir.[198]

Bu bağlamda King'in şiddetle karşı çıktığı bir diğer konu ise maneviyatın ticari bir malzeme haline getirilmesi ve popüler kültür yoluyla pazarlama stratejilerinin bir parçası haline gelmesi olmuştur. Maneviyattan beklenmedik ve bazen şaşırtıcı bir şekilde bahsediliyor olmasının, maneviyatın gerçek anlamının karmaşıklaşmasına ve belirsizleşmesine sebep olduğunu düşünmektedir. Bu durum maneviyatın ciddi bir uğraştan ziyade moda veya geçici bir heves olarak algılanmasına sebep olmakla beraber her yıl milyonlarca doların harcandığı bir manevi turizm olarak damgalanmasına yol açmaktadır. King, alternatif manevi terapilerin, moda inziva merkezlerinin ya da popüler meditasyon kurslarının Batı toplumu üzerinde çok az fark edilir bir etki yarattığını vurgulamaktadır. Aynı zamanda yalnızca iç huzuru, kişinin gerçek benliğini ya da yaşam amacını bulmak için kişisel kaygılara odaklanan bir maneviyatın -birey için ne kadar değerli olursa olsun- oldukça gerçeklerden uzaklaşan bir yaklaşım yarattığını savunmaktadır.[199]

Nitekim King'e göre maneviyat sadece hedonizm ve kişisel mutluluktan ya da kişinin özel zevklerine uygun bireysel inanç sistemlerinden ibaretse, o zaman toplumu aşağı doğru sürükleyen bir yolculuk ve şok bekliyor demektir. Bu bağlamda King'in maneviyata yönelik yaklaşımı hem kişisel hem de adalet, barış, şiddetsizlik ve ekolojik uyum arayışı gibi toplumsal kaygıları içeren bütüncül bir yaklaşımdır.[200]

2.3.4. Manevi Feminizm

Geleneksel inançların ve kesinliklerin sorgulandığı post modern dönemin yansıttığı yönlerden biri de şüphesiz bireysel deneyim ve anlam arayışları olmuştur. Bu arayışlar herhangi bir dine bağlı kalmadan da manevi deneyimler yaşanıp yaşanamayacağı sorusunu gündeme getirmiştir. King, tüm insanların içindeki manevi potansiyeli keşfedebilmeleri için daha fazla farkındalığa yönelik bir eğitimin şart olduğunu vurgulamaktadır. Geçmişte bu tür bir maneviyat eğitiminin her zaman belirli bir inanç bağlamında, belirli bir dini geleneğin sosyal ve kurumsal ortamında

[198] King, The Search For Spirituality, s. 20.
[199] King, The Search For Spirituality, s. 11.
[200] King, The Search For Spirituality, s. 11.

verildiğine değinerek maneviyatın belirli öğretilerde, manevi disiplinler ve mükemmellik öğretileri olarak formüle edilen ve başkalarına kutsallık yolunda rehberlik edebilecek yaşanmış bir deneyim olarak ifade etmektedir. Ancak bu kutsallık anlayışının bugün anladığımız gibi kişinin hem kendisiyle hem de toplulukla uyum ve dengeli bir biçimde gelişimini içeren bir bütünlüğü ifade etmediğini, genellikle tek taraflı antisosyal ve kadın karşıtı olduğunu belirtmektedir. King, geçmişte maneviyatın büyük bir bölümünün sosyal, kültürel ve entelektüel erkek elitleri tarafından geliştirildiğini dile getirmektedir. Farklı dinlerdeki kutsallık ve mükemmellik öğütlerinin karşılaştırmalı bir incelemesi neticesinde, erkeklerin ruhani arayışlarının genellikle beden ve dünyayı küçümsemeyle ilişkili olduğunu ortaya koyduğundan bahsetmektedir. Bu bağlamda geçmişin çoğu maneviyatını, erkekleri hem birbirinden hem kadınlardan ayıran, beden, iş ve madde deneyimini de ruhtan ayıran derin bir düalizm olarak görülebileceğini vurgulamaktadır.[201]

King, manevi öğreti ve uygulamalar cinsiyetler arasında ayrım yapmadan uygulanabilir gibi görünse de gerçekte içerisinde cinsiyetçi ve kadın karşıtı unsurlar barındırdığını dile getirmektedir. Manevi arayış içinde olan kişilere verilen tavsiyeler genellikle beden ve kadın karşıtı olup, kadın bedeninin küçümseyen bir tutumu yansıtmaktadır. Bu nedenle King, kutsallık ve mükemmelliğe ilişkin erkek modellerinin, manevi yaşam sürdürmek isteyen kadınlar için çekici olmadığını belirtmektedir.[202]

King birçok geleneksel kalıplaşmış düşüncelerin, insanların maneviyat hakkındaki düşüncelerini hala içten içe etkilediğini düşünmektedir. En yaygın olanı ise Batı kültüründe hala derin köklere sahip olan aşkın/içkin gibi düalizmlerdir. Erkeklik genellikle akıl, aşkınlık ve tanrısallıkla ilişkili olarak algılanırken, kadınlık beden, içkinlik ve insanlık ile ilişkili olarak algılanmaktadır. King bu durumun sadece Hıristiyanlık ve Yahudilikte değil, diğer dinlerin çoğunda da geçerli olduğunu ifade ederek pek çok dini öğretinin karakteristik özelliğini oluşturan kadınların erkeklerden daha aşağı olduğu yönündeki yaygın algının, kadınların uzun bir süre boyunca manevi otorite alanlarından ve dini kurumların manevi hiyerarşilerinden dışlanmalarına sebep olduğunu vurgulamaktadır.[203]

[201] King, Christ in All Things, s. 10.
[202] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 671.
[203] King, The Search For Spirituality, s. 138.

Dolayısıyla maneviyat, iş ve madde dünyasının ruh dünyasından ayrıldığı geleneksel ve düalist bir anlamdan ziyade, toplumsal cinsiyet, iş, çevre, kişisel ve sosyal deneyimin pek çok yönüne ilişkin ataerkil tutumları radikal bir şekilde dönüştürerek bir bütünlük arayışı olarak ele alındığı anlamda, kadın hareketinin merkezi teması haline gelmiştir. King feminizm hareketi içerisinde, genellikle Tanrıçaya tapınmayla bağlantılı olan, 'kadın ruhu hareketi' veya 'metafizik ya da manevi feminizm' olarak tanımladığı örtük bir maneviyattan bahseder. Özgürlük, barış, adalet gibi feminist amaçlar ve kadınların tam insanlığını gerçekleştirme arayışı, sadece sosyal, ekonomik ve siyasi değil aynı zamanda manevi amaçlardır. King feminist maneviyatın kadınların kişisel, sosyal ve siyasi değişimleri etkilemek için kendi içlerinde bulunan güce dair yeni farkındalıkları içerdiğinden bahseder. Nitekim bu tür bir maneviyat, kadınların benliklerini, içsel güçlerini ve potansiyellerini keşfetmelerini, kim olduklarını ve bu dünyada nasıl etkili olabileceklerini anlamalarını, birbirleriyle güçlü bağlar kurarak daha büyük topluluklara katkıda bulunmalarını ve kadınların kutsal kavramlarını kendi perspektiflerinden yeniden tanımlamalarını ve daha kapsayıcı hale getirmelerini içermektedir. Böylece kadınlar aynı zamanda dünyanın birçok dininde mevcut olan kadın imgeleri ve sembolizminde geçmişin kadın azizleri ve mistiklerine dair manevi bir mirası da keşfetmektedirler.[204]

King, geniş anlamda feminist maneviyatı ister geleneksel olarak dini ister seküler yollarla sürdürülsün, çağdaş kadınların manevi arayışı ve yaratıcılığı olarak tanımlamaktadır. Özel anlamda ise feminist maneviyat, ikinci dalga feminizmden doğan ve geleneksel dini sınırların ve kurumların dışında var olan yeni bir manevi hareketi ifade etmektedir. Feminist maneviyatı 'ruh' (*spirit*) tarafından belirlenen gerçekliğin ve gücün kadınlar tarafından geri kazanılması olarak ifade eden King, aynı zamanda kadın gücünün İlahi olanda yer alması, dine ve kültüre tam olarak katılarak manevi alemi şekillendirmeye katılma haklarının yeniden elde edilmesi olarak tanımlamaktadır. Aynı zamanda kadınların deneyimlerine dayanır ve kadınlar arasında bağ kurmaya yöneliktir. Maddenin, bedenin ve dünyanın doğasında var olan iyiliğe inanmakla beraber ekolojik duyarlılıkla gelişir ve İlahi olanı yeniden imgeleştirir.[205]

[204] Hinnells (Ed.), A New Handbook of Living Religions, s. 678.
[205] King, The Search For Spirituality, s. 130

King feminist düşüncenin maneviyat için belirleyici bir eleştirel kategori olarak hareket ettiğinden bahseder. Olumsuz anlamda feminist eleştirel düşünce geleneksel dinlere ve maneviyatlara dışlayıcı yönleri, kadınları reddetmeleri ve ikincilleştirmeleri nedeniyle meydan okurken olumlu anlamda ise farklı, daha bütüncül bir yaklaşımla dünyayı ve yaşamı onaylayan dini olasılıkları keşfetmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda kadın hareketini 'manevi bir devrim' olarak adlandıran feminist teolog Mary Daly ile hemfikirdir.[206] Uygulanabilir bir maneviyat arayışı hem feminizm hem de maneviyat üzerine yazılan yazılarda farklı fakat birbiriyle ilişkili olarak ifade edilmekte ve ortak temaları paylaşmaktadırlar: parçalanmış bir dünyada bütünlük ve iyileşme arayışı. [207]

Feminizmin sadece kadınlar için değil, tüm insanlar için sosyal, siyasi ve manevi sonuçları olan yeni bir düzenlemeyle ilgilendiğini vurgulayan King, feministlerin geleneksel maneviyatlara meydan okumalarının sebebinin bu maneviyat modellerini son derece düalist ve bölücü olarak görmelerine ve bunun yerine hayata karşı daha bütünleyici bir yaklaşım arayışında olmalarına dayandırmaktadır. Ayrıca bazı feministleri feminizmin geniş kapsamlı etkilerini anlayamayacak kadar dar görüşlü ve dogmatik oldukları için eleştirerek feminizmin sadece siyasi ve sosyal değişimle sınırlı olmadığını, aynı zamanda manevi alanı da dönüştürmeyi hedeflediğini vurgulamaktadır.[208]

Son birkaç yılda feminist hareket içinde yer alan kadınlar arasında din ve maneviyat konularına ilginin artmasıyla beraber maneviyata ilişkin toplantıların düzenlenmesi, yeni ritüeller, dua ve meditasyon gruplarının oluşması gibi faaliyetler ortaya çıkmıştır. King bu faaliyetlerin hepsinin yeni biçimlerde büyüyen inancın, günümüz dünyasında kaybolmuş gibi görünen ve yeniden kazanılmasına imkân sağlayan bir dini bilincin işareti olarak görmektedir. King'e göre maneviyat günümüzün tahrip edici sorunlarıyla ilişkili olmalıdır ve bunun sağlanması için de kültürler ve dinler arası olması gerekmektedir. Aynı zamanda toplumsal cinsiyet farklılıklarına ve kadınlar arasında onları bütünlüğe ve birliğe, daha geniş bir topluluğa çağıran yeni bilince de dikkat etmek zorundadır.[209]

---

[206] Mary Daly, **Beyond God The Father: Toward a Philosophy of Women's Liberation,** Beacon Press Publishing, 1993, s. 6.
[207] King, Women and Spirituality, s. 6.
[208] King, The Search For Spirituality, s. 218.
[209] King, The Search For Spirituality, s. 222.

King yüzyıllar boyunca günümüz kadınlar ve erkekler için ilham verici olan pek çok kadın aziz ve mistik için 'manevi ata' terimini kullanmaktadır. Dünyanın farklı dinlerinde kadınların sahip olduğu bu büyük manevi mirasın keşfi şaşırtıcı bir zenginlik kaynağı olarak görmekte ancak yine de çoğu dinin kadınların dini aydınlanma ve manevi arayışlarını teşvik etmekten ziyade yaşamlarının daha çok ev içi hizmet ve aile görevleri olarak sınırlandırılmasının acı bir gerçek olduğunu ifade etmektedir. Oysa tarih boyunca ailelerinin, çevrelerinin ve dini otoritelerin isteklerinin aksine manevi bir yol izlemek için büyük zorluklara karşı mücadele eden pek çok kadına rastlanılmaktadır. King, kendi cemaatlerini kurmak için mücadele eden kadınların özerklik, bağımsız güç ve manevi otorite iddialarının erkek egemen hiyerarşi sistemi tarafından kısıtlandığını ve bu durumun bugün de devam ettiğini dile getirerek kendisi gibi Protestan Reformunun kadınların dini cemaatlerini ortadan kaldırarak ataerkil kilise yapılarını güçlendirdiğini savunan[210] Elisabeth Schüssler Fiorenza ile hemfikirdir. Bu durumun en belirgin örneğinin çağlar boyunca manastırlarda yaşayan sayısız kadın alim, mistik, sanatçı, aktivist, şifacı ve rahibelerin tarihinde görüldüğünü belirtmektedir. Nitekim bu mücadelenin Hıristiyan olsun ya da olmasın tüm kadınların gurur duyabilecekleri bir miras olduğunu vurgulamaktadır. Bu miras aynı zamanda dişil bir ilahinin, kadın bilgelik figürlerinin ve Ruh'un sembollerinin ve imgelerinin nerede bulunabileceği sorusunu da ortaya çıkarmaktadır.[211]

King, çağdaş feminist maneviyatın en önemli özelliğinin Batı toplumlarında Tanrıçanın yeniden keşfedilmesi ve ona tapınılması olduğunu dile getirmektedir. Bundan dolayı feminist maneviyat 'Tanrıça maneviyatı' ile eş tutulsa da özdeş olmadıklarını düşünmektedir. Günümüz Tanrıça maneviyatının hem geleneksel hem de geleneksel olmayan dini kaynaklardan beslendiğini ve birçok yeni dini ritüel ve uygulama ürettiğini vurgulamaktadır. Sayısız kültürel ve tarihsel formda ortaya çıkan Büyük Tanrıça figürü, aşkın olmaktan ziyade içkin olarak görülür ve beden ve toprakla güçlü bir şekilde bağlantılıdır. Tanrıçanın en güçlü sembollerinden biri, kadınların aylık kanama, doğurganlık ve doğum yapma gibi bedensel döngüleriyle bağlantılı ay olarak kabul edilmektedir.[212]

[210] Fiorenza, In Memory of Her, s. 346.
[211] King, The Search For Spirituality, s. 133.
[212] King, The Search For Spirituality, s. 134.

King, Tanrıçanın yeninden keşfinin bir diğer sebebinin de kadınların cadılığı ve aslen 'bilgelik' anlamına gelen Wicca pratiğini keşfetmeleri olduğunu dile getirmektedir. Wicca, geniş bir topluluk tarafından Tanrıçaya tapınılan Tanrıça merkezli bir oluşumdur. Hem kadınlar hem de erkekler tarafından 'covenler' halinde örgütlenmişler, kendi ritüellerini, danslarını ve ilahilerini yaratmışlardır. Bu bağlamda feminist cadılığın en etkili uygulayıcılarından biri aslen Yahudi olan ve asıl adı Miriam Simos olan Starhawk'tır. *The Spiral Dance* (Sarmal Dans) feminist maneviyat üzerine yazdığı klasik bir eser niteliğindedir.[213]

Tanrıça üzerine sistematik düşünceleri, Tanrı'nın erkek terimlerle konuşmasıyla çok fazla ilgilenen Hıristiyan ve Yahudi teolojisinden ayırmak için Naomi Goldenberg tarafından '*tealoji*' terimi ortaya çıkarılmıştır. Bu teoloji büyük ölçüde antik Akdeniz dünyasının tanrıçalarından alınan kadın imgelerini ve metaforlarını kullanmış, Afrika, Asya, Orta veya Güney Amerika gibi diğer kültürlere ait dinlerin tanrıçalarından çok daha az yararlanmıştır. İlahi olana dair kadın imgeleri açısından tarihsel olarak en zengin geleneğe ve çağdaş dünyadaki en canlı yaşayan Tanrıça tapınmasına sahip olan Hinduizm'in Tanrıçalarına, Batı teolojisinde ve feminist maneviyatın pratiklerinde bile çok az rastlanılmaktadır. King bu teolojinin en büyük katkısının, kadın bedenlerinin doğurganlık, yaratıcılık ve hayat verme gibi güçlerinin ilahi yaratıcının faaliyetleriyle bağlantılı olarak görülmesi sonucu kadın kutsallığının yeniden onaylanması olduğunu belirtmektedir.[214]

King, manevi feminizmdeki en önemli gelişmelerden birinin 'ekofeminist maneviyat' alanındaki büyüme ve gelişme olduğunu düşünmektedir. Bu akım feminist maneviyata birçok yönden benzemekle beraber ekolojik meselelere daha açık bir şekilde odaklanmakta, kadınların doğa ve tüm yaşam biçimleriyle olan bağına çok daha güçlü vurgu yapmaktadır. Temel yaklaşımlarından biri; kadınların ve doğanın baskı altında tutulması ve sömürülmesinin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğu ve her ikisinin de yaşamın bütünlüğü ve yeryüzündeki barış için eşit derecede yıkıcı olduğu inancına dayanmaktadır.[215]

Ekofeminist maneviyat, ekoloji ve feminizm arasındaki bağlantıya dayanan yeni bir hareketi tanımlamak için 1974 yılında Fransız feminist Françoise d'Eaubonne

[213] King, The Search For Spirituality, s. 135.
[214] King, The Search For Spirituality, s. 134.
[215] King, The Search For Spirituality, s. 136.

tarafından ortaya çıkarılan 'ekofeminizm' kavramından doğmuştur. Rosemary Radford Ruether, Mary Daly, Susan Grifin, Carolyn Merchant gibi isimlerin çalışmalarıyla geliştirilip sistematik hale getirilmiştir.[216]

Ekofeminist bakış açısına göre benliklerimiz, yeryüzü ve İlahi olan arasında bir kopukluk vardır ve bu kopukluk iyileştirilmesi gereken derin bir yarayı ifade eder. King'e göre kadınlar bu yaranın iyileştirilmesi için önemli katkıda bulunabilirler, çünkü yeryüzü ve kadınlar doğum ve yenilenme süreçleri vasıtasıyla yaşamı yeniden dokuyabilir, hepimizin parçası olduğu birbirine bağlı bir ağ yaratma gücüne sahiptirler. King bundan dolayı ekofeminizmin kutsala doğru güçlü bir yönelime sahip olduğunu vurgulayarak bir amacının da ekofeminist tinselliklerin geliştirilmesi yoluyla geleneksel dinlerin yenilenmesi olduğunu belirtmektedir. King'e göre ekofeminist maneviyatın önemli temalarını, kadın bedeni ve toprak arasındaki bağlantılar, doğanın mevsimleriyle arasındaki uyum, yaşamın dinamizmi ve enerjisi oluşturmaktadır. Bu maneviyat, doğa ve kültür arasındaki sınırları yıkarak daha barışçıl ve hiyerarşiyi reddeden alternatif bir kültür oluşturmayı hedeflemektedir.[217]

Dine bağlı feministler için inanç ve feminizm deneyimlerinin önemli iki parçasıdır. İnanç seküler feminizm için bir meydan okuma olduğu gibi feminizm de inanç toplulukları için güçlü bir meydan okuma olarak ifade edilmektedir. İnançlı feministler cinsiyetçi dini yapılar tarafından yabancılaştırılan kadınlar ile tarih boyunca kadınların bastırılmasını kutsayan ve bunu Tanrı'nın isteği olarak adlandıran dini kurumlar arasında bir köprü görevi görmektedirler. Tüm feministler dinin cinsiyetçi yapısını kabul etmekle beraber bu konuda ne yapılması gerektiğiyle ilgili farklı görüşlere sahiptir. Hıristiyan feministler mensup oldukları kilisenin seslerine kulak vermesi, deneyimlerini paylaşması ve desteklemesinin yanı sıra kendi çağrılarına daha adil ve doğru yaklaşması umuduyla mücadele vermektedir. King kadınların maneviyatının, önce kadınların kendileri için, sonra da başkaları ve toplumun yeniden inşası için yapılan faaliyetleri şekillendiren ve sürdüren bir iç kaynak olarak geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca maneviyat meselesini

[216] Seçil Mine Türk, "Ekofeminizm ve Düalizm Fikri", **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 01.09.2017, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/804406, s. 379.
[217] King, The Search For Spirituality, s. 137.

sadece feminizm içerisinde değil, feminist teoloji içerisinde de yer aldığına değinmektedir.[218]

King, maneviyatın yaşamdan ayrı bir şey olarak değil, daha derin ve zengin bir şekilde yaşanmış ve yansıtılmış bir deneyim olarak, bu deneyimlerimizin anlamına ilişkin içgörü ve kendimizden daha büyük ve derin bir şey aracılığıyla içeriden aydınlatarak kendini ortaya çıkardığını düşünmektedir. Dolayısıyla feminist teolojinin yalnızca tartışmalar ve meselelerle ilgili değil, sonucunda dönüşüm ve yenilenme gibi bir armağan sunan ruhun deneyimleriyle ilgili olduğunu belirtmektedir. Nitekim King'e göre maneviyat deneyimi, içimizdeki ve dışımızdaki yaşamımızı merkeze alan bir gerçeklik olan Tanrı deneyimimiz içerisinde yer alır ancak bu gerçeklik soyut ve bizden ayrı bir şey değildir; deneyimlediğimiz, karşılaştığımız, acı çektiğimiz ve yaptığımız her şeyde bulunur. King böyle bir maneviyatın yaşamı onaylayan ve yaratılan tüm yaşamı seven, gerçek anlamda bir 'yaratılış maneviyatı' olduğunu vurgulamaktadır. King, feminist teologların da varoluşlarının derinliklerini somut olarak yaşadıkları deneyimler ve duygular aracılığıyla yansıttıklarını ifade ederek feminist teolojinin merkezinde yer alan Tanrı tartışmasının ve bunun sonucunda ibadet ve duada kapsayıcı, cinsiyetten arınmış bir dil için verilen mücadelenin, maneviyatın anlaşılması ve uygulanması açısından büyük önem taşıdığını vurgulamaktadır.[219]

[218] King, Women and Spirituality, s. 188.
[219] King, Women and Spirituality, s. 192.

SONUÇ

Genel olarak Ursula King'in feminist teoloji, cinsiyet, kadın ve maneviyatla ilgili görüşleri çerçevesinde incelediğimiz araştırmamızda Ursula King'i daha iyi anlayabilmek için öncelikle feminizmin ve feminist teolojinin genel çerçevede tarihine değinme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Kadınların kamusal alanda ve sosyal hayatta her türlü ikincilleştirilmesini eleştiren seküler feminist hareketin ilk kitlesel örgütlenmesi 19. yüzyıl ortalarında gerçekleşse de kökeninin çok daha eskilere dayandığını tespit ettik. 1789 yılında yayımlanan ve Fransız Devriminin temelini oluşturan İnsan ve Yurttaşlık Hakları Bildirgesi'nde geçen eşitlik, özgürlük, kardeşlik gibi kavramlardan dolayı evrensel bir bildirge gibi gözükse de aslında öyle olmadığının, iktidarda söz sahibi olmak isteyen burjuvaziyi ve üst sınıf erkekleri kapsadığının anlaşılması üzerine kadınların tam eşitlik hakkı isteklerinin ne yazık ki olumsuz sonuçlandığını hatta Fransız yazar ve aktivist olan ve bildirgeye cevaben Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ni yayımlayan Olympe De Gouges'in giyotine mahkum edilmesine sebep olduğunu tespit ettik.

1960'lı yıllara kadar yaşanan sosyal ve siyasal olaylar sonucunda kadınların ikincilleştirilmeye devam edilmesi, erkeklerden daha aşağıda görülmesi, görevlerinin sadece ev içi hizmet ve çocuk bakımı ile sınırlandırılması veya iş hayatında bir role sahip olsa bile erkeklerle eşit ekonomik koşullarda olmaması gibi durumlar kadınların mücadelelerinde daha çok seslerini duyurma ihtiyacı hissetmelerine sebep olduğu görülmektedir. Bu mücadeleler neticesinde eşitlik, fark, toplumsal cinsiyet, ötekileştirme gibi temalara sahip olan feminizmin 21. yüzyıla kadar dalgalar halinde tüm dünyaya yayıldığı, hala tam olarak eşitlikten söz edilemese de kadınların toplumsal, kültürel, hukuki ve ekonomik alanlarda geniş haklar elde ettikleri sonucuna vardık.

Bir diğer tespit ettiğimiz önemli konu ise, geçmişten bugüne kadar feminizm üzerine çalışan çoğu düşünürün hemfikir olduğu husus; kadınların kendilerini gerçekleştirebilmeleri, kendilerine biçilen kötü yazgıyı değiştirebilmeleri ve içkinlikten aşkınlık haline geçebilmeleri için gerekli olan şeyin ataerkil sistem tarafından kendilerine verilen hizmetçi ve öteki rolünü reddedip eğitim alarak düşünce

ve akıl yürütme becerilerinin geliştirmek, böylece kendileri geliştiği gibi toplumda da düşünsel bir dönüşüm başlayacak olmasıdır.

Feminizmi kavramsal ve tarihsel olarak ele aldıktan sonra birinci bölümün devamında feminist teolojiye yer verilmiştir. Teolojinin anlamına kısaca değindikten sonra dini gelenek içerisinde feminist düşüncenin yeri ve önemi üzerinde durularak feminist teolojinin tarihçesinden bahsedilmiştir. Özü itibariyle tecrübeye ve vahiy temelli deneyime dayandırdığımız teoloji, insanlık tarihinden bugüne kadar kadın erkek fark etmeksizin yaşanan bu deneyim içerisinde kadınların deneyimlerinin dini gelenek içerisinde ne kadar yer aldığı ve nasıl konumlandığı sorularına bir cevap arama girişimleri neticesinde yeni bir teoloji denemesi olan feminist teolojinin doğmasıyla yeni bir kategori kazanmıştır. Bir disiplin olarak feminist teolojinin tarihi 1960'ların sonlarında Hıristiyanlık içerisinde kadınların yavaş yavaş teoloji eğitimi almaya ve papazlığa erişim elde etmeye başladıkları zamana dayandırılsa da 14. ve 17. yüzyıllar arasında yaşanan Reform ve Rönesans dönemlerinde toplumsal cinsiyet rolleri üzerine orta çağ kilisesine yönelik eleştiriler ve kutsal metinlerin yeninden okunması gibi gündeme gelen olaylar neticesinde ortaya çıktığını düşünen feminist teologların da olduğu tespit edilmiştir.

Genel itibariyle feminist teologların eleştirileri kadınları ilk günahın sebebi olarak gören Roma Katolik Kilisesi'ne karşı olduğu görülmektedir. Kilise içerisindeki ataerkil hiyerarşik düzen sebebiyle kadınlara kilise içerisinde yer verilmemesi, kadınların Tanrı suretinde yaratılıp yaratılmadıkları konusu, kadınların doğası gereği erkekten daha aşağı bir konumda olduğu kabulü, kutsal metinlerin dili ve metinlerin içinde yer alan ataerkil söylemler pek çok kadının bu alanda araştırma yapmasına ve dini metinleri yeniden yorumlama girişiminde bulunmasına sebep olduğu görülmektedir. Bu hususta çalışmamız içerisinde Mary Daly, Elisabeth Scüssler Fiorenza, Rosemary Radford Ruether, Elizabeth Cady Stanton, Ursula King gibi Katolik kadınların görüşlerine oldukça yer vermeye çalıştık. Özellikle erkeğin kadın üzerinde kurduğu tahakkümün kökenine değinmek için Ruether'in insanlık tarihinin erken dönemlerinde ilahi olanın dişi imgesine dair yapmış olduğu tespitlerin üzerinde durmaya özen gösterdik. Ruether'in çalışmalarından elde ettiğimiz bilgilere göre feministler tarafından eleştirilen kendi-öteki, aşkın-içkin, eril-dişil gibi ikiliklerin aslında kadın-erkek ilişkisi bağlamında insanın doğa üzerinde tahakküm kurma

isteğiyle bağlantılı olarak ortaya çıktığı, insanlık tarihinin erken dönemlerinde Ana Tanrıça figürünün ataerkil dinler tarafından bastırıldığı ve erkeklerin doğaya hükmetmeye başlamalarının kadına da hükmetmeye başlamalarıyla bağlantılı olduğu sonucuna ulaştık. Ataerkil yapıların kökenine dair bu bilgilerden hareketle, zamanla Tanrı ile kadın arasındaki ilişkiyi etkilediği ve kadının dini yaşamdaki rolünün ikinci plana atılmasına sebep olduğu görülmektedir.

Tezimizin temel konusunu oluşturan Ursula King'in görüşlerine ikinci bölümde yer verilmiş olup birinci bölümde öncelikle feminist teoloji hususunda düşünce ve yaklaşımlarına yer verilmiştir.

Diğer feminist teologlara göre King'in feminist teoloji yaklaşımında öne çıkan temayı feminist teolojinin ne olduğundan ziyade başarmayı hedeflediği amaçlar oluşturmaktadır. Bu hususta negatif ve pozitif olmak üzere iki görevden bahsetmektedir. Negatif görev her türlü cinsiyetçi ifadelerin radikal eleştirisini oluştururken pozitif görev ise reform ve yeniden inşadır. Feminist teolojinin farklı kültür ve toplumlardaki çoğu kadının deneyimlerini içermesinden dolayı King'in feminist teolojiye dair bakış açısının bütüncül ve çoğulcu bir boyuta sahip olduğu görülmektedir. King'in sıklıkla üzerinde durduğunu tespit ettiğimiz bütünlük vizyonu, farklılıkların çoğalmasına ve böylece insanların kendilerinden beklenen kalıplara girmek yerine olmak istedikleri kişiyi seçerek özgürleşmelerine yol açmaktadır. Ayrıca tam anlamıyla insan olmanın koşulunun bütünleyici bir yaklaşım benimsemek olduğunu ifade ederek Ruether ile hem fikir olduğu görülmektedir. Ayrıca King'in Ruether'in görüşlerini radikal kanatla özdeşleşen Mary Daly'ye göre daha dengeli ve ılımlı bulduğunu görmekteyiz.

King'in 1965-1970 yılları arasında Hindistan'da yaşaması ve Güneydoğu Asya, Uzak Doğu ve Güney Afrika gibi yerlere ziyaretleri neticesinden birçok kadın teologla tanıştığından ve çalışmalarından istifade ettiğinden bahsetmiştik. Bu deneyimler neticesinde, King'in üçüncü dünya olarak bahsedilen gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin kadınlarının seslerini duyurma ihtiyacı hissettiğini, feminist teolojinin dinamik ve çoğulcu yönüne sıklıkla vurgu yaptığını ve küresel bir niteliğe sahip olması gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Buradan genellikle göz ardı edilen hususları ön plana çıkarma gayreti içinde olduğunu anlamaktayız.

İkinci bölümde sadece Ursula King'in din, toplumsal cinsiyet, kadın ve maneviyat konularındaki görüşlerine kapsamlı bir şekilde yer vermeye çalıştık. Bundan dolayı sıklıkla bu alanlarda yazmış olduğu eserleri referans aldık ve görüşlerini objektif bir biçimde yansıtmaya çalıştık. King'in bu konulara göstermiş olduğu büyük ilgiyi verdiği konferans ve yayınlardan anlayabilmekteyiz. Dinlerin incelenmesinde önemli rol aldığı Leeds Üniversitesi'nde Toplum Dinleri Projesi, Bristol Üniversitesi'nde Din ve Toplumsal Cinsiyet Karşılaştırmalı Araştırmalar Merkezi'nin kuruluşundaki etkisi, Oxford Üniversitesi'nde verdiği teoloji, sanat ve bilim gibi konulardan oluşan Bampton Dersleri dahil olmak üzere birçok halka açık konferans ve yayın vermesi, King'in adeta kendini bu alana adamış bir din bilgini olduğunu göstermektedir.

İkinci bölümün ilk konusunu Din ve Cinsiyet olarak belirlemeyi uygun gördük ve King'in bu alandaki görüşlerine daha çok Religion and Gender (*Din ve Toplumsal Cinsiyet*) kitabını referans alarak yer vermeye çalıştık.

King farklı inanç tasavvurlarını farklı dillere benzetmektedir. Diller farklı kavramlara sahip olsalar da hepsi sözcükler ve dünya görüşleri barındırırlar. Dolayısıyla Tanrı tasavvurları da farklılık göstermektedir. Ancak bu farklılık özdeş olmasa bile Nihai olanı anlamlandırmada belirli ortaklıkları paylaşırlar ve bir gerçekliği ifade ederler. Bundan dolayı dinin de insan ruhunun dili olduğunu ve bizi daha büyük bir yaşam kaynağına doğru çeken bir güç olduğundan bahseder. Aynı zamanda dinin bireyin deneyim, inanç ve ruhsal isteklerini de içinde barındırdığından dolayı dini sadece kültürel veya kurumsal bir yapı içinde ele alamayacağımızı ifade etmektedir. Elde ettiğimiz bu bilgilerden hareketle King'in farklı dinlere ve anlayışlara güçlü bir vurgu yapmak istediğini ve çoğulcu bir görüşe sahip olduğunu anlamaktayız.

King toplumsal cinsiyeti insanların kendilerini tanımladıkları ve toplum içinde rollerini belirledikleri temel bir faktör olduğunu belirtmektedir. Kültür tarafından eril ve dişil olarak kutuplaştırılan insani değerler gerçek bir insan kavramını geliştirememişlerdir. Bundan dolayı King'in, insan olmanın ne anlama geldiğine dair daha farklı ve daha kapsayıcı bir tanımlama geliştirilmesi gerektiğini ifade ederek dini ve manevi boyuta da sahip olan yeni bir toplumsal cinsiyet farkındalığı oluşması gerektiğini vurgulamaktadır. King'in feminizm ve feminist teolojide de belirttiği gibi bütünleştirici bir vizyon ve toplumsal dönüşüm vurgusunu sıklıkla yaptığı

görülmektedir. Ayrıca bazı çalışmalarda din ve toplumsal cinsiyet arasındaki bağın göz ardı edilmesinden dolayı 'toplumsal cinsiyet körü' ve 'din körü' gibi yeni nitelendirmeler ortaya çıkarmıştır.

King'in cinsiyetin önemini maneviyat alanına da taşıdığı görülmektedir. King'e göre maneviyata dair yaklaşım ve manevi deneyim cinsiyete göre değişiklik göstermektedir. Cinsiyet farklılığına dair oluşan farkındalığın aslında manevi yaşama yeni bir ifade kazandırdığını ve kadınlar arasında yeni maneviyat modellerinin gelişmesini sağladığını düşünerek daha pozitif bir yaklaşım sergilediği anlaşılmaktadır. Kadınlar arasındaki bu yeni maneviyatı 'kadın ruhu hareketi' veya 'manevi feminizm' olarak tanımladığı görülmektedir.

King maneviyat konusunda da farklı dini gelenekler ve kültürlerin önemine vurgu yaparak maneviyattan çoğul olarak bahsedilebileceğini ifade etmektedir. Burada her dini geleneğin içinde barındırdığı farklı maneviyat modellerine atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Maneviyata dair edindiğimiz bilgiler neticesinde King'in tüm dini geleneklerde bulunduğunu belirttiği münzevi/manastır (*ascetic/monastic*) modeli ve ev sahibi maneviyatı modeli (*householder spirituality)* olarak isimlendirdiği iki modelden bahsederek maneviyatı kategorize ettiğini tespit ettik.

King'in maneviyatı kişisel bir deneyim ve belirli bir zaman ve mekanla sınırlandırmayarak zamansız ve evrensel bir olgu olarak ele aldığı görülmektedir. Karşılaştırmalı bakış açısını benimseyerek din ve maneviyat arasındaki bağlantıya sıklıkla vurgu yapmaktadır. King'in metaforlara ve benzetmelere sıklıkla başvurduğu görülmektedir. Nitekim yüzeysel ve şekilci bir toplumu maneviyattan uzak çorak bir araziye benzetmiştir. Ancak çorak arazilerin bile verimli topraklar barındırabileceğini belirterek pozitif yaklaşımının burada da ortaya çıktığı görülmektedir.

Son olarak King, geleneksel kalıplaşmış birçok düşüncenin insanların maneviyat hakkındaki düşüncelerini de etkilediğini belirterek tüm düalizmlerden arınmış, ötekileştirmeyen, daha yeni ve daha kapsayıcı bir bakış açısı kazanarak toplumsal dönüşüm yaratmanın, yaşayan tüm insanlar üzerinde bir vazife olduğunu güçlü bir şekilde vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

Alıcı, Mustafa, "Mutfakta Pişir Mutfakta Ye, Çağdaş Dinler Tarihi Metodolojisinde Feminist Yaklaşım", **Milel ve Nihal**, sayı: 2, 02.06.2005, s. 81-110.

Anderson, Leona M. ve Pamela Dickey Young, **Women and Religious Traditions, Women and Christianity**, Oxford University Press, Ontario, 2004.

Avcil, Ceren "Kesişimsellik: Feminizmde Kapsam Genişlemesine Doğru", **e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, sayı: 4, Ekim 2020, s. 1290-1312.

Baloğlu, Adnan Bülent, "Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Belkemiği "Âdem'in Kaburgası" mı?", **Muhafazakâr Düşünce (The Journal of Conservative Thought)**, sayı: 41-42, Temmuz-Aralık 2014, s. 47-91.

Berktay, Fatmagül, **Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.

Bouchier, David, **The Feminist Challenge:The Movement for Women's Liberation in Britain and the United States**, Macmillan, London, 1983.

Carr, Anne E., **Transforming Grace-Christian Tradition and Women's Experience**, Harper&Row, SanFrancisco, 1988.

Christ, Carol Christ ve Judith Plaskow, **Womenspirit Rising- A Feminist Reader in Religion**, HARPER & ROW, San Fransisco, 1979.

Churchauthority, https://www.churchauthority.org/faq/launch_london.asp, 05.04.2024

Conteneau, Georges, **Everyday Life in Babylon and Assyria**, Edward Arnold & Co, Londra, 1954.

Çakır, Arınç Ekin, **Simone De Beauvoir'in Felsefesinde Aşkınlık Ve İçkinlik Kavramları**, Lisans Bitirme Tezi, Ege Üniversitesi, Felsefe Bölümü, İzmir, 2015.

Çoban, Bekir Zakir, **Dinler Tarihinde Kadın**, Selenge Yayınları, İstanbul, 2023.

Dağ, Esra Akay, "Ötekinin Ötekisi: Hırsitiyan Feminist Dinler Teolojileri", **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 2020, s. 871-902.

Daly, Mary, **Beyond God The Father: Toward a Philosophy of Women's Liberation,** Beacon Press Publishing, 1993, s. 6.

De Beauvoir, Simone, **İkinci Cinsiyet**, 1. Cilt, KoçKam, çev.Gülnur Savran, İstanbul, 2019.

De Beauvoir, Simone, **İkinci Cinsiyet**, 2. Cilt, çev. Gülnur Savran, KoçKam, İstanbul, 2019.

Demirhan, Derya Çakır, **Will Kymlicka'nın Çokkültürcülük Yaklaşımı: Eleştirel Bir Okuma**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2014.

Donovan, Josephine, **Feminist Teori Entelektüel Gelenekler**, çev. Aksu Bora, Meltem Ağduk Gevrek, Fevziye Sayılan, İletişim Yayınları, Politika Dizisi, 1997-2014, İstanbul.

Eliade, Mircea, **Kutsal ve Dindışı**, çev. Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara, 1991.

Encyclopedia, https://www.encyclopedia.com/social-sciences/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/wollstonecraft-mary-introduction, 27.05.2014

Engels, Frederick, **The Origin of the Family, Private Property, and the State**, Eleanor B. Leacock (Ed.), International Publishers, New York, 1972.

Fiorenza, Elisabeth Schussler, **In Memory of Her: A Feminist Theological Reconstruction of Christian Origins**, Crossroad, New York, 1983

Fisher, Mary Pat, **Women and Religion**, Pearson Longman, London, 2007.

Gauges, De Gauges, **Kadın Hakları Evrensel Bildirgesi**, çev.:Ece Göztepe, 25.06.2024.

Hinnells, John R., **A New Handbook of Living Religions**, Blackwell Publishing, UK, 1997.

Hooks, Bell, **Feminizm Herkes İçindir**, çev. Aysel Yıldırım, Ece Aydın, Berna Kurt, Şirin Özgün, bgst Yayınları, 2012.

King, Ursula and Tina Beattie , **Gender, Religion and Diversity**,Continuum, London 2005.

King, Ursula, "Can Spirituality Transform Our World?", **Journal for the Study of Spirituality**, Equinox Publishing, UK, 23.05.2011. s. 17-34.

King, Ursula, "World Religions Women and Education", **Comparative Education**, 14.11.2014, http://dx.doi.org/10.1080/0305006870230105.

King, Ursula, **Christ in All Things**, Orbis Books, New York, 1997.

King, Ursula, **Christian Mystics-Their Lives and Legacies throughout the Ages**, Routledge, UK, 2001.

King, Ursula, **Feminist Theology From The Third World A Reader**, Orbis Books, London, 1994.

King, Ursula, **Religion and Gender**, Blackwell, UK, 1995.

King, Ursula, **Spirit of Fire-The Life and Vision of Teilhard de Chardin**, Orbis Books, New York, 1996.

King, Ursula, **The Search For Spirituality**, Bluebridge, New York, 2008.

King, Ursula, **Toward a New Mysticism: Teilhard de Chardin and Eastern Religions**, The Seabury Press, New York, 1980.

King, Ursula, **Women And Spiritualtity Voices Of Protest And Promise**, Second Edition, PALGRAVE MACMILLAN, New York, 1993.

King, Ursula, **Women In The World Religions**, Paragon House, United States, 1987.

Klufelsefe, https://www.klufelsefe.com/kelime/yapibozum/#:~:text=Yap%C4%B1bozum%2C%20mutlak%20tan%C4%B1m%20ve%20kavram,mant%C4%B1%C4%9F%C4%B1%E2%80%9D%20ile%20yeniden%20yorumlanmas%C4%B1nda%20kullan%C4%B1lm%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r., 16.06.2024

Kutsal Kitap Eski ve Yeni Antlaşma (Tevrat, Zebur, İncil), Kitabı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 2001.

Loades, Ann, **Feminist Theology A Reader**, Great Britain, 1990, Ursula King, Women in Dialogue: A New Vision of Ecumenism.

Martineau, Harriet, **Society in America**, Doubleday, USA, 1968.

McEwan, Dorothea ve Lisa Isherwood, **An A-Z of Feminist Theology**, Bloomsbury Academic, London, 2016.

Meade, Teresa A ve Merry E. Wiesner-Hanks, **A Companion To Gender History**, Blackwell Publishing, United Kingdom, 2004.

Mitchell, Juliet ve Ann Oakley, **Kadın ve Eşitlik**, çev. Fatmagül Berktay, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998.

Okudan, Aysel, **Batı Hıristiyanlığında Feminist Teoloji Çalışmaları Ve Kiliselerin Yaklaşımları**, Ankara Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.

Parsons, Susan Frank, **The Cambridge Companion To Feminist Theology**, Cambridge University Press, 2004.

Richardson, Alan Richardson ve John Bowden, **A New Dictionary Of Christian Theology**, SCM Press, London, 1983.

Ruether, Rosemary Radford, **Goddesses and the Divine Feminine A Western Religious**, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London, 2005.

Ruether, Rosemary Radford, **Religion and Sexism: Images of Women in the Jewish and Christian Traditions**, Simon and Schuster, New York, 1974.

Ruether, Rosemary Radford, **Sexism and God Talk-Toward a Feminist Theology**, Beacon Press, Boston, 1983.

Schimmel, Annemarie, "Women in Mystical Islam", **Women's Studies International Forum**, Elsevier, Amsterdam, 1982, s. 145-151.

Schmidt, Bettina E, “Ursula King: A Passionate Life Member of the Study of Religions”, **JBASR**, 2017, UK, s. 1-7.

Smith, David L., **A Handbook of Contemporary Theology**, Paperback, 2001.

Stanton, Elizabeth Cady, **The Woman’s Bible**, Pacific Publishing Studio, US, 2010.

Tekin, Mustafa, “Feminizmin Din Dili Ve Söylemi”, **İlahiyat Akademi**, sayı:14, 31.12.2021, s. 105-124.

Türk, Seçil Mine, “Ekofeminizm ve Düalizm Fikri”, **FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)**, 01.09.2017, https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/804406, s. 379.

Unlimited Love Institute, https://unlimitedloveinstitute.org/bios/ursula-king.php, 05.04.2024

Üzel, Esra," **Feminizm ve Doğa Çerçevesinde Ekofeminizm**" (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Ursula_King_(academic), 27.03.2024

Wikipedia, https://en.wikipedia.org/wiki/Purdah, 26.03.2024

Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Yeniden_kurmac%C4%B1l%C4%B1k, 02.04.2024

Wollstonecraft, Mary, **Kadın Haklarının Gerekçelendirilmesi**, çev. Deniz Hakyemez, VII. Basım İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2020.

Zalta, Edward N., "The History of Feminism: Marie-Jean-Antoine-Nicolas de Caritat, Marquis de Condorcet", **The Stanford Encyclopedia of Philosophy** (Spring 2022 Edition), 15.04.2024